

PREVENCIJA VRŠNJAČKOG I RODNO-ZASNOVANOG NASILJA: JAČANJE KOMPETENCIJA NASTAVNIKA U RADU SA DJECOM

PRIRUČNIK



Urednice:
Melika Šahinović
Amila Kahrović-Posavljak

Prevencija vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja:
Jačanje kompetencija nastavnika u radu sa djecom

PRIRUČNIK

Sarajevo, 2017

Impresum:

“Prevencija vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja: Jačanje kompetencija nastavnika u radu sa djecom”

PRIRUČNIK

Izdavač: TPO FONDACIJA SARAJEVO

Urednice: Melika Šahinović i Amila Kahrović-Posavljak

Autorice: Amra Delić, Melisa Mizdrak, Alma Jeftić, Andreja Pehar, Elma Omersoftić, Snježana Petraš i Nermina Vehabović-Rudež

Lektura: TPO Fondacija

DTP i dizajn: Šejla Dizdarević

Print: Dobra knjiga

Tiraž: 300 primjeraka

www.tpo.ba

Sarajevo, 2017. godina

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

364.632:373.3(497.6)(035)

37.06:364.632(497.6)(035)

305-055.1/2-053.5:364.63]:373.3(497.6)(035)\.\.

PREVENCIJA vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja : jačanje kompetencija nastavnika u radu sa djecom : priručnik / [Amra Delić ... [et al.] ; urednice Melika Šahinović, Amila Kahrović-Posavljak. - Sarajevo : TPO Fondacija, 2017. - 138 str. : ilustr. ; 30 cm

Tekst na bos. jeziku. - Bibliografija: str. 138.

ISBN 978-9926-422-06-6

1. Delić, Amra

COBISS.BH-ID 24503558

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
RAŠIRENOST PROBLEMA: VRŠNJAČKO I RODNO-ZASNOVANO NASILJE U ŠKOLI	7
Nasilje u bliskim vezama u odnosu na nasilje nad i među djecom i mladima	8
Koncepti spol i rod	10
VJEŽBE	14
ODGOJ KAO DRUŠTVENA ZADAĆA	24
Obrazovna politika u funkciji prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja djece i mlađih	27
Osvrt na pristup problemu prevencije nasilja nad djecom u Hercegovačko-neretvanskom i Sarajevskom kantonu	30
Značaj međuljudske komunikacije u odgoju	32
Prevencija pojave nasilja nad i među djecom kroz obrazovni sistem	34
Nastavni plan i program Kantona Sarajevo u funkciji prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja djece	36
Aktivnosti Ministarstva za obrazovanje nauku i mlađe Kantona Sarajevo na sistemskom pristupu prevenciji nasilja i drugih oblika neprihvatljivog ponašanja djece	41
Upitnik za prikupljanje podataka iz oblasti maloljetničkog prijestupništva u Bosni i Hercegovini	42
Preporuke stručnim službama škola u cilju prevencije društveno neprihvatljivog ponašanja djece	43
Preporuke stručnim službama škola u cilju prevencije rodno-zasnovanog nasilja	44
EMOCIONALNA PISMENOST U ŠKOLSKOJ DOBI KAO OBLIK PRIMARNE PREVENCije VRŠNJAČKOG I RODNO-ZASNOVANOG NASILJA	50
Povezanost između stilova privrženosti i emocionalne pismenosti	51
Emocionalna reaktivnost i kompetentnost	52
Programi za razvoj emocionalne pismenosti u školskoj dobi: RULER i DINOSAUR	54
VJEŽBE	59
SIGURNO OKRUŽENJE KAO PRIMARNA ZADAĆA	66
Vrste nasilja	69
Šta nasilje nije?	71
Uzroci nasilja među djecom	72
Nasilje ostavlja tragove	72

Nasilje među dječacima i djevojčicama	81
Koji su načini zlostavljanja teško dostupni oku posmatrača/ice tj. učitelju/ici, roditelju/ici i stručnom timu škole?	84
Kontrola okoline u kojoj djeca odrastaju	84
VJEŽBE	87
OSPOSOBLJAVANJE NASTAVNIKA ZA RAD S UČENICIMA NA PREVENCIJI I SMANJENJU NASILJA	94
Aktivnosti nastavnika/ce na prevenciji nasilja	95
Aktivnosti usmjerene na roditelje	98
Kome se prvo obratiti?	99
Postupanje u slučaju povrede djeteta koja zahtijeva ljekarsku intervenciju	101
Kako postupiti u slučaju neadekvatne podrške školske uprave prilikom prijave nasilja?	102
Kako ponovo uspostaviti zdrav odnos učenika nakon nasilja?	103
Kako pomoći učenicima koji su počinili nasilje?	103
Kako pomoći učenicima koji su žrtve nasilja?	104
Kako pomoći svim učenicima da lakše prevaziđu posljedice nasilja koje se desilo u školi?	105
Kako učenike afirmirati da otvoreno razgovaraju o sebi i međusobnim razlikama?	107
“UČITELJICA JE REKLA DA TO TREBAM URADITI OVAKO”	114
Škola u ulozi sprečavanja vršnjačkog nasilja	115
Kompetencije nastavnika i saradnja s roditeljima	115
VJEŽBE	122
ŠTA NE ZABORAVITI?	130
Sve počinje povjerenjem!	131
Monitoring ponašanja učenika i definiranje potencijalnih nasilničkih ponašanja	133
Koje znakove ne zanemariti?	134
Koja djeca često postaju žrtve školskog nasilja?	135
Uspostavljanje pravilnog kontakta s potencijalnim/om počiniteljem/icom i žrtvom nasilja	136

PREDGOVOR

U okviru programa Inicijativa za kreativni dijalog i edukaciju (IKDE), početkom 2017. godine, TPO Fondacija je započela saradnju s ministarstvima obrazovanja u tri kantona Federacije BiH: Ministarstvom za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, Ministarstvom obrazovanja, nauke, kulture i sporta Hercegovačko-neretvanskog kantona i Ministarstvom obrazovanja, nauke, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona. Naziv zajedničkog trogodišnjeg programa je "Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u školi".

Cilj niza aktivnosti u okviru programa IKDE je doprinijeti informiranju i osnaživanju žena i muškaraca u BiH i to u pravcu građanske angažiranosti i odgovornosti. Različiti pristupi u obrazovanju podrazumijevaju i dizajniranje odgovarajućih materijala za teorijski i praktični pristup oblastima ljudskih prava, nenasilja i mirovnih dijaloga. Uz podršku mreže vladinih i nevladinih institucija i organizacija, te angažiranost akademске zajednice, mirovnih aktivista i mladih ljudi, aktivnosti se kanaliziraju i inkubiraju na lokalnim nivoima.

Visok stepen prisutnosti nasilja u društvu, ali i zastupljenost onog vršnjačkog i rodno-zasnovanog u bh. školama predstavlja veliki izazov, prije svega u pogledu izgradnje adekvatnih metoda za suprotstavljanje opasnostima od svih vrsta nasilja među djecom. Kako spriječiti nasilje je jedno od ključnih pitanja i tiče se cijelog društva budući da se susrećemo s nedovoljno kvalitetnim pristupima sistemskom praćenju i analizi različitih oblika nasilja i njegove manifestacije. Uzimajući u obzir različite socioekonomski faktore, transgeneracijski prenosive traume, patrijarhalne obrasce ponašanja i nejednake uloge muškaraca i žena u porodici kao i nestabilna emocionalna okruženja u kojima djeca odrastaju, te druge indirektne faktore koji utječu na razvoj nasilničkog ponašanja, svaki/a član/ica zajednice ima obavezu raditi na prevenciji i rješavanju problema nasilja. Škola i porodica, kao najvažniji faktori socijalizacije ličnosti, imaju posebnu odgovornost pa se ovim Priručnikom nastoje ojačati kompetencije nastavnika u radu s učenicima, ali i roditeljima jer škola i porodica samo zajedno mogu odgajati zdravu ličnost.

Nasilje u školi nije nova pojava, međutim nedovoljna informiranost o primjećivanju znakova, analiziranju profila sudionika i proučavanje faktora rizika za pojavu nasilja u školi, kao i nedostatak jedinstvenog odnosa škola prema nasilju upućuju alarmantan poziv svim nivoima društva na sistemski pristup problemu nasilja u školama.

Priručnik je namijenjen nastavnom osoblju u osnovnim školama u svrhu edukacije i osposobljavanja za prepoznavanje znakova nasilja i zlostavljanja djece, te efektivnog rješavanja ovih problema u saradnji s roditeljima i drugim relevantnim institucijama.

Strukturu Priručnika čini šest dijelova koje je pripremao tim ekspertica s dugogodišnjim iskustvom iz oblasti obrazovanja, pedagogije i psihologije. Dugogodišnje ekspertno iskustvo predstavljeno primjerima praktičnog rada s učenicima, nastavnicima, ali i roditeljima dodatno će doprinijeti jačanju kompetencija nastavnika u školama BiH.

Prvi dio Priručnika nudi informacije o tome šta su rodno-zasnovano i vršnjačko nasilje i šta se podrazumijeva pod nasilničkim ponašanjem. Drugi dio pruža mogućnost razumijevanja zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju kao i protokola o postupanju u slučaju nasilja u školi u tri kantona FBiH. Treći dio informira nastavnike o razvoju emocionalne inteligencije kod djeteta te važnostima uspostavljanja osnovnih uslova za razvoj emocija koje kasnije djeluju kao prevencija nasilničkim vidovima ponašanja.

Četvrti dio govori o stvaranju sigurnog okruženja za sve učenike i djelatnike škole kao i razlikovanje ponašanja koja jesu ili nisu nasilnička. Peto poglavlje se fokusira na uloge školskih djelatnika i njihove odgovornosti, te nudi adekvatne metode rada nastavnika u postupanju sa sudionicima nasilja, roditeljima i školskim kolektivom. Šesti dio se detaljnije fokusira na uloge škole i nastavnika te govori o praksama koje se mogu provoditi sa učenicima i kolegama nastavnicima s ciljem jačanja ličnosti i međusobnog odnosa u preveniranju nasilničkih misli i radnji unutar i izvan škole. Posljednje poglavlje podsjeća na odgovornosti i uloge koje ne trebamo zaboraviti kao nastavnik/ca i nudi primjere dobre prakse rješavanja problema nasilja u školi. Pored zakonske regulative u kojoj su specificirane uloge i odgovornosti u slučaju nasilja u Sarajevskom, Hercegovačko-neretvanskom i Srednjobosanskom kantonu, Priručnik sadrži i niz kreativnih edukativnih radionica i vježbi za rad s učenicima, kao i primjere iz praksi autorica.

Zahvaljujemo se autoricama tekstova i ministarstvima obrazovanja kantona FBiH uz čiju će saradnju TPO Fondacija nastaviti raditi s nastavnicima i učenicima osnovnih škola i u naredne tri godine.

RAŠIRENOST PROBLEMA: VRŠNJAČKO I RODNO-ZASNOVANO NASILJE U ŠKOLI



Dr. Amra Delić je specijalistica neuropsihijatrije, psihoterapeutkinja i istraživačica. Tokom poslijerata u Bosni i Hercegovini bila je koordinatorica brojnih međunarodnih humanitarnih, psihosocijalnih, edukativnih i istraživačkih projekata s fokusom na posljedice ratne traumatizacije kod žena i djece. Ima višegodišnje kliničko iskustvo u oblasti psihijatrije, psihoterapije i promocije i zaštite mentalnog zdravlja. Medicinski fakultet i postdiplomski studiji završila je na Univerzitetu u Tuzli, a trenutno je doktorantica pri Klinici za psihijatriju i psihoterapiju Medicinskog fakulteta Univerziteta u Greifswaldu i gostujuća istraživačica pri Odjelu za medicinsku psihologiju i medicinsku sociologiju Medicinskog fakulteta Univerziteta u Leipzigu, Njemačka.

Fokusi istraživačkog interesovanja su joj seksualno nasilje u konfliktu i ljudska prava.

Rodno-zasnovano nasilje predstavlja bilo koji modalitet nasilja nad nekom osobom samo zbog njene/njegove pripadnosti određenom rodu. Provodi se upotrebom fizičke ili psihičke sile i uključuje: fizičko i verbalno zlostavljanje, seksualni napad ili uzneniranje, silovanje, incest, pedofiliju, kontrolu društvenih kontakata, manipulacije, ekonomsku i obrazovnu deprivaciju i druge oblike zlostavljanja.

Vršnjačko nasilje predstavlja formu rodno-zasnovanog nasilja u i oko škole, a definira se kao "čin fizičkog, psihičkog ili seksualnog nasilja nad djecom u i oko škole, zbog stereotipa i uloga ili normi koje im se pripisuju ili se od njih očekuju po osnovu njihovog spolnog ili rodnog identiteta".¹ Uključuje različite elemente agresivnog ponašanja kao što su: fizičko (guranje, udaranje, šutanje), verbalno ili psihičko zlostavljanje ili zastrašivanje od strane vršnjaka, a s ciljem izazivanja straha, uznenirenosti ili povređivanja žrtve; neravnotežu moći (psihičke ili fizičke) između žrtve i počinitelja/ice (jače dijete ili djeca zlostavlja/ju slabije dijete ili djecu). Vršnjačko nasilje podrazumijeva i ponavljanje ovih incidenata među istom djecom tokom dužeg vremenskog perioda² po čemu se razlikuje od kratkotrajnih incidenata, dječijih svađa i prijateljskih zadirkivanja. U ovaj oblik nasilja spadaju i upotreba pogrdnih imena, ogovaranje, upućivanje prijetnji, provociranje, oduzimanje ličnih stvari te odbacivanje ili isključivanje iz aktivnosti slabijeg djeteta (ili djece) od strane jačih vršnjaka.³ Seksualno uzneniranje ili tzv. "zadirkivanje" ili insinuacije, dodirivanje bez pristanka ili seksualni napadi, seksualne usluge u zamjenu za dobre ocjene ili plaćanje školarine, zavođenje ili seksualno uzneniranje učenika/ce od

¹ Greene, M. E., Robles, O. J., Stout, K., Suvilaakso, T. *A girl's right to learn without fear: Working to end gender-based violence at school*, Plan International, 2013, str. 64.

² Farrington, D.P., Ttofi, M. M. *School-based Program to Reduce Bullying*, Campbell Systematic Reviews, 2009, str. 6.

³ Baldry, A. C., Farrington, D. P. *Types of bullying among Italian school children*, Journal of Adolescence 1999, (22): 423-426.

strane nastavnog osoblja, tolerancija ili poticanje muške dominacije ili agresivnosti u školskoj sredini također predstavljaju modalitete rodno-zasnovanog nasilja u i oko škole. U zadnje vrijeme sve su učestaliji i homofobno zlostavljanje, vršnjačko nasilje zasnovano na stvarnoj ili zamišljenoj seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu drugoga/e, kao i zlostavljanje putem interneta (cyber tehnologija).

Nasilje po osnovu spola je rasprostranjeno diljem svijeta i glavna je prepreka rodnoj jednakosti.

Rodno-zasnovano i vršnjačko nasilje ne poznaju granice. To su široko rasprostranjeni, globalni fenomeni koje nalazimo posvuda, bez obzira na geografsko područje, kulturološku, etničku, vjersku, rasnu i klasnu pripadnost. Često se toleriraju i u mjestima gdje se očekuje da djeca budu sigurna i zaštićena: u kući (među bliskim osobama), školi ili lokalnoj zajednici. Rezultati globalnog istraživanja Svjetske zdravstvene organizacije (2013) ukazuju da su 30% djevojaka i žena u svijetu žrtve porodičnog odnosno nasilja u bliskim vezama, od kojih je partnersko nasilje najučestaliji oblik. U posljednjih nekoliko godina UNICEF i UNESCO često izvještavaju o sve većoj rasprostranjenosti i prisutnosti različitih modaliteta nasilja nad i među djecom i mladima, uključujući i nasilje putem informacijsko-komunikacijskih tehnologija (internet, mobitel). Osim članova porodice, kao počinitelji se navode nastavnici, komšije, školski drugari, druga djeca ili stranci (djetetu nepoznate osobe).

Rodno-zasnovano nasilje predstavlja grubo kršenje ljudskih prava, jedna je od najtežih manifestacija rodne diskriminacije i glavna prepreka ravnopravnosti spolova. Vršnjačko nasilje, koje se događa u i oko škole, predstavlja kršenje prava djeteta i istodobno je ozbiljna barijera nesmetanom ostvarivanju prava na obrazovanje. Djevojčice (učenice) su izložene većem riziku od rodno-zasnovanog nasilja u i oko škole, kao i u partnerskim vezama, mada žrtve mogu biti i dječaci (učenici).

Iskustvo nasilja, pa čak i sama prijetnja, može dovesti do slabljenja školskog uspjeha, povećanog broja izostanaka, neredovnog pohađanja ili ispisivanja iz škole i gubitka samopoštovanja. Također, rodno-zasnovano vršnjačko nasilje u i oko škole može rezultirati težim i dugotrajnim posljedicama po zdravlje i razvoj djeteta. Otuda je jako važno razumjeti specifične implikacije rodno-zasnovanog i vršnjačkog nasilja, kao i to da obrazovne ustanove mogu i trebaju biti nositelji pozitivnih promjena i vrlo značajna snaga za zaštitu djece od nasilja. Prema odredbama krivičnog i porodičnog zakonodavstva, kao i drugih zakonskih i podzakonskih akata i protokola u Bosni i Hercegovini, sva državna tijela, institucije, organizacije i fizička lica (građani) dužni su prijaviti svaku povredu prava djeteta, uključujući i svaki slučaj nasilja, zlostavljanja, seksualne i radne eksploracije te zanemarivanja.

Nasilje u bliskim vezama u odnosu na nasilje nad i među djecom i mladima

Uprkos dosadašnjim naporima u podizanju javne svijesti o prisutnosti i raširenosti problema rodno-zasnovanog nasilja među bliskim osobama (porodično i partnersko nasilje), čini se da je informiranost društva o dobrim praksama u prevenciji ili rješavanju problema nasilja nad i među djecom i mladima u i oko škole nedostatna, čak i na globalnom nivou. Ovo se posebno odnosi na nasilje nad ženskom populacijom. Prema podacima Agencije za ravnopravnost spolova BiH, svaka druga djevojka ili žena u Bosni i Hercegovini je doživjela neki od oblika nasilja nakon petnaeste godine, a dvije trećine mlađih imaju iskustvo rodno-zasnovanog nasilja u partnerskim vezama. U populaciji adolescenata prisutni su svi oblici rodno-zasnovanog nasilja, pri čemu su kontrola i manipulacija najučestaliji, dok su fizičko i seksualno nasilje zastupljeni u manjoj mjeri. Zabrinjava činjenica da egzaktnih i sveobuhvatnih statističkih podataka

o prisutnosti i izraženosti vršnjačkog nasilja na nivou BiH nema, što bi moglo upućivati na ignoriranje ovog problema i nedostatnost brige o djeci i mladima.

Rezultati Baseline studije *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u BiH*, provedene u osnovnim školama tri kantona FBiH govore o nekoliko ključnih razloga zbog kojih djeca postaju nasilna.

Većina sagovornika se složila da je glavni uzročnik nasilja kod djeteta porodica:

“Više je uzroka, ali najčešće je to disfunkcionalna porodica. Djeca ne mogu da se nose sa problemima u kući, a roditelji ponašanjem prenose vlastite frustracije na djecu. Disfunkcionalna porodica nastaje iz više razloga: ekonomski razlozi/slabo imovinsko stanje, loši odnosi među partnerima, kriminalitet (jednog ili oba člana porodice) itd...” (intervju br. 1, Kanton Sarajevo)

“Prva i osnovna jedinica je porodica. Prvi učitelj je roditelj. Ukoliko roditelj prihvata agresivnost, sukob i nasilje kao načine rješavanja problema, dijete oponaša ponašanje svojih učitelja, odnosno ovaj put roditelja.” (intervju br. 11, Hercegovačko-neretvanski kanton)

Uz porodično nasilje, mediji i internet su drugi uzročnik nasilja kod djece, počev od igrica koje potiču nasilničko ponašanje i daju prostor djeci da oponašaju likove nasilnika i primjenjuju njihovo ponašanje iz virtuelnog, nerealnog, života u stvarni svijet. Poseban problem predstavlja manjak kontrole i cenzure na televizijama i internetu koji svojim tematikama često pospješuju nasilnička ponašanja djece.

“Gledaju nasilje kući, nasilje oca nad majkom, kompjuterske igrice, mediji, poruke koje primaju putem crtića ili igrica.” (intervju br. 16, Srednjjobosanski kanton)

“Sve dolazi iz porodice od koje potičemo, a uzrok je i ono što oni gledaju i s čime se susreću. Gledaju ove crtane filmove koji potiču agresivno nasilje. Oni ga primjenjuju, oponašaju te likove oponašaju i kod svojih drugova i drugarica. Također, internet, jer na internetu uvijek gledaju te igrice i sve to potiče dijete na nasilje. Jednostavno okruženi su danas svim tim akterima, koji pobuduju takve emocije kod učenika.” (intervju br. 17, Hercegovačko-neretvanski kanton)

“Mas mediji, od televizije i interneta. Televizija nešto u manjoj mjeri u smislu da oni televizor manje gledaju, a dostupnost putem interneta, jer njima je na mobilnim telefonima dostupno da pregledaju te video klipove, koji su svakodnevno u našem ovaj okruženju, čak i dalje, oni prate.” (intervju br. 21, Hercegovačko-neretvanski kanton)

Vrlo važni uzroci koji se vežu za nasilno ponašanje djece, kako su ispitanici kroz razgovor navodili, su socioekonomske razlike porodica iz kojih dolaze. Nekoliko ispitanika je ovaj problem navelo kao jedan od ozbiljnijih s kojima se učenici, ali i školski djelatnici susreću jer smatraju da imaju premalo moći da takav problem

riješe. Desi se da učenik/ca nasilno otme sendvič iz torbe drugog/e učenika/ce jer je gladan/a dok neki učenici često postaju žrtve ismijavanja i omalovažavanja drugih učenika iz razloga što njegove ili njene patike nisu nove ili ne nose brendiranu odjeću:

“Postoji taj ekonomski faktor, neko je dijete ljepše obučeno, neko lošije, neko je bolji učenik, neko lošiji, neko ima neki hendikep, neko nema, neko ima novca, neko nema, neko jede sendvič, neko kiflu. Razumijete, sve su to stvari koje na djecu utječu. Oni još ne prave neki rezon da realno shvaćaju stvari.”
*(intervju br. 25, Srednjobosanski kanton).*⁴

Iako UN Konvencija o pravima djeteta obavezuje na zaštitu djece od svih oblika nasilja, prevenciju i odgovor na nasilje te osiguranje podrške djeci žrtvama nasilja, donedavno je pristup problemima nasilja nad djecom i vršnjačkog nasilja u našoj zemlji bio neadekvatan. To je, u značajnoj mjeri, doprinijelo šutnji žrtava i posmatrača te posljedično malom broju prijavljenih slučajeva. Otuda su otvaranje ove teme, senzibiliziranje nastavnog i drugog osoblja u školama, edukacija i mobilizacija djece i mladih te planiranje konkretnih aktivnosti s ciljem sprečavanja nasilja i zaštite djece u školama od iznimne važnosti i predstavljaju moralni imperativ.

Da bi se razumjelo vršnjačko nasilje kao jedan od oblika nasilja nad i među djecom i mladima, neophodno je povećati obim znanja i razumijevanja koncepata rod i spol, kao i terminologije vezane za rodno-zasnovano nasilje te pomoći edukatorima da, prije nego pristupe edukaciji drugih, osvijeste vlastite predrasude i rodne stereotipe.

Koncepti spol i rod

Rodno-specifično nasilje, posebno nad ženama, je prisutno stoljećima i to kao izraz neravnoteže moći i neravnopravnosti spolova, u svim oblicima historijskog razvoja društva.

Spol se odnosi na biološke razlike između žena i muškaraca zasnovane na anatomske i fiziološkim karakteristikama. U odnosu na spol, osoba se identificira kao muškarac ili žena prema vrsti spolnog organa (penis i testis ili vagina i materica), dominantnim hormonima koji cirkuliraju tijelom (testosteron, estrogen), sposobnosti da proizvodi spermu ili jajne ćelije i sposobnosti da rađa i doji dijete.

Rod se odnosi na društveno konstruirane uloge, tj. odgovornosti i očekivanja od muškaraca i žena u određenoj kulturi ili društvu. Ove (rodne) uloge i odgovornosti se uče u porodici, od prijatelja, u zajednici, od lidera/vođa, u vjerskim ustanovama, školama, na radnom mjestu, iz medija, itd. Istodobno na njih utječu običaji, zakoni, klase, etnija te individualne ili institucionalne predrasude. Definicije o tome šta znači biti ženskog ili muškog roda su naučene, razlikuju se od kulture do kulture i podložne su promjenama kroz vrijeme.

O nepravilnoj upotrebi termina rod i spol, kao sinonima, se još uvijek vode diskusije u različitim naučnim krugovima (biologija, biomedicina, psihologija, sociologija, rodne studije). Prema Američkoj psihološkoj asocijaciji (2012) pojам “rod” se odnosi na “držanje, osjećanja i ponašanja koje određena kultura povezuje s biološkim spolom osobe. Ponašanja koja su kompatibilna s kulturnim očekivanjem nazivaju se rodnosukladnim, a ona koja se smatraju nekompatibilnim s tim očekivanjima predstavljaju rodnu nesukladnost.”⁵

4 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 23-24.

5 Gay, and Bisexual Clients. *Guidelines for Psychological Practice With Lesbian*: <http://www.apa.org/pubs/journals/features/amp-a0024659.pdf>, 2012. (11.05.2017)



Rodno-zasnovano nasilje je oblik diskriminacije koji ozbiljno ugrožava mogućnost žena ili muškaraca da uživaju prava i slobode zasnovane na rodnoj jednakopravnosti. Dosadašnja istraživanja su pokazala da su najčešće žrtve nasilja pripadnice ženskog spola, a da su muškarci najčešći počinitelji. Prema definiciji UN-a: "Nasilje prema ženama označava bilo koji čin nasilja zasnovanog na rodnoj osnovi, koji rezultira ili može rezultirati fizičkom, seksualnom ili psihološkom povredom ili patnjom žena, uključujući i prijetnje takvim djelima, silu ili svojevoljno oduzimanje slobode, bilo u javnom ili privatnom životu."⁶

"Žena sam, pripadam najpotlačenijoj strani društva, uz rodno-zasnovano nasilje se vezuje psihološko nasilje, vlada i fizičko ali se psihičko manje primjećuje; potrebno je više obrazovati pedagoge i nastavnike o ovom obliku nasilja". (intervju br. 16, Srednjobosanski kanton)⁷

Za stvarno razumijevanje i rješavanje problema vršnjačkog nasilja, prioritetno je potrebno produbiti razumijevanje problema rodno-zasnovanog nasilja u i oko škole. Iako se dešava širom svijeta, u različitim kulturama i geografskim oblastima, različito se ispoljava. Tako npr. u subsaharskoj Africi nasilje u školi se često ispoljava u obliku seksualnih napada i silovanja djevojčica od strane dječaka/mladića i nastavnika. U nekim zemljama Azije, osim seksualnog zlostavljanja i silovanja, na putu do i od škole česti su slučajevi prosipanja kiseline na djevojčice/djevojke. U Latinskoj Americi često nastavnici siluju učenice, a i dječaci u školi provode vršnjačko nasilje i uznemiravanje djevojčica. Prema broju prijavljenih slučajeva nasilja na Bliskom Istoku najučestaliji su psihičko i fizičko zlostavljanje, dok su u Sjedinjenim državama i Zapadnoj Evropi najviše zastupljeni vršnjačko, partnersko, homofobno te nasilje putem interneta i pucanje u školi.

Na globalnom nivou, kao jedan od glavnih problema u školama unazad deset godina se navodi seksualno nasilje koje nad djevojčicama/djevojkama provode dječaci/mladići ili muškarci (nastavnici i učenici). Međutim, novija istraživanja naglašavaju sve složeniju prirodu nasilja u školama, a gdje se uobičajena hijerarhija po osnovu autoriteta i dobi mijenja i sve više govori o nasilju koje učenici (obično muški) čine nad nastavnicima (obično mlađim ženama), kao i nasilju koje nastavnice provode nad dječacima. Sve učestaliji oblici nasilja su prisutni na društvenim mrežama,

.....
6 Deklaracija Generalne skupštine UN-a o eliminaciji nasilja nad ženama, 1993.

7 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 22.

zastupljeni su i kod dječaka i djevojčica i često su uzročnici drugih oblika nasilja među vršnjacima i obično imaju za cilj isključenje i dezintegriranje osobe iz društva. Kao skoro prepoznati problemi navode se još i homofobno zlostavljanje, vršnjačko nasilje zasnovano na stvarnoj ili zamišljenoj seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu drugoga/e.

Incidenti rodno-zasnovanog nasilja u i oko škole se dešavaju u učionicama, prostorijama za nastavno osoblje, toaletu, fiskulturnim salama, svlačionicama, na školskim hodnicima, dvorištima, na putu do i od škole, oko škole i drugdje. U odnosu na spol, dječaci su češće aktivni počinitelji vršnjačkog nasilja i čine to na direktniji način (npr. guranje i udaranje), dok djevojčice to čine više na indirektan način (npr. ogovaranje, isključivanje drugih, i sl.)⁸ U rodno-zasnovano nasilje u i oko škole spadaju još i seksualno uznemiravanje ili tzv. "zadirkivanje/zezanje" ili insinuacije, seksualne usluge u zamjenu za dobre ocjene ili plaćanje školarine, dodirivanje bez pristanka ili seksualni napadi, zavođenje ili seksualno uznemiravanje učenika od strane nastavnog osoblja, tolerancija ili poticanje muške dominacije ili agresivnosti u školskoj sredini.

Rodno-zasnovano nasilje duboko je ukorijenjeno u društvu i često podržano kulturnim praksama i normama ili pogrešnim interpretacijama vjerskih načela. Nažalost, škole sve češće postaju mjesta gdje su djeca izložena nasilju, ali se ta pojava rijetko istražuje i još uvijek malo prijavljuje, tako da postoje značajne praznine u znanju vezano za nasilje u i oko škole. Da bi se dublji uzroci ovog problema u potpunosti razumjeli i poduzele adekvatne mjere i intervencije za njegovo rješavanje, potrebno je provesti istraživanja o nasilju nad neheteroseksualnim osobama, učenika nad nastavnicima, povezanosti rodno-zasnovanog nasilja u i oko škole s drugim oblicima (npr. kontinuitetom tjelesnog kažnjavanja djece u školi i porodici u odnosu na kućno nasilje i seksualno zlostavljanje djece), tendenciji razdvajanja vršnjačkog od rodno-zasnovanog nasilja u i oko škole, razumijevanju percepcije, stavova i ponašanja nastavnika vezano za rodno-zasnovano i institucionalno nasilje kojem nerijetko svjedoče i/ili i sami učestvuju, povezanosti obrazovanja, pristupa njemu te postignuća jednakosti i kvaliteta i povezanosti rodno-zasnovanog nasilja u i oko škole s drugim pitanjima od značaja za društvo (povezanost rodnog ili spolnog s drugim identitetima, kao što su rasa, klasa, religija i dr.).

Obzirom na težinu posljedica koje nasilje ostavlja na direktne i indirektne žrtve u okviru prevencije i tretmana su, osim službi koje provode skrining nasilja i pružanje zaštite i podrške žrtvama, važne i primjene pravnih akata i politika za prevenciju nasilja te podizanje javne svijesti o prisutnosti i dimenzijama ovog problema u društvu. Preventivni programi traže sistemsko djelovanje i angažman cijelokupne zajednice: rad na terenu, koordiniranu intervenciju u zajednici, preventivne kampanje i školske programe s tematskim jedinicama koje obrađuju problematiku rodno-zasnovanog i vršnjačkog nasilja u i oko škole.

.....
 8 Fekkers, M., Pijpers, F. I. M., Verloove Vanhorick S. P. *Bullying: who does what, when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior*, Health Educ Res, 2005, 20 (1): 81-91.

Literatura:

- Baldry, A. C., Farrington, D. P. (1999) *Types of bullying among Italian school children.* Journal of Adolescence
- Farrington, D.P., Ttofi, M. M. (2009) *School-based Program to Reduce Bullying.* Campbell Systematic Reviews
- Fekkers, M., Pijpers, F. I. M., Verloove Vanhorick S. P. (2005) *Bullying: who does what, when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior.* Health Educ Res.
- Greene, M. E., Robles, O. J., Stout, K., Suvilaakso, T. (2013) *A girl's right to learn without fear: Working to end gender-based violence at school.* Plan International.
- Šahinović, M., Jeftić, A. (2017) *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini, Baseline studija,* Sarajevo: TPO Fondacija

Internet izvori:

American Psychological Association. Guidelines for Psychological Practice With Lesbian, Gay, and Bisexual Clients, 2012.

<http://www.apa.org/pubs/journals/features/amp-a0024659.pdf> (15.5.2017)

World Health Organization. Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence, 2013.

http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/85239/1/9789241564625_eng.pdf (15.5.2017)



VJEŽBE

1. Uvod i otvaranje radioničkih vježbi na temu “Rod”

1.1. Pregled dnevnih ciljeva

Facilitator/ica treba pojasniti učesnicima ciljeve edukativne sesije i odgovoriti na pitanja koja bi mogli imati.

Ciljevi učenja u ovoj sesiji su:

- » Produbiti razumijevanje razlike između spola i roda
- » Izvući od učesnika prepostavke i očekivanja muškog i ženskog ponašanja

1.2. Učesnici se pozovu da podijele strahove i očekivanja od radionice

- » Svaki/a učesnik/ca se zamoli da napiše, na dva zasebna samoljepljiva papirića, jedno očekivanje i jedan strah vezano za radionicu
- » Učesnici zatim postave papiriće na tablu ili flip-chart u pročelju prostorije, a jedan/a član/ica grupe se zamoli da sve pročita naglas
- » Potom slijedi opća diskusija koja bi trebala sumirati strahove, brige i oblasti za koja učesnici izraze da im treba više znanja

1.3. Vježba “Probijanje leda”

Vježba 1.3. Igra imena: Značenje naših imena



Vrijeme:
30 minuta

Ciljevi	<ul style="list-style-type: none"> › Međusobno upoznavanje učesnika › Uspostaviti atmosferu povjerenja i uzajamnog poštovanja › Izvući različitosti ličnog i kulturološkog porijekla učesnika
Materijal	<ul style="list-style-type: none"> › Flip-chart, samoljepljivi papirići, olovke
Metoda (25 min.)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Koristiti flip-chart na stalku ili podu. Zamoliti učesnike da na njemu napišu svoje ime i objasne značenje i asocijacije koje imaju vezano za ime ili njegovo značenje. Facilitator/ica se treba uključiti u igru sa svojim imenom. <i>Ime može biti ili puno ime i prezime ili ime kojim učesnik/ica želi da ga/ju zovu tokom radionice. Imajte u vidu i kulturološke implikacije datih imena koje mogu reflektirati klasne, etničke ili druge razlike.</i> 2. Tokom kratke diskusije identificirati rodne specifičnosti imena koje posebno upućuju na rodno-zasnovane asocijacije vezano za značenja i porijeklo imena.

Napomene za facilitatora/icu (15 min.)	<p>U većini kultura ženska imena razlikuju se od muških. Čak i tamo gdje se imena isto pišu, obično se drugačije izgovaraju (npr. Bahrija). Često se značenju imena pridaje veliki značaj. Na primjer, na jednoj radionici sa ženama u Keniji, svaka od njih je objasnila značenje svoga imena i zašto, tj. po čemu je dobila ime. Neka imena su se odnosila na to šta je majka radila sve do rođenja djeteta, neka su se odnosila na uloge žene ili ženske poslove ili njihov odnos/vezanost s nekim od muških rođaka.</p> <p>Potrebno je tokom diskusije naglasiti da se imena daju u skladu sa rodom, i da njihova značenja često reflektiraju društveno prihvatljive uloge i očekivanja. Na primjer, ženska imena će češće imati značenja poput "ljubaznost", "nježni cvijet", "nježna" ili "poslušna/pokorna", dok će muška imena vjerovatnije imati značenja "veliki ratnik" ili "hrabar i snažan" ili "veliki dar" ili "vođa". Ovo je značajna diskusija jer ima za cilj naglasiti da se već od trenutka rođenja, identitet, kao i očekivanja od našeg ponašanja počinju oblikovati na osnovu spola.</p>
Izvor	UNICEF Training of Trainers on Gender-Based Violence/Varijacija The Oxfam Training Manual, Oxfam UK & Ireland, 1994.

2. Uvod u "Rod": Kako gledati svijet kroz prizmu "roda"?

Vježba 2.1. Igra "Rod": Razlikovanje spola i roda



Vrijeme:
40 minuta

Radni list: Igra "Rod"

Cilj	Postići razumijevanje razlike između spola i roda
Materijal	Papir, olovka
Metoda (5 min.)	<ol style="list-style-type: none"> Pitajte članove grupe da li razumiju razliku između spola i roda! Brzo i jednostavno objasnite razliku (npr. spol je biološka datost, dok je rod društveni konstrukt). Podijelite učesnike u male grupe kojima ćete dati radni list Igra "Rod".
(15 min.)	<ol style="list-style-type: none"> Zamolite ih da u svojim grupama pročitaju jednu po jednu tvrdnju i da međusobno diskutiraju da li misle da se određena tvrdnja odnosi na spol ili rod, upisujući "R" za one tvrdnje za koje misle da se odnose na rod i "S" za tvrdnje za koje misle da se odnose na spol. Ako postoji neslaganje ili nesigurnost unutar grupe oko pojedinih tvrdnji, neka to naznače.

<p>(20 min.)</p>	<p>5. Pročitajte odgovore naglas i diskutirajte o tome s cijelom grupom.</p> <p><u>Tačni odgovori:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> a) Žene radaju djecu, muškarci ne. (S) b) Djevojčice su slabe, dječaci su jaki. (R) c) U Indiji, žene koje rade u oblasti poljoprivrede zarađuju 40-60% plate muškarca. (R) d) Žene mogu dojiti, muškarci mogu hraniti bebu na flašicu. (S) e) Većina građevinskih radnika u Bosni i Hercegovini su muškarci. (R) f) U Starom Egiptu muškarci su ostajali kod kuće i tkali. Žene su vodile porodične poslove. Žene su naslijedivale imovinu, a muškarci nisu. (R) g) Glas muškarca mijenja se u pubertetu, glas žene ne. (S) h) U jednom istraživanju provedenom unutar 224 različite kulturne zajednice, bilo je 5 zajednica u kojima su muškarci oni koji uvijek kuhaju i 36 zajednica u kojima su žene radile sve poslove pri izgradnji kuće. (R) i) Prema podacima UN-a, žene obavljaju 67% svjetskog rada, a ipak za to dobijaju samo 10% svjetskog prihoda. (R) <p>Fokusirati se na ova pitanja i ključne ideje:</p> <ul style="list-style-type: none"> a. Da li vas je ijedna od ovih tvrdnji iznenadila? b. Da li tvrdnje upućuju na to da je rod urođen ili naučen? c. Rodne uloge se razlikuju u različitim društvenim zajednicama, kulturama i različitim periodima historije. d. Dob, rasa i društvena klasa također su značajni faktori koji određuju naše rodne uloge. e. Žene u različitim zemljama različito doživljavaju moć i ugnjetavanje (opresiju).
<p>Napomene za facilitatora/icu</p>	<p>Ova aktivnost se koristi sa učesnicima koji vrlo malo znaju ili ne znaju ništa o konceptu roda ili osjećaju da se potrebno vratiti na osnove znanja o rodu kako bi bili sigurni u razumijevanje ovog koncepta.</p> <p><i>Prilagodba: Druga mogućnost je da učesnici slušaju dok facilitator/ica čita jednu po jednu tvrdnju i zapisuju na papir slovo "R" za one tvrdnje za koje misle da se odnose na rod i "S" za one tvrdnje za koje misle da se odnose na spol. Facilitator/ica zatim podijeli radni list za Igru "Rod", čita naglas odgovore učesnika i nastavlja dalje sa diskusijom.</i></p>

Izvor	Varijacija Class, Gender and Race Inequality and the Media in an International Context. Focus for Change. U: The Oxfam Gender Training Manual: Oxfam UK & Ireland, 1992.
--------------	--

Radni list: IGRA “ROD”

- a. Žene radaju djecu, muškarci ne.
- b. Djevojčice su slabe, dječaci su jaki.
- c. U Indiji, žene koje rade u oblasti poljoprivrede zarađuju 40-60% plate muškarca.
- d. Žene mogu dojiti, muškarci mogu hraniti bebu na flašicu.
- e. Većina građevinskih radnika u Bosni i Hercegovini su muškarci.
- f. U Starom Egiptu muškarci su ostajali kod kuće i tkali. Žene su vodile porodične poslove. Žene su naslijedivale imovinu, a muškarci nisu.
- g. Glas muškarca mijenja se u pubertetu, glas žene ne.
- h. U jednom istraživanju provedenom unutar 224 različite kulturne zajednice, bilo je 5 zajednica u kojima su muškarci oni koji uvijek kuhaju i 36 zajednica u kojima su žene radile sve poslove pri izgradnji kuće.
- i. Prema podacima UN-a, žene obavljaju 67% svjetskog rada, a ipak za to dobijaju samo 10% svjetskog prihoda.

Vježba 2.2. Istraživanje rodnih stereotipa i prepostavki

Vježba 2.2. Žena treba... Žena ne treba... Muškarac treba... Muškarac ne treba...



Vrijeme:
30 minuta

Cilj	Izvući prepostavke i očekivanja učesnika od muškog i ženskog ponašanja i demonstrirati da su i muškarci i žene odgovorni za stvaranje rodnih uloga i stereotipa
Materijal	Flip-chart, olovke

Metoda	<ol style="list-style-type: none"> Postavite 4 flip-chart papira na pod i na svakom napišite po jedan od ovih naslova: a) "Žene trebaju" b) "Žene ne trebaju" c) "Muškarci trebaju" i d) "Muškarci ne trebaju" Podijelite učesnike u četiri grupe i dajte svakoj grupi jedan od flip-chart papira s po jednim od naslova. Zamolite ih da napišu sve šta su ikada čuli iz bilo kojeg izvora vezano za njihov naslov. Zatim neka svaka grupa naglas pročita ono šta su napisali ispod svog naslova. Diskutirajte u grupi spiskove upoređujući šta žene/muškarci trebaju ili ne trebaju. Razgovarajte o tome kako izgleda kad imamo tako mnogo pravila, pretpostavki, stereotipa i kontradiktornosti koji određuju kako ćemo se ponašati kao muškarci ili žene. Diskutirajte o tome šta participanti misle o ovim porukama. Kako se ove ideje stvaraju i održavaju u određenom društvu ili zajednici?
Izvor	Institute for Development Studies, Gender Workshop, Brighton, UK. October, 2001.

3. Eksploracija rodno-zasnovanog nasilja: Uzroci i posljedice

Vježba 3.1. Stablo rodno-zasnovanog nasilja: Uzroci i posljedice



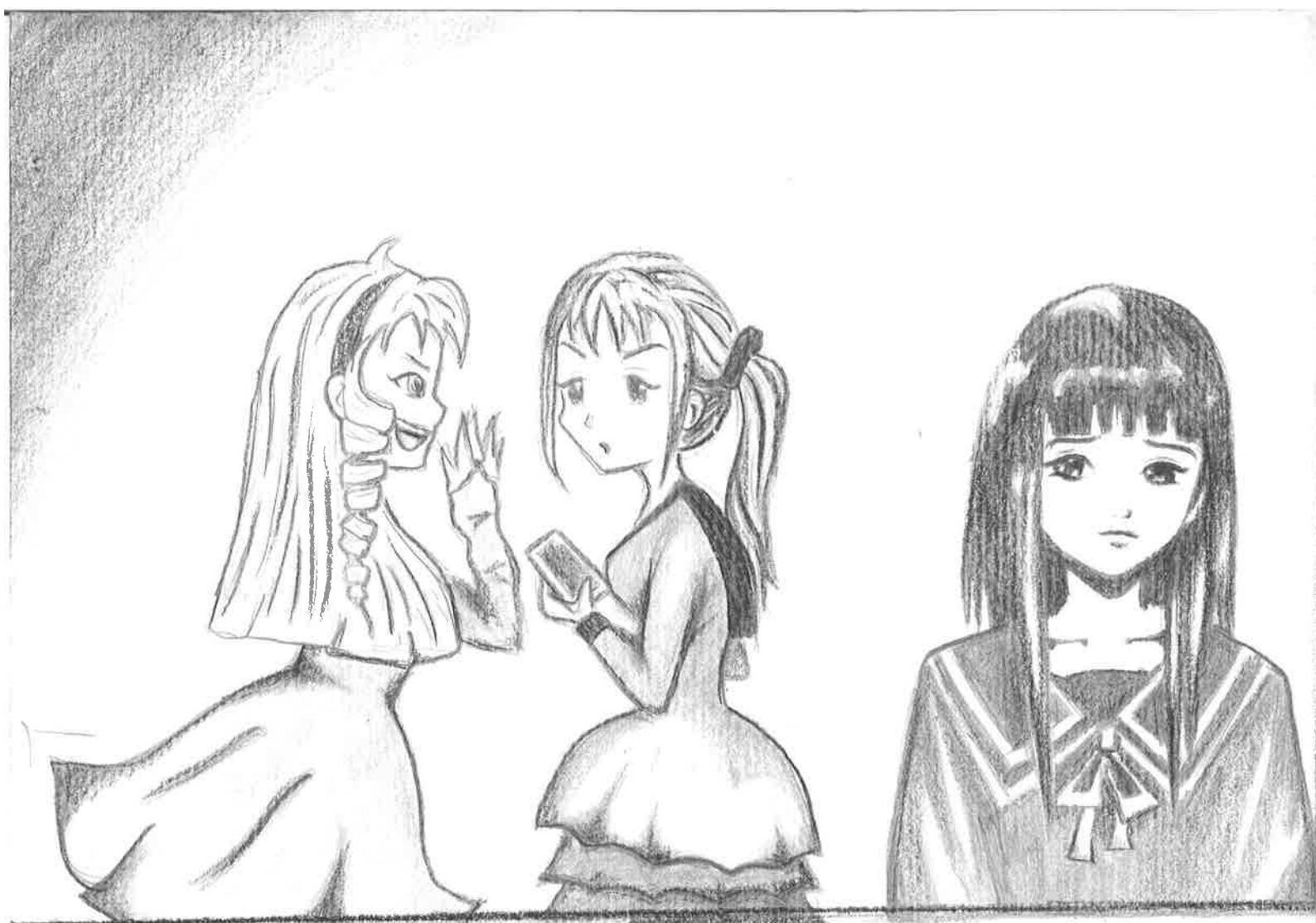
Vrijeme:
2 sata

Ciljevi	<ul style="list-style-type: none"> > Identificirati više oblika rodno-zasnovanog nasilja > Razumjeti uzroke i posljedice rodno-zasnovanog nasilja > Prepoznati da je rodna nejednakost korijen/temeljni uzrok rodno-zasnovanog nasilja
Materijal	<ul style="list-style-type: none"> > Flip-chart, olovke
1. korak Oblici rodno- zasnovanog nasilja	<ol style="list-style-type: none"> 1. Pitati učesnike šta mislimo kad kažemo "rodno-zasnovano nasilje"? Objasniti da je rodno-zasnovano nasilje bilo koji oblik nasilja koji se provodi nad osobom (muškarcem ili ženom) po osnovu pripadnosti određenom spolu ili rodu upotrebom fizičke, psihičke i/ili druge sile (fizičko, psihičko, seksualno ili ekonomsko nasilje), a uključuje i prijetnju silom. 2. Zamoliti participante da identificiraju neke oblike rodno-zasnovanog nasilja. Na flip-chartu nacrtajte obično stablo - koristite za to samo gornje 2/3 flip-chart papira, a donju trećinu ostavite za faktore/uzroke koji doprinose rodno-zasnovanom nasilju i koji će se kasnije unositi. Kako učesnici identificiraju različite oblike rodno-zasnovanog nasilja? Napišite svaki primjer na trupu stabla.

Napomene za facilitatora/icu	<p><i>Neki oblici rodno-zasnovanog nasilja koje bi trebalo identificirati:</i></p> <p>Kućno nasilje, tjelesne povrede, emocionalno zlostavljanje, seksualni napad, silovanje ili pokušano silovanje, seksualno uznemiravanje, pedofilija, incest, pritvor/ograničenja ili restrikcije slobode kretanja, trgovina ljudima, manipulacije u kući, na radnom mjestu ili u školi, prostitucija, pornografija, štetne tradicionalne prakse i običaji (npr. obrezivanje žena), zlostavljanje vezano za miraz, kažnjavanje usmjereni na žene koje se suprotstavljaju kulturološkim normama, uskraćivanje obrazovanja/školovanja, uskraćivanje hrane i odijevanja ženama/djevojčicama zbog njihovog spola.</p> <p>Podstaknite sve ideje i primjere. Osigurajte da su obuhvaćeni svi oblici rodno-zasnovanog nasilja. Također je važno objasniti da i muškarci i dječaci mogu biti meta seksualnih napada, obično od strane drugog muškarca/muškaraca, ali da su žene i djevojčice neproporcionalno pogodjene tim problemom.</p> <p>Sumirati i izvući zaključke:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Naglasiti da je, iako nasilje ima više različitih oblika, temeljni uzrok rodna nejednakost › Naglasiti da, iako se kultura često koristi da bi se opravdala upotreba nasilja prema ženama, pravo na život bez nasilja je osnovno/temeljno i univerzalno pravo svake osobe › Naglasiti da otvoreno/očigledno nasilje ne mora uvijek biti prisutno. Prijetnje i prisiljavanje su također oblici nasilja
2. korak Posljedice (30 min.)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Objasniti da posljedice rodno-zasnovanog nasilja mogu biti podijeljene na četiri oblasti ili sistema: <ol style="list-style-type: none"> a. Zdravstveni b. Emocionalni, socijalni i psihosocijalni c. Zakonski/pravosudni sistem d. Zajednica i tjelesna sigurnost i bezbjednost 2. Podijeliti participante u 4 grupe od kojih će svaka predstavljati jedan od navedenih sektora i zamoliti ih da u grupama urade sljedeće: <ol style="list-style-type: none"> a. Pregledati svaki od oblika nasilja navedenih u 1. koraku. b. Nabrojati i diskutirati posljedice/ishode rodno-zasnovanog nasilja, svaka grupa iz svog sektora/ domena. Uključiti individualne posljedice kod žrtava, ali i ishode, odnosno posljedice koje nasilje ostavlja na druge – zajednicu, porodicu, vladu, itd. c. Pripremiti na flip-chart papiru spisak posljedica (svaka grupa zasebno). <p>› Kako koja grupa naglas čita svoj spisak, tako facilitator/ica upisuje primjere na vrhu stabla, crtajući grane</p>

3. korak Uzroci i faktori koji doprinose nasilju	<p>Pitati grupu da identificira uzroke i faktore koji doprinose rodno-zasnovanom nasilju. Koristiti za to donju trećinu papira ispod stabla, upisivati uzroke i faktore koji doprinose nasilju onako kako ih participanti navode, a zatim sve podijeliti sa grupom (iščitati).</p>
Napomene za facilitatora/icu	<p>Neke posljedice rodno-zasnovanog nasilja</p> <p>Zdravstvene:</p> <p>Individualne posljedice po žrtvu:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Tjelesne povrede, hronična bol, depresija i emocionalne smetnje, onesposobljenja ili smrt, neželjena trudnoća, nesigurni abortusi, infekcije, različita tjelesna oboljenja i tjelesne smetnje... <p>Utjecaj na širu zajednicu:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Problem se rješava u okviru zdravstvenog sistema <p>Emocionalne/psihološke:</p> <p>Individualne posljedice po žrtvu:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Emocionalne smetnje uključujući strah, ljutnju, bijes, ponekad i mržnju prema sebi. Sram, nesigurnost, gubitak sposobnosti funkcioniranja ili obavljanja aktivnosti svakodnevnog života, depresivnost, osjećaj izolacije, probleme sa spavanjem i poremećaje ishrane. Mentalna oboljenja, osjećanje bespomoćnosti ili suidalnost. Ogovaranje i kritiziranje ili okrivljavanje i izopćenje žrtve i dr. <p>Utjecaj nasilja na širu zajednicu:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Skup problem, dovodi do iscrpljivanja društvenih resursa: porodice, komšija, prijatelja, škole, lokalnih vođa (u zajednici), službi socijalne zaštite, itd. Žrtva nije u stanju dati doprinos zajednici, voditi brigu o djeci niti raditi i zaraditi. Ako počinitelj/ica nije zatvoren/a ili uhapšen/a, to šalje snažnu poruku – da je takvo ponašanje prihvatljivo što vodi daljim incidentima nasilja. <p>Pravni/pravosudni sistem:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Nedostatan pristup pravnom sistemu, nedostatak znanja o postojećim zakonskim propisima/pravnom lijeku, zbrka u vezi sa najadekvatnijim kanaliziranjem problema (npr. krivični, tradicionalni, itd.). Žrtve izbjegavaju prijaviti nasilje zbog stigme. Ovdje je najveći teret na policijskim/sudskim resursima koji su već preopterećeni. Nedostatak senzitivnosti sudija za probleme nasilja. <p>Sigurnost i fizičko okruženje/zajednica:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Žrtva se osjeća nesigurnom, ugroženom, preplašenom. Klima straha i nesigurnosti utječe na žensku slobodu i percepciju lične sigurnosti, nedostatno žensko učešće u životu zajednice i strah od odlaska u školu ili na posao.

	<p>Neki od potencijalnih uzroka/doprinosećih faktora koje treba naglasiti:</p> <p>Rodna nejednakost i neravnoteža moći između muškaraca i žena. Muški stavovi omalovažavanja i nepoštovanja prema ženama, uključujući i nepoštovanje ljudskih prava žena i djevojčica. Neupitne pretpostavke o adekvatnom muškom i ženskom ponašanju. Želja za moći i kontrolom. Politički motivi, uključujući potenciranje oružja i rata te njihova zloupotreba za moć/kontrolu i izazivanje straha. Tradicionalne tenzije, svađe. Nedostatak porodične podrške. Kulturne i tradicionalne prakse, vjerska ubjedjenja. Siromaštvo. Upotreba alkohola/droga. Dosada, nedostatak servisa, aktivnosti i programa. Gubitak muške moći/ uloge u porodici i zajednici, vraćanje ili potvrđivanje moći. Pravni/pravosudni sistem i zakoni prešutno opravljaju nasilje nad ženama i djevojčicama, nedostatnost zakona kojima se procesuiraju slučajevi rodno-zasnovanog nasilja. Nekažnjivost počinitelja.</p>
Napomene za facilitatora/icu	<p>Šta treba naglasiti prilikom sumiranja rada:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Rodno-zasnovano nasilje je bilo koji oblik nasilja koji se provodi nad osobom zbog njene pripadnosti određenom spolu ili rodu upotrebom psihičke, fizičke ili ekonomске sile (uključujući i samu prijetnju silom) i ima korijene u rodnoj nejednakosti. Zato je jako važno inkorporirati rodnu perspektivu u aktivnosti i programe koji imaju za cilj efikasnu prevenciju i adekvatan odgovor na nasilje među mladima, uključujući i prevenciju vršnjačkog nasilja. › Rodno-zasnovano nasilje ostavlja dalekosežne posljedice kako na žrtvu tako i na čitavu zajednicu. Strategije odgovora, tj. intervencija na različite oblike rodno-zasnovanog nasilja moraju imati holistički i multisektorski pristup, uključujući i sektor obrazovanja. › Veliki je obim faktora koji doprinose rodno-zasnovanom nasilju, ali rodna nejednakost igra glavnu ulogu u svim oblicima nasilja. Zbog toga, strategije prevencije moraju obuhvatiti čitav niz kontribuirajućih faktora, sistematski adresirajući rodnu nejednakost na svim nivoima.



ZAŠTO SAM
DRUGAČIJA OD
NIJH?

ZAŠTO SE
NE
UKLAPAM?

NEKOLIKO GODINA KASNIJE...



ODGOJ KAO DRUŠVENA ZADAĆA



Melisa Mizdrak je rođena 1981. godine u Sarajevu gdje je završila osnovnu i Srednju učiteljsku školu. Diplomirala je na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Zaposlena je kao stručna savjetnica u Ministarstvu za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo. Usavršavala se učešćem u brojnim programima u zemlji i inostranstvu te seminarima iz oblasti odgoja i obrazovanja. Koordinatorica je Tima Vlade Kantona Sarajevo za borbu protiv maloljetničke delikvencije.

Članica je nekoliko radnih grupa za prevenciju nasilja i zaštitu djece od nasilja. Trenutno pohađa edukaciju za transakcionu analitičarku – psihoterapeutkinju.

Jauk se čuje bez obzira da li tučeš, ili tebe tuku.

Henrik Johan Ibsen

Odgoj je permanentan proces koji se odvija u širem društvenom miljeu, a najvažniju ulogu imaju porodica i škola. Prijeko je potrebno da ove dvije sredine budu upućene jedna na drugu. Porodica i škola trebaju sarađivati na konstruktivan način, u najboljem interesu za odgoj i obrazovanje djeteta. Kompletna društvena zajednica, a osobito institucije i pojedinci uključeni u odgojno-obrazovni proces imaju obavezu preventivno djelovati prema svim oblicima nasilja nad i među djecom te osigurati adekvatne uslove za zdrav rast i razvoj djeteta. Također, potrebno je senzibilizirati društvenu zajednicu za prepoznavanje problema nasilja nad djecom promovišući ideju zajedništva, tolerancije, multikulture i dijaloga kao i kolektivne odgovornosti za društveno neprihvatljivo ponašanje djece.



U predškolskim i školskim zajednicama, od najranije životne dobi, djecu treba podučiti njihovim pravima i obavezama te razvijati sposobnosti i osobine ličnosti, poticati razvoj samopoštovanja, samopouzdanja, socijalnih kompetencija, osjećaj pripadnosti vršnjacima i školi te strategije za nenasilno rješavanje konflikata.



Rizična ponašanja djece i mladih (društveno neprihvatljiva ponašanja) je moguće spriječiti podizanjem kvalitete života i razine mentalnog zdravlja društvene zajednice u cjelini.

Porodica je prva društvena sredina djeteta i ima primarnu ulogu u formiranju pozitivnih osobina ličnosti i moralnih vrijednosti.

Pristup problemu nasilja nad i među djecom u školama podrazumijeva procjenu i analizu specifičnosti obrazovnog sistema, zaštitnih i rizičnih faktora, kao i mjera kojima bi se povećala sigurnost djece. Pored porodice, koja ima primarnu ulogu u prevenciji nasilničkog ponašanja, veoma važni su školska zajednica, vršnjaci te šira društvena zajednica i mediji.

Škola je mjesto gdje djeca organizirano provode veliki dio vremena u toku dana, stoga treba preuzeti značajnu ulogu u prevenciji i zaštiti od svih oblika nasilja.

Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje predstavljaju predmet brojnih istraživanja i sa sobom povlače niz pitanja, izazova, ali i odgovornost svih sudionika uključenih u odgojno-obrazovni proces. Shodno tome, ne možemo govoriti o vršnjačkom ili rodno-zasnovanom nasilju ako u pristup problematici ne uključimo analizu ličnosti djeteta i kompletan spektar ponašanja, kao i djelovanje rizičnih i protektivnih fakora kojima je dijete izloženo u različitim sredinama tokom socijalizacije.

PARTNERSTVO ŠKOLA - RODITELJI

“Na radionicu s roditeljima o vršnjačkom nasilju od 22 roditelja, došlo mi je troje. Zar nemaš dovoljno zainteresiranosti odvojiti pola sata, sat vremena za svoje dijete, da bi čuo nešto je li? Ili su to predrasude s čim se isto tako suočavam. Da sam muškarac i da sam se potpisala, vjerujem da bi ih došlo barem petnaest.” (intervju br. 16, Srednjobosanski kanton)

U izgradnji zdrave ličnosti djeteta ključne su uloge roditelja i nastavnika ali i njihov međusobni odnos. Partnerstvo ili saradnja škole i roditelja je posebna oblast istraživanja za čija pitanja smo dobili različita saznanja i odgovore. Većina sagovornica će razgovor započeti napominjanjem odgovornosti roditelja prema djetetu i tvrditi kako je dijete slika svojih roditelja ali i odnosa u porodici:

“Nasilje među vršnjacima zapravo predstavlja samo sliku problema u kojim se porodica i cijelo društvo nalaze, počev od siromaštva, neobrazovanja, PTSP-a, razvedenih roditelja, porodičnog nasilja i alkoholizma.” (intervju br. 26, Srednjobosanski kanton)

Međutim, vraćajući se na kolektivnu obavezu prema djetetu na putu izgradnje zdrave, zrele, odgovorne i savjesne osobe, ispitanice su ponudile nekoliko odgovora koji se tiču isključivo odnosa roditelja i škole. Istraživanje je pokazalo da roditelji imaju različit stav prema nastavnicima i razrednicima i sasvim drugačiji stav prema pedagogu/ici, psihologu/inji ili direktoru/ici. Većina ispitanica tvrdi kako je roditeljima ipak najvažnije čuti kakve su ocjene kod njihovog djeteta dok bi razgovor s pedagogom/injom radije zaobišli nego mu se posvetili. Tome sigurno doprinose i stereotipi koji se vežu za ulogu pedagoga/inje. Kako nam je par sagovornica priznalo, pedagog/inja se i dalje smatra baukom a u takvom razmišljanju prednjače roditelji:

“Došao mi je dječak s kojim sam radila u posljednje vrijeme. Kao i prvi put kad mi je došao, tražio je razgovor sa mnom i rekao mi je: ‘Ja sam u depresiji. Isključen sam u društvu’ i onda smo dugo radili, u više navrata. Kad je mami isto ispričao, rekla je: ‘Ma daj ti i tvoje depresije. Ti znaš šta je depresija’. Nije joj palo na pamet da dođe i pita kakva je moja procjena. Nastavila sam raditi s tim dječakom. Jutros je došao i kaže: ‘Ja sam Vama samo htio doći da kažem da je meni jako puno bolje...’ Ustvari toj je djeci tad samo trebao razgovor.” (intervju br. 20, Srednjobosanski kanton)⁹

.....
9. Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 38-39.

Na razvoj ličnosti djeteta utječu različiti faktori, a svi poticaji iz vanjskog svijeta od najranije životne dobi ostavljaju traga.

“Agensi socijalizacije ličnosti igraju primarnu ulogu u prenosu kulturnih normi, standarda ponašanja i vrijednosti određenih društava. U stručnoj literaturi se ukazuje da porodica, vrtić, škola, vjerska institucija, vršnjaci i društvene organizacije imaju, u određenim ili svim fazama socijalizacije, veliku moć utjecaja.”¹⁰

Socijalizacija djeteta počinje u porodici. Od kvaliteta socijalizacije koju usvoji te normi i pravila ponašanja ovisi efikasnost djetetove prilagodbe u novoj socijalnoj grupi – vrtiću, a kasnije u školi. U vrtiću dijete usvaja norme i pravila u komunikaciji s vršnjacima. Ishodi socijalizacije iz vrtića olakšavaju složeniju vrstu socijalizacije u školi.

U skladu s navedenim čini se smisleno pomenuti izreku Herberta Spencer: “Cilj je odgoja oblikovanje karaktera.” Efekte rada na prevenciji vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja ćemo postići samo ako problemu priđemo sistemski i multidisciplinarno, baveći se uzrokom problema, a ne samo posljedicama.



Obrazovna politika u funkciji prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja djece i mladih

Odgjono-obrazovni rad u školama se realizira u skladu sa zakonima, podzakonskim aktima, Godišnjim programom rada škole te Nastavnim planom i programom. Stoga ćemo se u kratkoj analizi osvrnuti na zakone, NPiP i druge aktivnosti koje se realiziraju u školama, a u funkciji su prevencije vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja.

Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini je jedinstven za sve nivoe vlasti, a istim je propisana obaveza organima obrazovanja entiteta, kantona i Brčko distrikta BiH da kroz zakone i propise detaljnije urede problematiku i pitanja iz oblasti obrazovanja za koje su nadležni.¹¹ Dakle, nadležnost je prenesena na entitetske i kantonalne nivoe vlasti.

¹⁰ Dizdarević, I. *Agensi socijalizacije ličnosti*. Prosvjetni list, 2002, str. 15.

¹¹ Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini (Službeni glasnik BiH 18/2003)

Iako u Bosni i Hercegovini nemamo jedinstvenu politiku i sistemska rješenja u tretiranju problematike nasilja nad djecom, ipak možemo reći da se Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH temelji na poštovanju ljudskih/dječjih prava, kao i na općeprihvaćenim i univerzalnim vrijednostima demokratskog društva.

Uposlenici osnovnih škola bi trebali poznavati odredbe zakona, pravnih dokumenata, kao i smjernica za postupanje u slučaju nasilja nad djecom što bi u konačnici doprinijelo odgovornom radu i postupanju u najboljem interesu djeteta.

Neki od pravnih dokumenata koji uređuju odgovornost i obavezu provođenja mjera prevencije nasilja i adekvatnog postupanja, u najboljem interesu za dijete, su:

- » Ustav Bosne i Hercegovine, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine¹²
- » Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH
- » Zakoni o osnovnom obrazovanju kantona Federacije BiH/Podzakonski akti
- » Krivični zakon BiH (Službeni glasnik BiH, 37/03)
- » Zakon o zabrani diskriminacije BiH (Službeni glasnik BiH, 59/09)
- » Zakon o prekršajima BiH (Službeni glasnik BiH, 20/04)
- » Zakon o krivičnom postupku BiH (Službeni glasnik BiH, 36/03)
- » Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH (Službeni glasnik BiH, 16/03, 102/09 i 32/10 – prečišćeni tekst)
- » Konvencija o pravima djeteta¹³
- » Protokoli i smjernice o postupanju u slučaju nasilja u školi

Uvidom u zakone o osnovnom odgoju tri kantona FBiH (Hercegovačko-neretvanski kanton, Srednjobosanski kanton i Sarajevski kanton), a u vezi zakonskog osnova za tretiranje problema nasilja nad djecom, uočene su male, formalne razlike, bez značajnog odstupanja u sadržaju. Razlog leži u činjenici da kantonalna ministarstva obrazovanja usklađuju zakone s pomenutim Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH. Također, naša država je potpisnica Konvencije o pravima djeteta pa se obavezala da, između ostalog, obrazovnu politiku temelji na poštovanju odredbi pomenute Konvencije i načelima Ustava Bosne i Hercegovine.

Na osnovu prezentiranog ćemo navesti načela koja proizilaze iz Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH na kojima se temelji obrazovna politika entitetskih i kantonalnih nivoa vlasti, a koje su u skladu s prevencijom neprihvatljivih oblika ponašanja djece:

1. Poštovanje ljudskih/dječjih prava i sloboda
2. Briga za psihofizički rast i razvoj djeteta
3. Adekvatna briga i zaštita djeteta u školi

.....
12 *Ustav Bosne i Hercegovine* (Službeni glasnik BiH 25/09); *Ustav Federacije BiH* (Službene novine Federacije BiH 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 63/03, 9/04, 20/04, 33/04, 71/05, 72/05, 88/08)

13 *Konvencija o pravima djeteta* usvojena na 44. zasjedanju Opće skupštine Ujedinjenih naroda 20. 11.1989. godine (Rezolucija 44/25)

4. Zabranu zastrašivanja, zlostavljanja, fizičkog kažnjavanja, vrijeđanja, ponižavanja, degradiranja, štete po zdravlje
5. Obaveza poštovanja međunarodnih dokumenata iz oblasti ljudskih prava koje je potpisala Bosna i Hercegovina
6. Obaveza poštovanja i podržavanje individualnosti svakog/e učenika/ce, kao i njihovog kulturnog i nacionalnog identiteta, jezika i vjeroispovijesti
7. Zabranu diskriminacije po bilo kojem osnovu (rase, boje, spola, jezika, religije, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla...)
8. Škola, roditelji, djeca i lokalna zajednica obavezuju se da provode programe zajedničkog djelovanja u borbi protiv maloljetničke delikvencije i drugih neprihvatljivih oblika ponašanja

Odredbe koje mogu biti u funkciji prevencije nasilja su, između ostalog, propisane u članovima 5, 6, 34, 35 i 37 Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH.

Dakle, u analizi zakonske regulative za osnovno obrazovanje u tri kantona Federacije BiH, uočene su samo neke proceduralne razlike, jer pomenuti obrazovne zakone donose u skladu s jedinstvenim pravnim okvirom.

Kako bi se osigurao zakonski okvir u pristupu problemu nasilja nad djecom bilo bi poželjno:



Osvrt na pristup problemu prevencije nasilja nad djecom u Hercegovačko-neretvanskom i Sarajevskom kantonu

Hercegovačko-neretvanski kanton (HNK)

U obrazovnoj politici Hercegovačko-neretvanskog kantona evidentni su pomaci i pokušaji sistemskog pristupa problemu nasilja nad djecom. Vrijedno pažnje je propisivanje obaveze primjene jednoobraznog Protokola o postupanju u slučajevima nasilja u školi.¹⁴

Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta HNK jeiniciralo i međuinsticionalni Protokol o postupanju u situacijama nasilja čiji su potpisnici Ministarstvo zdravstva, rada i socijalne zaštite, Ministarstvo unutrašnjih poslova, kao i svi općinski Centri za socijalni rad u HNK. U skladu s navedenim dokumentima, sve škole su dužne formirati koordinacijske timove zadužene za provedbu Protokola. Takoder, svaka škola donosi Akcioni plan prevencije koji je sastavni dio Godišnjeg programa rada škole. Na taj način prevencija postaje redovna i obavezna aktivnost škole o kojoj se podnosi polugodišnji izvještaj Ministarstvu.

Odgojno-obrazovni rad u osnovnim školama u HNK se propisuje Zakonom o osnovnom odgoju i obrazovanju u HNK.¹⁵

Srednjobosanski kanton

Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta SBK je donijelo Protokol o postupanju u slučaju nasilja u školi broj: (03-38-185/13-3 od 11.8.2013. godine).

Pravni osnov za donošenje Protokola o postupanju u slučaju nasilja u školi SBK su: UN Konvencija o pravima djeteta, Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju (Službeni glasnik BiH 18/2003), Zakon o osnovnom školstvu (Službene novine SBK 11/01, 11/04, 17/04), Zakon o srednjem školstvu (Službene novine SBK 11/01, 11/04, 17/04).

U Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta SBK trenutno su u toku izmjene Zakona o osnovnom obrazovanju kojima će se, između ostalog, detaljnije propisati obaveze prevencije i intervencije u slučaju nasilja nad djecom u školi, ali i izvan nje.

Kanton Sarajevo

Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo je stručni i upravni organ kojem je osnovna uloga osiguranje uslova za pravilan i pravovremen odgoj i obrazovanje djece i mlađih, kroz optimalan intelektualni, fizički, psihički, moralni i društveni razvoj pojedinca/ke u skladu s njegovim/njenim mogućnostima i sposobnostima.

U fokusu aktivnosti Ministarstva je briga za pravilan odgoj, razvoj i formiranje karakteristika ličnosti djeteta.

U Ministarstvu za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo priprema se program koji uključuje prevenciju, rano prepoznavanje, zaštitu, kao i iniciranje izrade individualnih planova brige za djecu u riziku. Cilj navedenih aktivnosti je usmjerena na dugoročno i sistemsko rješenje problema nasilja i drugih neprihvatljivih oblika ponašanja. Trenutno, u Kantonu Sarajevo sve osnovne i srednje škole kreiraju

¹⁴ Protokol o postupanju u slučajevima nasilja u školi, Službeni list HNK 8/12

¹⁵ Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju u HNK, Narodne novine HNK 5/00, 4/04, 5/04 i 1/14

individualne školske programe prevencije nasilja, a koji su dio Godišnjeg programa rada škole.

U osnovnim školama Kantona Sarajevo nastavnici i stručne službe realiziraju različite programe prevencije nasilja, samostalno ili uz pomoć nevladinog sektora, institucija ili pojedinaca koji se bave pomenutom problematikom. Iako se u školama realiziraju programi prevencije nasilja i time senzibilizira školska zajednica za pitanja nasilja nad djecom, možemo navesti neke nedostatke koji doprinose smanjenju učinkovitosti programa prevencije u školama, a to su:

- » Neki preventivni programi traju dok za njihovu realizaciju postoje sredstva, motivacija menadžmenta ili nastavnika
- » Ne postoje egzaktni pokazatelji uspješnosti realiziranih programa
- » Neki preventivni programi koji se realiziraju u školama nemaju jasno utvrđene ciljeve koji se žele postići niti pokazatelje učinkovitosti već realiziranih programa
- » Programe prevencije realiziraju nastavnici koji ni sami nisu dovoljno educirani u navedenoj oblasti, a osim toga su pod pritiskom nerealnih očekivanja roditelja i šire društvene zajednice, a sve kako bi se odgovornost roditelja prebacila isključivo i samo na nastavnike
- » U mnogim školama stručne službe nemaju uposlene psihologe i socijalne radnike, koji bi trebali pomoći pri planiranju i realizaciji preventivnih programa
- » Programi prevencije nasilja u školama nerijetko se realiziraju na način da se zanemaruju uloga i značaj preventivnog rada sa roditeljima
- » Ponekad izostaje važna saradnja roditelja i nastavnika
- » Saradnja škole i drugih institucija je nepotpuna ili je uopće nema

Škole u Kantonu Sarajevo koriste Protokol o postupanju škole u slučaju nasilja¹⁶ i Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH¹⁷.

Protokol o postupanju škole u slučaju nasilja sadrži: opće odredbe, definicije nasilja, odgovornosti i postupanje škole u slučaju nasilja između učenika, nasilja odraslih nad učenicima, postupanje škole u slučaju nasilja djece nad uposlenima u školi, kao i evidenciju škole o slučajevima nasilja.

Autori Smjernica za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH su vođeni namjerom da profesionalcima i institucijama na jednostavan način ponude smislene i konkretnе korake u ranom prepoznavanju i postupanju u slučaju nasilja nad djecom u BiH. Smjernice sadrže poglavlja koja se odnose na zakone, podzakonske akte i protokole u slučajevima nasilja nad djecom u BiH, sistem ranog prepoznavanja, prijavu nasilja te upute za postupanje po pojedinim sektorima.

Stoga je Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo pripremilo model preventivnog djelovanja protiv društveno neprihvatljivih oblika ponašanja djece/mladih u čijem fokusu su: ličnost djeteta, nastavnika/ce, roditelja, jačanje

¹⁶ Protokol je izrađen uz pomoć Ministarstva za obrazovanje i nauku FBiH u sklopu Projekta "Izrada Protokola o postupanju škole u situacijama nasilja i obuka za njihovu primjenu" i uz saglasnost Ministarstva za obrazovanje i nauku Kantona Sarajevo broj: 11-04-38-7622/11

¹⁷ Muratbegović, E. i sar. *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH*. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, 2013.

školskog kolektiva i obrazovne politike, kao i jačanje interakcije svih sudionika odgojno-obrazovnog procesa.

Posve je jasno da se mišljenje o uzrocima nasilja u školi odražava na viđenje načina borbe protiv njega pa očekujemo da će ovaj model u budućnosti biti smjernica pri izradi sistemskih rješenja u prevenciji neprihvatljivih oblika ponašanja djece u Kantonu Sarajevo. Model daje prednost razvoju ličnosti djeteta, usvajanju normi i pravila ponašanja od čega će zavisiti kvalitet života društvene zajednice u budućnosti. Pomenuti model prevencije svakako uključuje i prevenciju različitih oblika nasilja nad i među djecom. Dijelovi su integrirani u Akcioni plan Vlade Kantona Sarajevo za prevenciju maloljetničkog prijestupništva i rad sa maloljetnicima u kontaktu sa pravosudnim sistemom 2017 – 2019.¹⁸

Značaj međuljudske komunikacije u odgoju

Obzirom da svi faktori djeluju jedni na druge u zajedničkom krugu odgojno-obrazovnog procesa, učinci prevencije će biti svrhovitiji ako je cilj isti: jačanje međuljudske komunikacije.

“Odgoj se ostvaruje međuljudskom komunikacijom, a svrha mu je razvoj ljudske jedinke”.¹⁹

Odgoj je neosporno komunikacijski proces u kojem se razmjenjuju akcije i reakcije u cilju oblikovanja željenog ponašanja ličnosti.

Ishod odgojno-obrazovnog rada (komunikacijskog procesa) u školi ovisi od karaktera međuljudskih odnosa: učenik/ca – nastavnik/ca, roditelj/ica – nastavnik/ca, roditelj – učenik/ca, učenik/ca – učenik/ca, nastavnik/ca – nastavnik/ca, školska zajednica – učenik/ca – roditelj/ica – društvena zajednica.

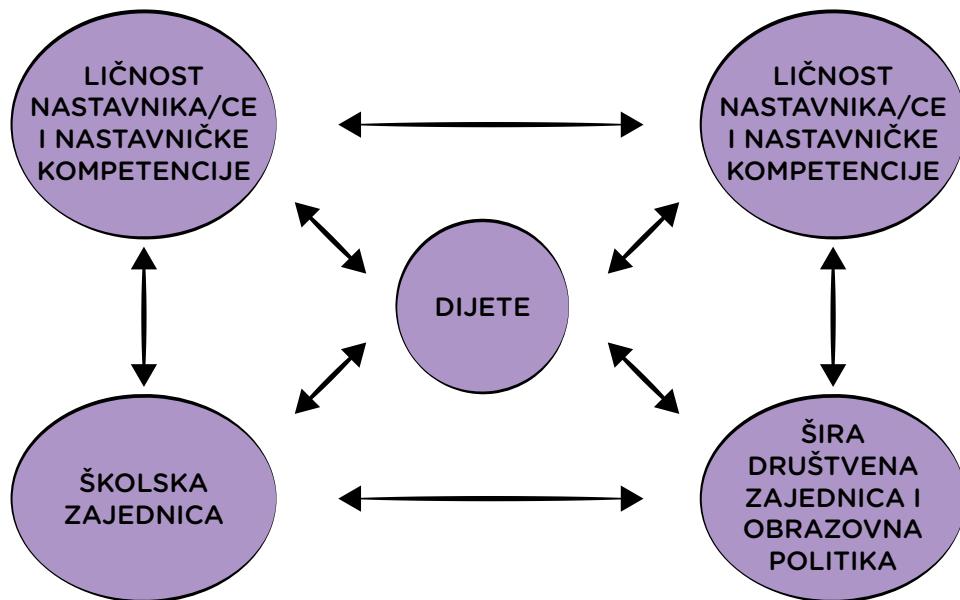
Ukoliko pokušamo odgovoriti na pitanje ima li problema u odgojno-obrazovnom sistemu, trebamo se prije svega upitati o postojanju problema u međuljudskim odnosima i komunikaciji sudionika odgojno-obrazovnog procesa.

Povjerenje je osnova uspješne komunikacije, humanog odnosa i interakcije, a ako nastavnik/ca nema povjerenja u vlastitu ličnost teško može ostvariti adekvatan i siguran odnos povjerenja s učenicima. Dakle, u međuljudskoj interakciji je osobito važno da nastavnici i učenici komunikaciju temelje na samopoštovanju i pozitivnoj slici o sebi, kako bi se ona unaprijedila jer je važna odrednica odgojno-obrazovne interakcije.

Ne smijemo zanemariti podršku roditelja u formiranju odnosa nastavnika i učenika budući da upravo oni svojim modelom potiču proaktivnu komunikaciju među pomenutima. Dužnost školske zajednice je motivirati roditelje na kontinuirano usavršavanje kompetencija te afirmirati značaj kvalitetne komunikacije i razvijanja povjerenja između roditelja i nastavnika.

.....
¹⁸ *Akcioni plan za prevenciju maloljetničkog prijestupništva i rad sa maloljetnicima u kontaktu sa pravosudnim sistemom u Kantonu Sarajevo 2017-2019. godine (usvojen na 75. sjednici Vlade KS, održanoj 16.03. 2017)*

¹⁹ Malić, J., Mužić, V. *Udžbenik Pedagogija*, Školska knjiga Zagreb, 1981, str. 66.



Neki od razloga zašto prevenciju neprihvatljivih oblika ponašanja treba bazirati na usavršavanju interakcije između svih učesnika odgojno-obrazovnog procesa:

1. Nastavnik/ica koji/a gradi empatičan odnos s učenicima primijetit će promjenu ponašanja i eventualne probleme koje dijete ima (bolest, nasilje, razvojna kriza).
2. Dijete koje poštuje i vjeruje roditeljima i nastavniku/ci te je njihova komunikacija zasnovana na razumijevanju lakše će kazati svoj problem i očekivati pomoći.
3. Ako dijete nema samopoštovanje, lakše postaje žrtva nasilja ili će zlostavljati druge.
4. Dijete koje dolazi iz disfunkcionalne porodice češće može postati žrtva nasilja ili zlostavljač/ica.
5. Ako u odgojno-obrazovnom radu potičemo razvoj socijalne i emocionalne inteligencije kod djece time istovremeno potičemo razvijanje vještine nenasilnog rješavanja konflikata i uvažavanja drugih.
6. Usavršavanjem roditeljskih i nastavničkih kompetencija povećavamo odgovornost nastavnika i roditelja za psihofizički rast i razvoj djece.
7. Školski kolektiv koji promovira nenasilno rješavanje konflikata među nastavnicima će to isto činiti i kod učenika.
8. Roditelji koji razumiju nastavnike te ih uvažavaju i vjeruju im, kao i nastavnici koji razumiju roditelje te ih uvažavaju i vjeruju im, grade odnos povjerenja i pozitivnu socioemocionalnu klimu u kojoj mogu pružiti adekvatnu podršku i pomoći djetetu.
9. Multidisciplinarna saradnja svih institucija i pojedinaca iz društvene zajednice koji mogu dati doprinos prevenciji nasilja i sistemskom rješenju problema.
10. Programski ciljevi obrazovne politike trebaju biti u funkciji prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja, kao i jačanja komunikacije svih učesnika odgojno-obrazovnog procesa.

Prevencija pojave nasilja nad i među djecom kroz obrazovni sistem

1. Programi prevencije nasilja nad i među djecom se trebaju bazirati na pozitivnom poticaju i formiranju ličnosti djeteta:

- » Samopoštovanje/samopouzdanje
- » Socijalna inteligencija/socijalne vještine
- » Emocionalna inteligencija/adekvatno izražavanje emocija
- » Poštovanje drugih/prava drugih
- » Adekvatan odnos s roditeljima/nastavnicima
- » Razvijanje osjećaja pripadnosti porodici/vršnjacima/školskoj zajednici
- » Nenasilno rješavanje konflikata
- » Razvijanje motivacije – fokusiranje na pozitivna postignuća

2. Programi prevencije nasilja nad i među djecom trebaju sadržavati module za rad sa nastavnicima kao što su:

- » Usavršavanje nastavničkih kompetencija u odgojnem radu
- » Upoznavanje nastavnika sa zakonom, protokolom i smjernicama o postupanju u slučaju nasilja kao i konvencijama o pravima djeteta
- » Poticanje odgovornosti za psihofizički rast i razvoj djece u odgojnem radu
- » Motivacija za saradnju sa roditeljima
- » Značaj nastavnika/ce kao modela za ponašanje učenika

3. Programi prevencije nasilja nad i među djecom trebaju sadržavati module za jačanje roditeljskih kompetencija putem edukativnih tema kao što su:

- » Percepcija roditeljske uloge
- » Odgojno učinkovita komunikacija
- » Razvojne karakteristike djece
- » Funkcionalna i disfunkcionalna porodica
- » Porodica kao primarna odgojna zajednica
- » Značaj partnerskog odnosa roditelja i škole
- » Pravila dobrog roditeljstva
- » Percepcija nasilja i nulta stopa tolerancije na nasilje
- » Značaj roditelja kao modela za ponašanje djeteta

4. Programi prevencije nasilja nad i među djecom trebaju biti bazirani na sistemskom pristupu i multisektorskoj saradnji nadležnih institucija, kao što su:

- » Ministarstva obrazovanja
- » Ministarstva pravde i uprave
- » Ministarstva za socijalni rad
- » Ministarstva unutrašnjih poslova
- » Ministarstva zdravstva
- » Sudovi, tužilaštva
- » Nevladin sektor



5. Programi prevencije nasilja nad i među djecom se trebaju bazirati na jačanju školskih zajednica i to:

- » Potičući interpersonalnu komunikaciju nastavnika
- » Potičući odgovornost menadžmenta škole i nastavnika za provedbu obrazovne i odgojne politike
- » Jačajući saradnju školske zajednice i nadležnih institucija koje mogu pomoći u prevenciji i postupanju u slučaju nasilja nad i među djecom
- » Jačajući saradnju s roditeljima
- » Edukacijom uposlenih u školi o vrstama nasilja, prepoznavanju djece u riziku i adekvatnom postupanju u slučaju pojave nasilja nad i među djecom

S tim u vezi, da bi mogli očekivati trajnije i dugoročnije efekte preventivnog rada koji se temelji na pomenutom modelu potrebno je:

1. Inicirati da se zakonima koji uređuju obrazovnu politiku propiše obaveza zapošljavanja školskih psihologa u sve odgojno-obrazovne ustanove.
2. Studente nastavničkih fakulteta u okviru nastavnih predmeta metodika, didaktika, psihologija i pedagogija educirati posebno za prepoznavanje problema, značaja prevencije nasilja i drugih neprihvatljivih oblika ponašanja u odgojno-obrazovnom procesu te im razvijati stručne kompetencije i odgovornost.
3. Studentima nastavničkih fakulteta osigurati praktičnu nastavu u odgojno-obrazovnim ustanovama, s posebnim fokusom na osposobljavanje prepoznavanja i postupanja u slučaju nasilja nad i među djecom.
4. Zaposliti socijalne radnike u odgojno-obrazovne ustanove.
5. Osigurati uslove za saradnju stručnih službi škola i drugih relevantnih institucija (centri za mentalno zdravlje, socijalni rad...).
6. Bilo bi poželjno da svako ministarstvo obrazovanja odredi uposlenika/cu koji/a će se baviti problemima nasilja, koordinirati saradnju sa školama i drugim institucijama te kreirati bazu podataka o vrstama i učestalosti nasilja nad djecom, poduzetim preventivnim i interventivnim mjerama što će koordinirati s drugim značajnim institucijama i pojedincima.
7. Kontinuirano provoditi edukaciju nastavnika i stručnih službi škola u oblasti prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja djece.



Nastavni plan i program Kantona Sarajevo u funkciji prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja djece

U postojećem NPiP postoji veliki broj nastavnih jedinica čija je realizacija u funkciji prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja. Iako se neki od naziva nastavnih jedinica ne odnose direktno na prevenciju nasilja i rodno-zasnovanog nasilja, njihovom realizacijom potiče se razvoj pozitivnih osobina ličnosti, moralnih normi te humanističkih vrijednosti. Stoga je logično da postoje široke mogućnosti prevencije

svih oblika nasilja u već postojećim sadržajima Nastavnog plana i programa. Shodno tome, na primjer, realiziranjem nekih nastavnih jedinica iz Vjeronomučenja, a koje se odnose na ljubav prema svim živim bićima promoviramo međusobno razumijevanje, brigu za druge i nenasilno rješavanje konflikata.

Vjeronomučenje od I do IX razreda osnovne škole

U postojećem Nastavnom planu i programu za osnovne škole KS, u nastavnim predmetima: Vjeronomučenje, Društvo/kultura/religija i Odjeljenska zajednica ima sadržaja čija je realizacija u funkciji prevencije različitih oblika nasilja nad djecom.

Na primjer, **u predmetu Vjeronomučenje** od I – IX razreda osnovne škole se, između ostalog, nalaze nastavne jedinice čija realizacija – pored očekivanih ishoda – može biti i u funkciji prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja djece:

“Svi ljudi su pred Bogom jednaki”, “Sloga, pažnja briga”, “Odnosi u školi (prema učeniku, učitelju, školskom osoblju)”, “Svi smo vrijedni poštovanja”, “Poštujemo i uvažavamo drugog”, “Žao mi je pogriješio sam”, “Suosjećam sa drugim i spremam sam da sarađujem”, “Rješavanje sukoba”, “Međusobno povjerenje”, “Pravila dobrih odnosa, poštovanja i zajedništva”, “Poželjne kompetencije mladih”, “Priznanje i vlastita odgovornost”, “Zamke savremenih ovisnosti”, “Moralne vrijednosti.”

Navedene su neke nastavne jedinice koje se nalaze u NPiP za osnovnu školu u nastavnom predmetu Vjeronomučenje, te se iz njihovih naziva može vidjeti da su u funkciji razvoja pozitivnih osobina ličnosti, moralnih vrijednosti i stavova što podrazumijeva i prevenciju nasilja nad i među djecom.

Stoga je potrebno dodatno osnažiti nastavnike i stručnu službu škole da s posebnom pažnjom i motivacijom pristupe realizaciji navedenih nastavnih jedinica. Ne smijemo zanemariti stručnu pomoć nastavnicima od psihologa/pedagoga u školi pri realizaciji gore navedenih sadržaja.

Društvo/kultura/religija od I do IX razreda osnovne škole

Izdvojiti ćemo neke nastavne jedinice, koje su integrirane u nastavni predmet Društvo/kultura/religija od I do IX razreda osnovne škole, a koje mogu doprinijeti sprečavanju nasilničkog ponašanja djece: “Ispod svega svi smo isti”, “Djeca imaju pravo... To znači...”, “Dobro i loše ponašanje”, “Izbori i posljedice”, “Vrijednosti i vrline”, “Ja o sebi, drugi o meni, moje idealno ja”, “Šta znači kontrolisati emocije”, “Razumijevanje sukoba”, “Umijeće nenasilja”, “Komunikacija u ljutnji”, “Kultura ponašanja u školi”, “Jednakost među polovima”, “Socijalne kompetencije”, “Drugovi me odbacuju”, “Samoodbrana u slučaju fizičkog napada”, “Predrasude i stereotipi”, “Asertivno ponašanje – gdje su granice određenog ponašanja”.

Odjeljenska zajednica I – IX razred osnovne škole

Na časovima Odjeljenske zajednice postoji mnogostruka mogućnost realizacije različitih sadržaja koji doprinose prevenciji nasilja i drugih neprihvatljivih oblika ponašanja. Navest ćemo neke nastavne jedinice: “Nasilje i vrste nasilja”, “Razvijanje pozitivne slike o sebi”, “Različitosti kao povod za nasilje – kako se nositi sa tuđim neprihvatanjem naše različitosti”, “Kodeks ponašanja u školi – prepoznavanje nasilnih oblika ponašanja u školi”, “Kodeks ponašanja u porodici – prepoznavanje nasilja u porodici”, “Potrebe i nasilje – Tolerancija na frustracije”, “Nenasilno rješavanje konflikata: Medijacija – kako ostati neutralan u konfliktu”, “Univerzalna konvencija o dječijim pravima”, “Zakonski okvir i mehanizmi zaštite prava djece”, “Samoanaliza – da li sam nasilan prema drugima i sebi (poželjne osobine ličnosti)”.

Kako je rečeno, u Nastavni plan i program za osnovnu školu u Kantonu Sarajevo već su integrirani sadržaji čija realizacija doprinosi prevenciji različitih oblika nasilja, stoga je potrebno motivirati i pružiti podršku nastavnicima i stručnoj službi škole kako bi ih implementirali kroz školske programe.

Također, menadžment škole treba poticati da se u godišnjem programu rada kroz vannastavne aktivnosti aktualizira problematika vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja.



Iz razgovora s ispitanicima zaključujemo da se preventivne radnje u smislu kreativnih radionica realiziraju na časovima odjeljenske zajednice ili u okviru vannastavnih aktivnosti koje uključuju grupni rad učenika, prezentacije, rad na panoima i sl. Ove aktivnosti obično organiziraju pedagozi u saradnji s učiteljima ili razrednicima. Broj ovih aktivnosti ovisi o planiranim časovima za odjeljensku zajednicu, ali i broju drugih aktivnosti iz sličnih oblasti. Rad na prevenciji različitih oblika nasilja, kao i internet nasilja, nije obligatoran niti je njegovo provođenje definirano kurikulumom u svim kantonima. Ovim se daje prostor i mogućnost pedagogu/ici da u saradnji s učiteljima, razrednicima i nastavnicima sam/a osmisli aktivnosti iz ove oblasti. Činjenice govore da se nedovoljno vremena odvaja za ovakve aktivnosti te se programi prevencije nasilja ne shvaćaju ozbiljno niti je pristup učenika ili nastavnika na zadovoljavajućem nivou u poređenju s ozbiljnošću i važnošću teme. Govoreći o mnogim opasnostima kojima su izloženi učenici, osim zabrane korištenja interneta unutar škole, kao i realizacije povremenih aktivnosti na ovu temu, u školama ne postoje dodatni mehanizmi koji doprinose edukaciji nastavnika i učenika o pravilnom korištenju interneta. Većina ispitanika je mišljenja da je neophodna veća edukacija ne samo školskih djelatnika već i roditelja koji omogućavaju djetetu internet bez kontrole ili cenzure.²⁰

20 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 32.

Nastavni predmet Informatika za osnovne škole

Nakon uvida u nastavni plan i program predmeta Informatika za osnovne škole i spoznaje o mogućnosti zloupotrebe informacionih tehnologija bilo bi poželjno u pomenuti nastavni predmet integrirati neke od nastavnih jedinica:

- » Vrste i oblici zlostavljanja putem savremenih informacionih tehnologija
- » Prepoznavanje uloge u slučaju zlostavljanja putem savremenih informacionih tehnologija (zlostavljač/ica, žrtva ili posmatrač/ica)
- » Definiranje pravila ponašanja u slučaju zlostavljanja putem društvenih mreža
- » Kako se tehnologija koristi za zlostavljanje putem društvenih mreža
- » Kako koristiti tehnologiju i društvene mreže na pozitivan način
- » Zašto zlostavljači koriste društvene mreže u zlostavljanju
- » Zašto je zlostavljanje putem društvenih mreža neprihvatljivo i zabranjeno
- » Kako reagirati ako nas neko zlostavlja putem društvenih mreža
- » Kako se zaštитiti od rizika zloupotrebe na društvenim mrežama
- » Kako prepoznati da je neko zlostavljan na društvenim mrežama i kako pomoći
- » Razgovor o nastanku društvenih mreža
- » Šta društvene mreže rade da zaustave zlostavljanje
- » Razgovor o tome kako treba da izgleda bezbjedna društvena mreža
- » Pozitivni načini korištenja web stranica

*“Ja sam imala dijete koje je po kazni poslano meni na razgovor i kad sam se udubila, provodeći puno vremena u našim razgovorima, shvatila sam da je dijete ovisnik o igricama, o internetu, da je užasno usamljen i na kraju razgovora jednog dana, on meni kaže: ‘Ja ču se ubiti.’”
(intervju br. 20, Srednjobosanski kanton)*

Na pitanje šta je cyber nasilje i koliko su upoznati s njegovim opasnostima, većina sagovornika odgovara da je internet jedan od ključnih uzroka nasilničkog ponašanja i da je neophodno utjecati sa svih društvenih nivoa na suzbijanje tog nasilja i posebno na educiranje roditelja i učenika o opasnostima interneta kao i većoj kontroli i cenzuri određenih sadržaja. Nedovoljna informiranost roditelja je veliki problem za dijete kojem se omogućava pristup internetu bez dodatne kontrole korištenja.

“Kući roditelji ne znaju gdje dijete provodi vrijeme, na kojim stranicama, s kim se dopisuje, ko mu je društvo i to nam odmah stvara dodatni problem, a također, korištenje



interneta u školi nije dozvoljeno, ni mobitela na času.”
(intervju br. 17, Hercegovačko-neretvanski kanton)

“Oni se uživljavaju u sve te opet uloge, modeliraju u tom virtuelnom svijetu. Dozvoljavaju sebi kroz taj virtuelni svijet zbilja mnoge stvari.” (intervju br. 24, Srednjobosanski kanton)

Neki od sagovornika su podijelili iskustva vezana za rješavanja problema uzrokovanih različitim prepiskama, objavljenim fotografijama, videima i dr. Mnogi sadržaji su bili direktno vezani za školu kada su neki od učenika bez odobrenja fotografirali ili snimali nastavnika/cu u toku časa, dok drugi sadržaji govore o potrebi za pažnjom ili sadržaj teksta upućuje na uvredljiv i govor mržnje grupe učenika usmjeren protiv određenog/e učenika/ce.²¹

“Rekla mi je jedna učenica: ‘Mi preko fejsbuka, možemo reći jedni drugima sve i svašta, to se ne broji, ali u četiri oka ne možemo. To se broji.’” (intervju br. 24, Srednjobosanski kanton)²²

.....
21 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 31.

22 Ibid, str. 32.

Aktivnosti Ministarstva za obrazovanje nauku i mlade Kantona Sarajevo na sistemskom pristupu prevenciji nasilja i drugih oblika neprihvatljivog ponašanja djece

1. Pedagoški karton učenika

Ministarstvo za obrazovanje nauku i mlade Kantona Sarajevo je formiralo radnu grupu sačinjenu od stručnjaka iz oblasti pedagogije, psihologije, socijalnog rada, kao i nastavnika s dugogodišnjim iskustvom u radu s djecom i mladima u osnovnim i srednjim školama, u cilju izrade revidirane/dopunjene verzije Pedagoškog kartona učenika. U skladu s revidiranim Pedagoškim kartonom pripremljene su izmjene Zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju Kantona Sarajevo, a koje se odnose na obavezno vođenje ovog kartona i način evidentiranja podataka.

Pedagoški karton je povjerljiv dokument koji služi u svrhu cijelovitog pristupa učenikovoj/cinoj ličnosti, kontinuiranog praćenja i unapređenja psihofizičkog razvoja, pružanja informacija o problemima, teškoćama, slabostima, ali i pozitivnim osobinama koje ima, sposobnostima, vrlinama i karakteristikama ličnosti. Pedagoški karton je u službi profesionalizacije odgojnog rada u predškolskim ustanovama i školama putem prohodnosti i prenosa relevantnih informacija o djetetu odnosno učeniku/ci, kao i jačanju komunikacijske veze između predškolskih ustanova, osnovnih i srednjih škola, uz obavezan moralan i stručan pristup nastavnika/odgajatelja prilikom unosa podataka u Pedagoški karton. U revidirani Pedagoški karton će se evidentirati opći podaci o učeniku/ci i njegovoj/njenoj porodici, iz porodične strukture te oni o saradnji roditelja s predškolskom ustanovom/školom, zapažanja o psihofizičkom i socioemotivnom razvoju i specifičnostima djeteta te realiziranim mjerama podrške.

Predviđeno je da se Pedagoški karton za svakog/u učenika/cu vodi u elektronskoj formi, putem informacijskog sistema upravljanja u osnovnim i srednjim školama – EMIS (Education Management Information System).

Očekujemo da će vrlo brzo predškolske ustanove, osnovne i srednje škole u Kantonu Sarajevo imati obavezu voditi revidirani Pedagoški karton za svako dijete.

2. Matrica za rano prepoznavanje indikatora rizika društveno neprihvatljivih oblika ponašanja učenika

Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo uvidjelo je značaj sistemskog pristupa u prevenciji svih oblika nasilja nad djecom u BiH te adekvatnog reagiranja i ranog prepoznavanja. U Bosni i Hercegovini do sada nije postojao ujednačen kriterij za procjenu "djece u riziku" niti standardizirane procjene. To je dovodilo do toga da nastavnici, ali i svi drugi uključeni u odgojno-obrazovni proces, nisu imali jasnu i objektiviziranu mjeru za ocjenu djece s neprihvatljivim ponašanjem. Nepostojanje jedinstvenog standarda prepoznavanja vodilo je ka tome da su se ponašanja različito percipirala i na njih se različito interveniralo. Šira javnost nerijetko primjećuje da se u školama događaju nepoželjne situacije za koje postoji uvjerenje da su u određenom broju slučajeva "zataškane", stoga je Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade KSiniciralo izradu mjernog instrumenta koji bi se koristio u odgojnem radu što bi pomoglo učenicima, nastavnicima, roditeljima i stručnoj službi škole da pravovremeno prepoznaju neprihvatljivo ponašanje i adekvatno interveniraju u najboljem interesu djeteta. Stručni tim koji je radio na izradi Matrice za prepoznavanje indikatora rizika čine profesionalci s univerziteta u Bosni i Hercegovini (Sarajevo, Mostar, Banja Luka, Tuzla) uz asistenciju profesionalaca iz škola, centara za mentalno zdravlje i centara za socijalni rad. Pomenuta matrica sadrži indikatore za

prepoznavanje neprihvatljivih oblika ponašanja, kao i smjernice za dalje postupanje u slučaju identificiranja neprihvatljivog ponašanja djece.

Problem s kojim se susreću pedagozi škola, prema iskazima ispitanika u Baseline studiji, u slučaju rješavanja nasilja, je nedovoljna saradnja nastavnika s pedagozima. Kroz razgovor su potvrdili da nastavnici često ne žele prijaviti nasilje, posebno dati izjavu i potpisati je, a razlozi su strah ili nezainteresiranost. Kvalitetna i kontinuirana saradnja između nastavnika i pedagoga je ključna, kako govore ispitanici, jer su nastavnici u direktnom kontaktu s učenicima i s njima najviše provode vrijeme, najbolje ih poznaju. Da bi se slučaj nasilja riješio, nastavnik/ca – svjedok/inja treba tačno, na vrijeme i u potpunosti informirati pedagoga/icu.

“Postoji protokol koji ne poznaju svi nastavnici, na volji je nastavnika hoće li nešto primijetiti i prijaviti, većinom su to mlađi nastavnici koji provode više vremena s djecom i mimo nastavnih aktivnosti; nasilje nije dovoljno senzibilizirano i ne posvećuje se dovoljno pažnje i vremena ovoj temi s nastavnicima kroz seminare i druge aktivnosti.” (intervju br. 16, Srednjobosanski kanton).²³

U Kantonu Sarajevo i Istočnom Sarajevu realizira se pilot projekat primjene pomenute matrice, a očekujemo da će se od školske 2017/18. godine Matrica za prepoznavanje djece u riziku primjenjivati u svim osnovnim i srednjim školama u Kantonu Sarajevo, kao i u cijeloj Bosni i Hercegovini.

3. Kutije povjerenja

Na prijedlog Vlade KS u sve osnovne i srednje škole su postavljene Kutije povjerenja za prijavu nasilja ili drugih neprihvatljivih oblika ponašanja. Kutija povjerenja je jedna od preventivnih mjeru čija upotreba ima za cilj ohrabriti učenike, roditelje i nastavnike koji nisu spremni otvoreno govoriti o svom problemu i prijaviti eventualno nasilje/zlostavljanje ili bilo koje neprihvatljivo ponašanje u školi. Na zahtjev Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade KS stručne službe škole su obavezne obezbijediti Obrazac za prijavu nasilja/nepoželjnih oblika ponašanja u školi u blizini postavljene Kutije povjerenja, kao i na web stranici škole. Stručna služba škole se obavezuje da će upoznati sve učenike, nastavnike i roditelje s namjenom Kutije povjerenja.

Prijavljanje eventualnog nasilja je anonimno, a sadržaj iz Kutije povjerenja preuzima zaposlenik/ca Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo. U saradnji sa stručnom službom škole Ministarstvo rješava eventualne prigovore i donosi zaključak o poduzimanju interventnih mjera. O učinkovitosti postavljenih Kutija povjerenja nismo u mogućnosti zaključivati ili govoriti jer ovim putem nije bilo prijava nasilja.

Upitnik za prikupljanje podataka iz oblasti maloljetničkog prijestupništva u Bosni i Hercegovini

U Bosni i Hercegovini do sada nije postojala jedinstvena baza podataka s relevantnim statistikama o nasilju nad djecom, njegovim oblicima i vrstama te poduzetim mjerama. Ova problematika uglavnom se tretirala samo na razini školske zajednice, a u slučajevima težih oblika nasilja uključivane su i druge meritorne institucije. Obrazovna politika, u pristupu prevenciji nasilja, mora biti zasnovana na sistemskim mjerama, pravovremenom prepoznavanju i adekvatnom reagiranju.

.....
23 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 36.



Sve pojedince i institucije uključene u problematiku prevencije i tretiranja nasilja nad djecom dodatno ohrabruje činjenica da je Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, pripremilo i dostavilo Smjernice za prikupljanje podataka u oblasti maloljetničkog prijestupništva u Bosni i Hercegovini.²⁴

Profesionalci će, na osnovu baze podataka prikupljenih Upitnikom, imati uvid u relevantne podatke iz oblasti maloljetničke delikvencije te će na temelju toga biti u prilici planirati adekvatne programe preventivnih mjera. Državne institucije koje će biti obavezne popunjavati Upitnik su: Ministarstvo pravde BiH, Ministarstvo sigurnosti BiH, VSTV BiH, Ministarstvo civilnih poslova BiH (obrazovanje, socijalna zaštita, zdravstvo).

Pitanja koja se nalaze u Upitniku se odnose na broj učenika u školama, spol, broj uposlenih stručnih lica po školama (psiholozi, pedagozi, socijalni radnici), broj škola koje vode pedagoško-psihološke i socijalne kartone djece, podaci o izrečenim disciplinskim mjerama u školama, tačan naziv preventivnih aktivnosti namijenjenih djeci u riziku, broj organiziranih edukacija za stručno osoblje o primjeni Zakona o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku.²⁵

Praktična primjena gore pomenutog Upitnika je pozitivan iskorak na putu sistemskog tretiranja prevencije nasilja. Pored toga što će osigurati analitičke i statističke podatke, primjena upitnika će povećati svijest o problemu i odgovornosti svih institucija, organizacija i pojedinaca u tretiranju navedene problematike.

Preporuke stručnim službama škola u cilju prevencije društveno neprihvatljivog ponašanja djece

1. Nastavnike kontinuirano educirati o vrstama i oblicima nasilja nad djecom
2. Nastavnike informirati o konvencijama, zakonskim okvirima u smislu nastavničke odgovornosti za ostvarivanje odgojnih, pored obrazovnih, ciljeva u radu

.....
24 Smjernice za prikupljanje podataka u oblasti maloljetničkog prijestupništva u Bosni i Hercegovini (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, broj: 07-37-4387-10/13, 23.05. 2016. godine)

25 *Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku*, Službene novine Federacije BiH 7/14

3. Nastavnicima pružiti psihosocijalnu podršku (antistres program, saradnja s centrima za mentalno zdravlje)
4. Učinci preventivnih mjera u radu s djecom moraju doprinijeti općem blagostanju države i stanovništva
5. Školska zajednica odgovornost za prevenciju treba prenijeti na ostale članove zajednice
6. Afirmirati značaj i ulogu nastavnika u prevenciji, ranom prepoznavanju i adekvatnom postupanju u slučaju nasilja u školi
7. Stručna služba škole na početku svake školske godine treba organizirati predavanja za nastavnike i roditelje iz oblasti prevencije nasilja nad djecom
8. Nužno je vratiti dignitet nastavničkoj profesiji kako bi što kvalitetnije i stručnije pomogli djeci u psihofizičkom rastu, razvoju i zaštiti
9. Dva puta godišnje stručna služba škole treba organizirati edukaciju za roditelje i nastavnike u cilju afirmacije značaja kvalitetne saradnje nastavnik/ca – roditelji – školska zajednica
10. Poticati nastavnike da, bez obzira na stručni profil, prilikom planiranja i realizacije nastavnih sati prevenciju svih oblika nasilja inkorporiraju u nastavnu jedinku koliko god je moguće
11. Jačati školsku zajednicu jer od međusobnih odnosa uposlenika školske zajednice ovise i druge interakcije koje se ostvaruju u odgojno-obrazovnom radu
12. Poticati razvoj demokratske klime u odjeljenju
13. Razvijati empatiju u školskoj zajednici kako bi se učenici i nastavnici senzibilizirali jedni za druge, bili osjetljivi na prepoznavanje problema te da bi se međusobno pomagali
14. Poticati dijalog između učesnika odgojno-obrazovnog procesa
15. Poticati usklađenost odgojnog djelovanja roditelja i nastavnika
16. Učenici trebaju razviti osjećaj pripadnosti vršnjacima i školskoj zajednici

Preporuke stručnim službama škola u cilju prevencije rodno-zasnovanog nasilja

1. Podučavati djecu o važnosti tolerancije u međuljudskim odnosima
2. Prevencija rodnih stereotipa treba biti u funkciji prevencije vršnjačkog nasilja uopće
3. Podizanje svijesti o postojanju rodno-zasnovanog nasilja u školi
4. Odgoj bez predrasuda i diskriminacije
5. Ispitati nivo znanja učenika iz oblasti rodno-zasnovanog nasilja i na temelju tih pokazatelja koncipirati edukaciju

6. Educirati učenike o tome da društvo često određuje koje su uloge ženske, a koje muške što je zasnovano na prevaziđenim tradicijskim shvatanjima i stereotipima
7. Uključiti roditelje u edukacije i radionice u cilju sprečavanja pojave rodno-zasnovanog nasilja
8. Poticati rodno osjetljiv jezik u komunikaciji u školi
9. Poticati učenike da pripremaju projekte prevencije rodno-zasnovanog nasilja uz koordinaciju nastavnika i stručne službe škole
10. Isticati značaj ravnopravnosti spolova u svakodnevnim situacijama u školi
11. Saradnja medija i škole u cilju prevencije rodno-zasnovanog nasilja
12. Kreiranje debata koje će poticati kritičko razmišljanje djece o ravnopravnosti spolova
13. Educirati učenike o specifičnostima porodičnog nasilja s akcentom na nasilje nad ženama i djecom
14. Izrada istraživačkih projekata o položaju žene u tradicionalnim i savremenim društvima
15. Putem aktivnosti i promotivnog materijala educirati učenike, nastavnike i roditelje o pravnoj legislativi koja uređuje ovu problematiku



Literatura:

- Bratinić, Marija. (1993) *Mikropedagogija*. Zagreb: Školska knjiga
- Buljan-Flander, G. (2003) *Nasilje među djecom*. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i sporta, Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba
- Dizdarević, Ismet. (2002) *Agensi socijalizacije ličnosti*. Prosvjetni list
- Fulgoši, Ante. (1983) *Psihologija ličnosti, Teorije i istraživanje*. (2. Izdanje) Zagreb: Školska knjiga
- Grgin, Tomislav. (1997) *Edukacijska psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Konvencija o pravima djeteta*, Opća skupština Ujedinjenih naroda, 1989. (Rezolucija 44/25)
- Malić, J., Mužić, V. (1981) *Udžbenik Pedagogija*. Zagreb: Školska knjiga
- Milovanović, R. (1998) *Policijска psihologija*. Beograd: Policijska akademija
- Muratbegović, E. i sar. (2013) *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine
- Okvirni Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini*, Službeni glasnik BiH 18/2003
- Philip H., Bjorn N. (2000) *Razvojna psihologija od fetusa do odraslog*. Sarajevo: Filozofski fakultet UNSA
- Protokol o postupanju u slučajevima nasilja u školi*, Službeni list HNK 8/12
- Protokol o postupanju škole u slučaju nasilja. Izrađen uz pomoć Ministarstva za obrazovanje i nauku FBiH u sklopu Projekta "Izrada protokola o postupanju škole u situacijama nasilja i obuka za njegovu primjenu"*, uz saglasnost Ministarstva za obrazovanje i nauku Kantona Sarajevo broj: 11-04-38-7622/11
- Protokol o postupanju u slučaju nasilja u školi Srednjobosanskog kantona* (broj: 03-38-185/13-3 od 11.8.2013. godine)
- Šahinović, M., Jeftić, A. (2017). *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini, Baseline studija*, Sarajevo: TPO Fondacija
- Ustav Bosne i Hercegovine*. Službeni glasnik BiH 25/09
- Ustav Federacije BiH*. Službene novine Federacije BiH 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 63/03, 9/04, 20/04, 33/04, 71/05, 72/05, 88/08
- Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju u HNK*. Službene novine HNK 5/00, 4/04, 5/04 i 1/14
- Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju KS*. Službene novine KS 10/04, 31/11, 15/13
- Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku*. Službene novine Federacije BiH 7/14
- Zakon o osnovnom školstvu Srednjobosanskog kantona*. Službene novine KSB 11/01, 11/04, 17/04

Internet izvori:

Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine, 2015-2018 Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, juni 2015:

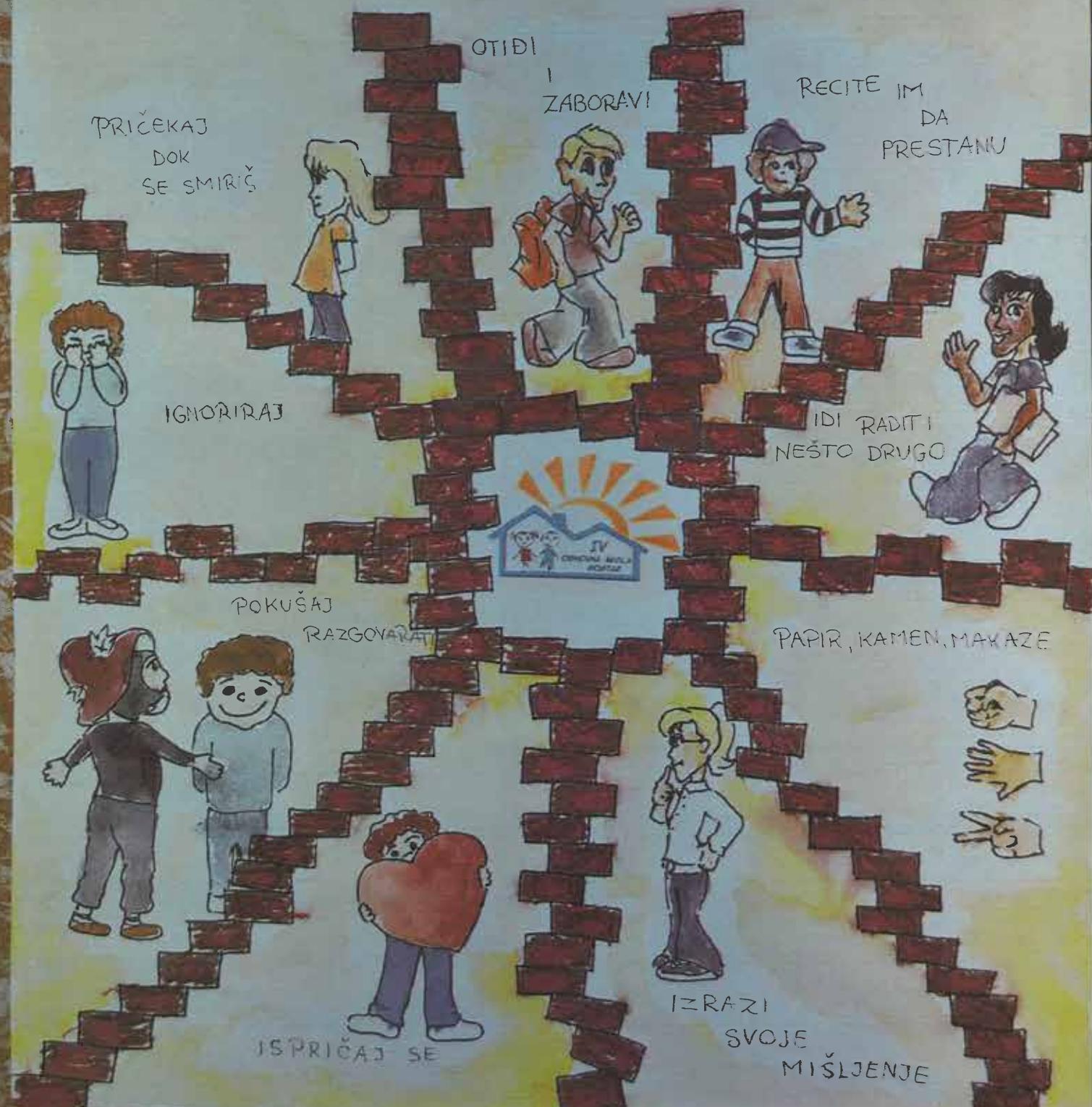
https://www.unicef.org/bih/ba/akcijski_plan_za_djecu-BH-web.pdf (07.03. 2017)

Hidden in Plain A statistical analysis of violence against children, United Nations Children's Fund (UNICEF), Division of Data, Research and Policy, September 2014:

http://files.unicef.org/publications/files/Hidden_in_plain_sight_statistical_analysis_EN_3_Sept_2014.pdf (07.03. 2017)

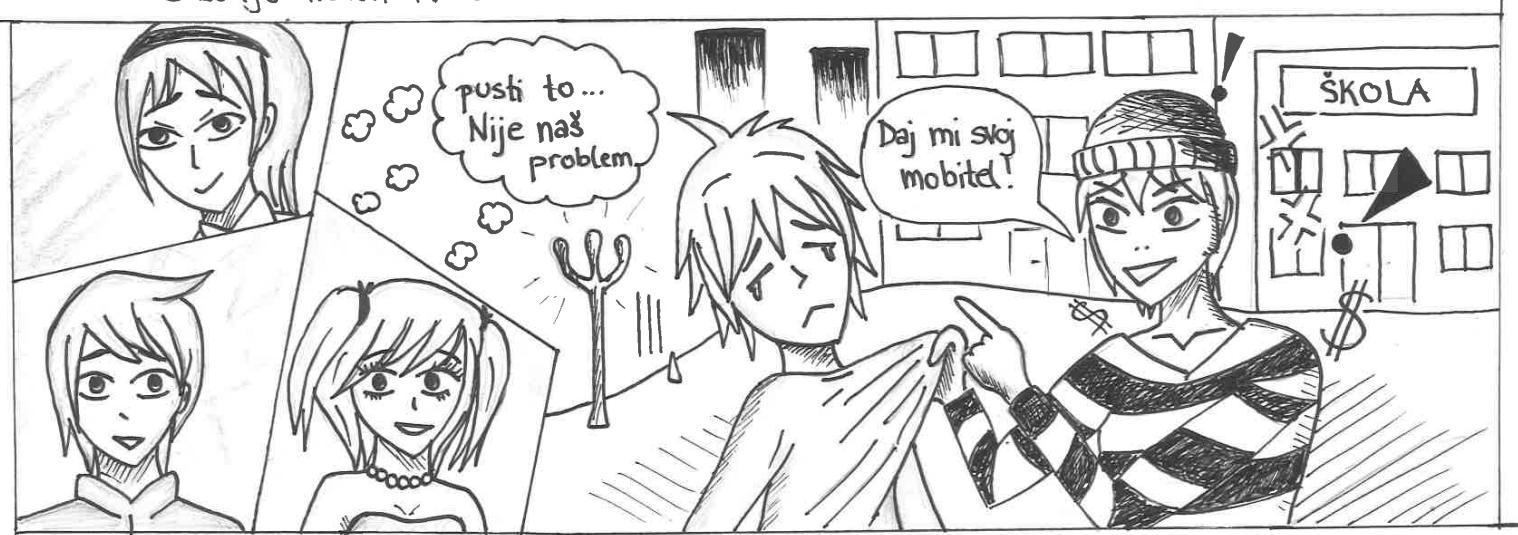


RJEŠAVANJE PROBLEMA U ŠKOLI



Učesnici: Brkić Adna III-1
Čomor Nedžmina III-1
Lukežić Sandro IV-2
Bozalija Kenan IV-2

Ždralić Dragana IV-2



Nasilje u javnosti nije nečija privatna stvar!

Ignoriranje buntovnih pojedinaca jednako je podržavanju istih!

Što se danas događa tvom sugrađanu, sutra se može dogoditi tebi.

Zakoni postje kako bi sprjечili NASILJE!
AKO NASILJU SVJEĐOČITE, POZOVITE ZAKON!

EMOCIONALNA PISMENOST U ŠKOLSKOJ DOBI KAO OBLIK PRIMARNE PREVENCije VRŠNJAČKOG I RODNO-ZASNOVANOG NASILJA



Alma Jeftić je viša asistentica na Internacionalnom univerzitetu u Sarajevu. Diplomirala je psihologiju na Univerzitetu u Sarajevu i magistrirala Upravljanje državom i humanitarnim poslovima na univerzitetima u Sarajevu, Beogradu i La Sapienza (Rim). Trenutno je doktorantica na Odjeljenju za psihologiju Univerziteta u Beogradu. U februaru 2015. godine radila je kao istraživačica u Školi za psihologiju Univerziteta u Sussexu. Njeno istraživanje se fokusira na traumatska sećanja, kolektivne emocije i spremnost za pomirenje u poslijeratnim podijeljenim društvima, s posebnim naglaskom na odnos između žrtava i počintelja.

Autorica je jedne knjige o sjećanju, jedne monografije i nekoliko članaka koji se odnose na traumatska sjećanja i pomirenje.

Potreba za razvojem programa emocionalnog opismenjavanja u školskoj dobi javila se iz više razloga od kojih su najznačajniji nedostatak sličnog modela u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini te povećana stopa maloljetničke delikvencije čiji su uzroci u neadekvatnom odgoju, lošim interpersonalnim odnosima i nedovoljnoj educiranosti o mogućnostima i načinima regulacije i kontrole emocija. Samo u Kantonu Sarajevo učešće kriminaliteta kojeg su počinile maloljetne osobe u ukupno registriranom kriminalitetu iznosi 5,8% za period od 2008. do 2010. godine, a prosječna stopa kriminalnih djela maloljetnika za taj period iznosi 1671 na 100 000 stanovnika²⁶. Zbog toga je važno razviti adekvatne programe emocionalnog opismenjavanja, ali i obučiti učitelje/nastavnike na koje načine ih mogu implementirati u okviru redovnog nastavnog kurikuluma i kako najefikasnije uključiti roditelje u implementaciju istog. S ciljem suzbijanja vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja potrebno je upoznati se sa značenjem koje ono ima za grupu jer su istraživanja pokazala da se nasilje u školama ponavlja i održava bez obzira na vidljivu štetu koju izaziva.

Dok praksa nudi načine i metode prevencije nasilja, teorija nas uči o metodama prepoznavanja nastanka istog i različite vjerovatnoće otklanjanja uzroka. Stoga se u ovom poglavlju analiziraju procesi razvoja emocionalne pismenosti u školskoj dobi uz naglasak na probleme u ponašanju koji mogu dovesti do vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja, ali i do maloljetničke delikvencije. Osnovni cilj je predstaviti elemente programa za prevenciju nasilja koji bi se mogli implementirati u osnovnim

.....
²⁶ Analiza kriminaliteta na području Općine Novi Grad Sarajevo. Udruženje Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC), Sarajevo, Općina Novi Grad Sarajevo, 2011.

školama u BiH a koji su zasnovani na učenju metoda i načina za prepoznavanje, imenovanje i regulaciju emocija, tj. predstavljanju emocionalne inteligencije kao kognitivne strukture koja se može učiti i usavršavati u školskoj dobi a koja uključuje sposobnost imenovanja i prepoznavanja emocija (vlastitih i drugih ljudi) i sposobnost njihove regulacije.

Povezanost između stilova privrženosti i emocionalne pismenosti

Djeca uče regulirati emocije interakcijom s roditeljima, starateljima ili drugim osobama iz njihove sredine kojima su privrženi. Teorija privrženosti koju je postavio Bowlby može se smatrati jednom od prvih evolucijskih teorija iz te oblasti. Prema Bowlbyu, privrženost je sistem koji regulira ponašanja bliskosti između djeteta i roditelja i predstavlja jedinstveni, evolucijski zasnovan motivacijski mehanizam čija je primarna funkcija osiguranje zaštite i emocionalne sigurnosti²⁷. Različiti oblici rane privrženosti mogu se smatrati strategijama oblikovanim za rješavanje adaptivnih problema vezanih uz različite vrste okoline u kojima su odrastali naši preci.²⁸

Bowlby je smatrao da formirani oblici privrženosti imaju relativno stabilne, samopotvrđujuće karakteristike koje organiziraju ponašanje u skladu s onim što je bilo adaptivno tokom ranijeg razvoja, određuju percepciju i očekivanja o budućim socijalnim odnosima te oblikuju socijalna iskustva na shematski konzistentan način.²⁹ Veliki broj istraživanja pokazuje da su oblici privrženosti razvijeni tokom djetinjstva povezani s privrženošću u odrasloj dobi, kao i s trajanjem i kvalitetom ljubavnih veza.³⁰

Važnost razvoja sigurne privrženosti je velika za emocionalnu pismenost, te je stoga i jedan od osnovnih faktora u programima emocionalnog opismenjavanja u svijetu. Termin "emocionalna pismenost" je prvi put koristio Steiner definirajući je kao sposobnost razumijevanja vlastitih emocija, sposobnost slušanja drugih i razvijanja empatije prema njihovim emocijama, kao i sposobnost produktivnog izražavanja emocija.³¹ Prema tome, biti emocionalno pismen znači da je osoba sposobna upravljati vlastitim emocijama tako da poboljšava kvalitet vlastitog i života drugih. Steiner je koncept emocionalne pismenosti razložio na pet dijelova: poznavanje vlastitih osjećaja, razvijena empatija, upravljanje emocijama, popravljanje "emocionalne štete" i emocionalna interaktivnost (razumjeti emocije drugih i biti u stanju uspješno djelovati).³²

Veliki broj istraživača je identificirao značaj uključivanja odgajatelja, psihologa i pedagoga u realizaciju programa koji podržavaju interes djece, razvijaju im svijest o emocijama i odgovaraju na njihov način komuniciranja. Jedno takvo istraživanje je dovelo do otkrivanja indikatora emocionalnog opismenjavanja koji su kasnije uključeni u realizaciju sistema za održavanje kvaliteta predškolskih odgojno-obrazovnih programa.³³

27 Bowlby, J. *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York, Basic Books, 1969.

28 Main, M. *Cross-cultural studies of attachment organization: Recent studies, changing methodologies, and the concept of conditional strategies*, Human Development 1990, (30): 50.

29 Bowlby, J. *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York, Basic Books, 1969.

30 Kirkpatrick, L. A., Hazan, C. *Attachment styles and close relationships: A four-year prospective study. Personal Relationships*, 1994 (1): 125.

31 Steiner, C., Perry, P. *Achieving Emotional Literacy*. London, Bloomsbury, 1997.

32 Ibid. 11.

33 Sajaniemi, N., Suhonen, E., Sims, M. *A preliminary exploration of children's physiological arousal levels in regular preschool settings*, Australian Journal of Early Childhood, 2001 (36-3): 95.

Razvoj privrženosti je također povezan s razvojem društvenih kompetencija i problema u ponašanju.³⁴ Ponovljene interakcije s odgajateljem/icom vode ka razvoju mentalnih modela odnosa koji djeluju kao filter za predviđanje, interpretaciju i odgovaranje na ponašanje drugih. Istraživanja su pokazala kako su ovi mentalni modeli otporni na promjene, posebno kada okruženje ostaje relativno stabilno.³⁵ Uloga roditelja u razvoju privrženosti, ali i regulacije emocija, također zahtijeva odgovor na pitanje osiguravanja adekvatnih programa za razvoj emocionalne pismenosti u školskoj dobi s posebnim naglaskom na emocionalnu regulaciju i kontrolu.

Emocionalna reaktivnost i kompetentnost

Emocionalna reaktivnost je konstrukt koji, prema teorijskim očekivanjima, objedinjuje tri uže kategorije: neprimjerene/agresivne reakcije, ventiliranje emocija i okrivljavanje drugih.³⁶ Za sada se još uvijek određuje kao oblik emocijama usmijerenoga suočavanja i, poput izbjegavanja, spada u strategije koje donose trenutno ublažavanje napetosti, ali ne doprinose rješavanju problema, pa samim tim pripadaju u manje zrele oblike suočavanja.³⁷ Prema tome, emocionalna reaktivnost prvenstveno označava suočavanje usmijerenem emocijama. Poteško i saradnici su predložili model prema kojem su ljutnja i žalost djelimično preklapajući, a djelimično nezavisni sadržajni osnovi izljeva emocija.³⁸ Na osnovu tog modela ljutnja jako brzo dostiže vrhunac kod djece koja imaju izražene izljeve emocija dok komponenta žalosti raste sporije. Ljutnja i žalost su osnovne komponente modela budući da te emocije stoje u osnovi ponašanja karakteriziranog čestim i eksplozivnim izljevima bijesa.

Model izljeva emocija kod djece je jako bitno posmatrati u skladu sa emocionalnom reaktivnošću i emocionalnom kompetentnošću, jer prva komponenta pomaže u ostvarenju ciljeva i adaptaciji na sredinu, dok druga učestvuje u postizanju balansa između emocija i ponašanja.³⁹ Prema Denhamu tri elementa emocionalne kompetentnosti omogućavaju djeci da mobiliziraju lične i okolinske izvore su emocionalno znanje (i jezik) kao sredstvo koje konceptualizira i odgovara na emocionalno iskustvo (na primjer, razgovaranje o emocionalnom događaju sa djetetom), funkcionalna upotreba emocija (znanje o tome kako i kada izraziti emocije s ciljem objašnjenja unutrašnjih događaja) i regulacija emocija (nadgledanje i modificiranje emocionalnog iskustva).⁴⁰ Sve tri navedene komponente trebaju se uzeti u obzir pri konstruiranju programa za razvoj emocionalne pismenosti kod djece školske dobi. Pri tome, naglasak treba biti na kognitivnoj osnovi tih programa što podrazumijeva da se emocionalna pismenost posmatra kao vještina koja se razvija, uči i usavršava u školskoj dobi, a ne kao stabilan i nepromjenjiv dio ličnosti koji se ne može učiti i razvijati. Ortony, Clore i Collins su specificirali kognitivnu osnovu emocija, ali i kognitivne preduslove za specifične emocije.⁴¹ Obzirom na tu teoriju tri

34 Stacks, A. M., Oshio, T. *Disorganised attachment and social skills as indicators of Head Start children's school readiness skills*, *Attachment & Human Development*, 2009 (11-2): 150.

35 Ibid. 152.

36 Lončarić, D. *Suočavanje učenika s akademskim i interpersonalnim stresnim situacijama: provjera međusituacijske stabilnosti strategija suočavanja*, Psihologičke teme, 2006 (15-1): 30.

37 Vuljić-Prtorić, A. *SUO: Priručnik za Skalu suočavanja sa stresom za djecu i adolescente*, Naklada Slap Jastebarsko, 2002.

38 Poteško, M., Kosorok, M. R., Davidson, R. J. *Temper tantrums in young children: Tantrum duration and temporal organization*, *Developmental and Behavioral Pediatrics*, 2003 (24): 149.

39 Trentacosta, C., Izard, J., Carroll, E. *Kindergarten children's emotion competence as a predictor of their academic competence in first grade*, *Emotion*, 2007 (7): 80.

40 Denham, S. A. *Emotional development in young children*. New York, Guilford Press, 1998, 42.

41 Ortony, A., Clore, G. L., Collins, A. *The cognitive structure of emotions*, New York, Cambridge University Press, 1988.

tipa kognitivne strukture (ciljevi, standardi, stavovi) su i tri kognitivna preduslova za emocije. Saarni je kategorizirao emocionalne vještine u osam dimenzija:⁴²

1. Sposobnost prepoznavanja vlastitih i tuđih emocija
2. Izražavanje emocija na način koji je odgovarajući za određenu kulturu
3. Formiranje odnosa između društvenih pravila i emocija
4. Uključivanje empatije
5. Razumijevanje moguće nekonzistentnosti između različitih emocija
6. Sposobnost suočavanja i kontrola
7. Razumijevanje utjecaja koji emocije imaju na međuljudske odnose
8. Prihvatanje tuđih emocija



Ono što je posebno naglašeno u Saarnijevom istraživanju jeste važnost da roditelji i učitelji/nastavnici prihvate navedene komponente i prepoznaju način na koji se iste mogu koristiti s ciljem razvijanja emocionalne pismenosti. Programi koji pomažu razvoj vještina neophodnih za emocionalnu kompetentnost su jako važni, posebno u situacijama u kojima nedostaje roditeljskog utjecaja ili kada roditelji nisu dovoljno obučeni o značaju i važnosti emocija.⁴³ Istraživanja koja su proveli Saltali i Deniz su pokazala da je najbolji period za razvoj emocionalne pismenosti između četvrte i osme godine života jer se tada najlakše usvajaju osnovna znanja o emocijama, kao i ponašajni efekti pojedinih emocija.⁴⁴ Tokom osnovne škole djeca uče kako

.....
42 Saarni, C. *The development of emotional competence*, New York, Guilford Press, 1999.

43 Jeftić, A. *Značaj razvoja emocionalne pismenosti u predškolskoj dobi*. Suvremeni tokovi u ranom odgoju. Znanstvena monografija, (ur.) Pehlić, I., Vejo, E., Hasanagić, A. Islamski pedagoški fakultet Zenica 2012: 529.

44 Saltali, N. D., Deniz, E. M. *The effects of an emotional education program on the emotional skills of six-year-old children attending preschool*, Educational Sciences, Theory and Practice, 2011 (10-4): 2125.

regulirati emocije te na koji način prepoznati koje emocije njihovo ponašanje može izazvati kod drugih ljudi prije nego ih ispolje. Navedene komponente povezane su s komponentama emocionalne inteligencije definiranim prema Mayeru, Saloveyu i Carusu (1997) prema kojima je emocionalna inteligencija sposobnost imenovanja, prepoznavanja i reguliranja emocija.

Programi za razvoj emocionalne pismenosti u školskoj dobi: RULER i DINOSAUR

Emocionalna pismenost podrazumijeva osnovne vještine identificiranja vlastitih i emocija drugih osoba, kao i sposobnost emocionalne regulacije i kontrole. Veliki broj učitelja i nastavnika je svjestan važnosti ranog upoznavanja djece s različitim emocijama, načinima njihovog izražavanja, uspostavljanja interpersonalnih odnosa s vršnjacima i razvoja prosocijalnog ponašanja. Od posebnog je značaja, kroz specijalizirane programe, educirati djecu školske dobi o načinima prepoznavanja i imenovanja emocija, kontroliranja ljuntnje, rješavanja problema i razvoja pozitivnog odnosa s roditeljima i drugom djecom. Model koji podržava razvoj socijalnih kompetencija i sprečava pojavu problematičnog ponašanja kod djece školskog uzrasta obuhvata četiri nivoa: pozitivni odnos između djece, porodice i prijatelja, preventivne strategije u odgajateljskom i/ili nastavnom procesu, primjena socijalnih i emocionalnih odgajateljskih i/ili nastavnih metoda u vrtićima i školama te intenzivne individualizirane intervencije.⁴⁵

Način na koji predavači i učenici procesiraju emocije i odgovaraju na različita emocionalna stanja može mnogo utjecati na sam razvoj djeteta. Istraživanja su pokazala da škole koje integriraju sistematske procese za razvoj učenikovih socijalnih i emocionalnih kompetencija imaju u prosjeku bolja akademska postignuća, poboljšan odnos učitelj/ica – učenik/ica i manji broj problema u ponašanju i odnosu prema vršnjacima.⁴⁶ Također, s ciljem poboljšavanja samog odnosa nastavnik/ica – učenik/ica je potrebno razviti pogodnu klimu i povjerenje što isključuje nasilno provođenje discipline i/ili nametanje autoriteta. U tabeli 1 su predstavljene osnovne razlike između uspostavljanja discipline kažnjavanjem i razvojem pozitivne klime u učionici.



45 Jeftić, A. *Značaj razvoja emocionalne pismenosti u predškolskoj dobi. Suvremeni tokovi u ranom odgoju.* Znanstvena monografija (ur.) Pehlić, I., Vejo, E., Hasanagić, A. Islamski pedagoški fakultet Zenica 2012: 530.

46 Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R., Schellinger D., Kriston, B. *The impact of enhancing students' social and emotional learning. A meta-analysis of school-based universal interventions,* Child Development, 2011 (82): 410.

Pozitivni feedback treba koristiti tri puta češće nego negativni.

Pozitivni feedback ne mora uvijek biti verbalni – to može biti osmijeh, zagrljaj, klimanje glavom u pozitivnom smislu, rukovanje, kontakt očima.

Tabela 1 Razlike između kažnjavanja i metoda uspostavljanja pozitivne klime u učionici

Metode kažnjavanja	Metode uspostavljanja pozitivne klime u učionici
<ul style="list-style-type: none"> › naglo zaustavljaju neodgovarajuće ponašanje učenika/ce › pružaju vrlo brzu satisfakciju nastavniku/ci › uče učenike šta ne treba da rade › umanjuju pozitivne stavove učenika/ce prema školi › izazivaju povlačenje učenika/ce iz aktivnog učešća u nastavi ili s nastave generalno › izazivaju agresivno ponašanje prema drugim učenicima › uče učenike da odgovaraju na sličan način › narušavaju odnos nastavnik/ca – učenik/ca 	<ul style="list-style-type: none"> › sporije zaustavljaju neodgovarajuće ponašanje › ne pružaju brzu satisfakciju nastavniku/ci › uče učenike šta treba da rade › uvećavaju pozitivne stavove učenika/ce prema školi › promoviraju aktivno učešće učenika/ce u nastavi › smanjuju agresivno ponašanje učenika/ce prema vršnjacima › uče učenike da komuniciraju bez upotrebe verbalnog i fizičkog nasilja prema vršnjacima oba spola › uspostavljaju bolji odnos nastavnik/ca – učenik/ca

Pozitivna klima kao “pogodno tlo” za razvoj odnosa povjerenja i emocionalne pismenosti ostvaruje se prvenstveno putem učinkovitosti nastavnika/ce a što uključuje: definiranje neodgovarajućeg/nepoželjnog ponašanja, upoznavanje učenika/ce s posljedicama takvog ponašanja i davanje alternative tj. opisa odgovarajućeg ponašanja u datoj situaciji i načina za modifikaciju prethodno urađenog. U skladu s tim, a s ciljem rješavanja incidenta u učionici, nastavnik/ca treba poduzeti sljedeće korake: reagirati što je prije moguće i upoznati se s incidentom, aktivno slušati (ukoliko učenik/ka želi nešto da kaže potrebno mu/joј je dati vrijeme, saslušati priču, uspostaviti kontakt očima, parafrazirati tj. ponoviti rečeno kako bi se bolje razumjela sama priča, prošetati s učenikom/com u krugu škole kako bi se opustio/la, primirio/la i počeo/la objašnjavati incident, podržavati), formulirati pitanja tako da ne sadrže prijeteće riječi (“kako” i “šta” umjesto “zašto”),

Od posebnog značaja je posvetiti pažnju učenicima s poteškoćama u razvoju koji nastavu pohađaju prema posebnom programu. Neophodno je drugim učenicima objasniti kako svako zaslužuje individualni pristup, pa samim tim i svaki problem i situacija zaslužuju posebno razmatranje. Važno je da učenici shvate kako mogu biti tretirani drugačije ne zato što nastavnik/ca pravi razlike među njima nego zato što individualni pristup zahtijeva drugačije razmatranje svake situacije i problema.

pokušati ne okriviljavati učenika/cu (naprimjer pitati: "Kako se taj problem mogao riješiti drugačije?", "Kada bi se ponovo našao/la u sličnoj situaciji, šta bi promijenio/la u svom ponašanju?"), pokazati da ga/nju učenik/ca i njegov/njen problem zanima. Jedna od metoda koja može pomoći nastavnicima da relativno brzo djeluju i umanje (ako ne i suzbiju u potpunosti) ljutnju i bijes kod učenika/ce je RID (recognise-identify-do something odnosno prepoznaj-identificiraj-učini nešto) koja se sastoji od tri komponente: prepoznavanje ljutnje/bijesa i prihvatanje navedene emocije, identificiranje pozitivnih načina za nošenje sa problemom/situacijom i konstruktivni način rješavanja navedenog problema. Obrazloženje svake komponente dato je u tabeli 2.

Tabela 2 RID metoda ("prepoznaj-identificiraj-učini nešto") za umanjenje ljutnje i bijesa kod učenika/ce

Prepoznavanje i imenovanje ljutnje kao emocije	Identificiranje pozitivnih načina za rješavanje situacije	Konstruktivni način rješavanja problema i smirivanja
Signali ljutnje su crvenilo u licu, stisnuti zubi, zatvorene pesnice, napeti mišići	<p>Neću se zbog ovog nervirati.</p> <p>Znam da ovo mogu riješiti bez da se naljutim.</p> <p>Znam da mogu ostati smiren/a u ovoj situaciji.</p> <p>Neću ovo shvatiti lično.</p> <p>Ovo je izazov a ja volim izazove.</p>	<p>Brojanje do 10.</p> <p>Duboko disanje.</p> <p>Razgovor o vlastitim osjećanjima.</p> <p>Pisanje pisma osobi na koju je ljut/a.</p> <p>Uključivanje u neku kreativnu aktivnost.</p>

Da bi efikasno provodili ovu i slične aktivnosti suzbijanja negativne emocije ljutnje, nastavnici moraju pomoći učenicima da prepoznaju i imenuju svoje i emocije drugih učenika, kao i da nauče regulirati vlastite emocije u različitim situacijama. Stoga se u narednom dijelu predstavljaju elementi dva programa za razvoj emocionalne pismenosti u školskoj dobi koja su utemeljena na shvatanju emocionalne inteligencije kao kognitivne strukture – što znači da se ona može vježbati, usavršavati i učiti tokom života, naročito u školskoj dobi. Stoga programi koji podržavaju emocionalnu inteligenciju kao osobinu ličnosti nisu uzeti u razmatranje budući da ne nude mnogo rješenja za razvoj i emocionalno opismenjavanje nego govore o emocionalnoj inteligenciji kao o stabilnoj i nepromjenjivoj osobini.

Nathanson i saradnici su razvili metodu koja pomaže razvoj emocionalne pismenosti u školi.⁴⁷ RULER je akronim za navedenu tehniku i sastoji se od pet osnovnih vještina čije se usvajanje podržava tokom osnovne škole: prepoznavanje emocija kod sebe i drugih, razumijevanje uzroka i posljedica emocija, imenovanje emocija raznovrsnim i tačnim vokabularom, konstruktivno izražavanje emocija i njihovo efikasno reguliranje. Kao tehnika, RULER se istovremeno fokusira na razvoj vještina emocionalne inteligencije kod djece i podržava klimu učenja i usvajanja znanja u školi. Na najvišem nivou, RULER program omogućava učiteljima i nastavnicima da shvate kako emocije utječu na proces učenja i usvajanja znanja, donošenja odluka i općeg dobrostanja i integriraju alate, tehnike, aktivnosti i specifične lekcije s ciljem razvoja i unapređenja kako njihove tako i emocionalne inteligencije učenika.

.....
47 Nathanson, L., Rivers, S., E. Flynn, L., M. Brackett, Mark, A. *Creating emotionally intelligent schools with RULER*, Emotion Review, 2016 (8-4): 1-2.

Istraživanja su pokazala kako bez ranih intervencija emocionalni, socijalni i ponašajni problemi kod djece mogu biti ključni faktor razvoja ozbiljnih problema u učenju, izostanaka i/ili napuštanja škole te asocijalnog ponašanja, pa je stoga od velikog značaja programe prevencije uspostaviti odmah na početku školovanja, kako bi djeca mogla s lakoćom usvajati osnovne tehnikе i razvijati emocionalnu inteligenciju.



Brojna su istraživanja pokazala kako sam način na koji nastavnici pristupaju učenicima utječe na razvoj njihovih socijalnih i emocionalnih kompetencija.⁴⁸ Jedan od programa čiji je cilj razvoj socijalnih i emocionalnih kompetencija učenika i koji obuhvata rad s učenicima, učiteljima/nastavnicima i roditeljima je "The Incredible Years Dinosaur Social Skills and Problem-Solving Child Training Program" ("Dinosaur trening program za razvoj društvenih i vještina rješavanja problema kod djece") koji je prvi put objavljen 1989. i originalno bio namijenjen populaciji djece kojima su dijagnosticirani ozbiljni problemi u ponašanju (poremećaji pažnje, impulsivnost, hiperaktivnost). U dvije studije djeca dobi od 4 do 8 godina s problemima u ponašanju, a koja su bila uključena u 22 sedmice dugi program, su pokazala smanjenje agresivnog ponašanja.⁴⁹ Kasnije je program revidiran i prilagođen svakodnevnom radu učitelja i nastavnika sa roditeljima i djecom s ciljem učenja i usavršavanja emocionalnih i socijalnih kompetencija. Kao takav, ima za cilj smanjenje vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja kroz sisteme prevencije u učionici, ali i kod kuće, budući da su i roditelji upoznati s osnovnim ciljevima i elementima programa. Kroz nastavne kurikulume je naglašena važnost usvajanja socijalnih i emocionalnih kompetencija i u idealnim situacijama kombinira se s programima za roditelje (uspješno roditeljstvo) i nastavnike (upravljanje nastavom).

.....
48 Webster-Stratton, C., Reid, J. *Strenghtening social and emotional competence in young children - the foundation for early school readiness and success. Incredable years classroom social skills and problem-solving curriculum*, Infants and Young Children, 2004 (17-2): 100.

49 Webster-Stratton, C., Hammond, M. *Treating children with early-onset conduct problems: A comparison of child and parent training interventions*, Journal of Consulting and Clinical Psychology, 1997 (65-1): 95.

Skoro sva dosadašnja istraživanja su pokazala kako programi za razvoj emocionalne pismenosti imaju pozitivne učinke na prevenciju emocionalnih i problema u ponašanju u kasnijoj dobi.⁵⁰ Različite tehnike i metode za razvoj socijalnih i emocionalnih vještina kod djece školske dobi ukazale su i na važan utjecaj uključivanja roditelja, s ciljem produbljivanja njihovog znanja o važnosti razvoja emocionalne pismenosti kod djece te načina na koje sposobnost prepoznavanja i reguliranja emocija može doprinijeti smanjenju vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja kako u školskoj dobi tako i kasnije.

Emocionalna inteligencija se u ovom radu razmatra kao sposobnost, a ne osobina ličnosti i kao takva se uključuje u novi tip prevencijskih programa namijenjenih školskoj dobi u Bosni i Hercegovini. Model podržava razvoj socijalnih kompetencija i sprečava pojavu problematičnog ponašanja kod djece. Obuhvata četiri nivoa:

1. *Pozitivni odnos između djece, porodice i prijatelja*
2. *Preventivne strategije u odgajateljskom i/ili nastavnom procesu*
3. *Primjena socijalnih i emocionalnih odgajateljskih i/ili nastavnih metoda u vrtićima i školama*
4. *Intenzivne individualizirane intervencije*

Naglasak preventivnih programa je na obrazlaganju situacije i emocije koja se javila u njoj, kao i na kognitivnoj komponenti emocija koja uključuje i razvoj empatije, sposobnosti zauzimanja položaja drugog. Na taj način se pruža mogućnost upoznavanja djece s emocijama, njihovom ulogom u socijalnim interakcijama i mogućnostima njihove regulacije.



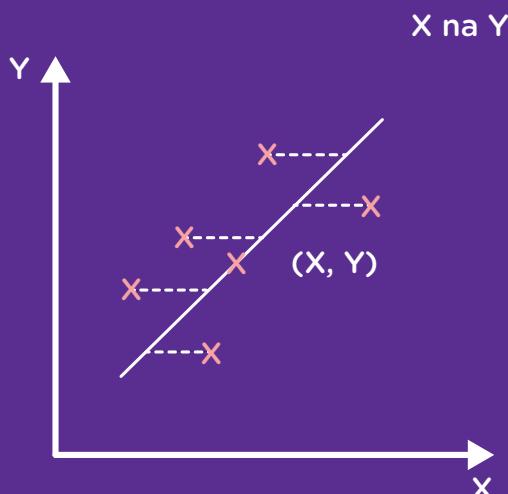
.....
50 Ramey, C., Ramey, T., Sharon, L. *Right from birth: Building your child's foundation for life*, New York, Goddard Press, 1999.

VJEŽBE

RULER⁵¹

RULER je dizajniran tako da pomogne nastavnicima da zajedno s učenicima razviju emocionalnu inteligenciju i kasnije primjenjuju tehnike razvoja u nastavi. Sastoje se od sljedećih komponenti:

- » **Mood Meter (Mjerenje raspoloženja)** – jednostavna igra kroz koju učenici zajedno s nastavnikom/com razvijaju vještine emocionalne inteligencije bilježeći vlastito raspoloženje na grafikonu. Jedna dimenzija (x osa) predstavlja opis afekta (priјatan-nepriјatan), a druga nivo uzbudjenja (od niske do visoke razine energije, predstavljeno na y osi). Bilježi se svakodnevno, a na kraju mjeseca se analiziraju rezultati (koliko puta su bili ljuti, da li su se tada osjećali priјatno ili nepriјatno, šta ih je dovelo do toga da se osjećaju tako).
- » **Charter (Grafikon)** – nastavnik/ca i učenici zajedno identificiraju i bilježe kako žele da se osjećaju u različitim situacijama (npr. kada dobiju slabu ocjenu na kontrolnom, kada se posvađaju s prijateljem/icom, kada učenik/ca ne shvata gradivo i nastavnik/ca mora ponoviti isto, kada učenik/ca priča i ometa nastavu i slično), koja ponašanja unapređuju te pozitivne osjećaje i kako da se nose s trenucima u kojima se ne osjećaju pozitivno. Prethodno se dogovore situacije o kojima će se razgovarati i svaki/a učenik/ca, kao i nastavnik/ca, na posebno pripremljene papiriće zapisuje emociju koju ta situacija budi te način na koji se nosi s tom emocijom i okolinom. Nakon toga, papirići se zaliže na zid i zajedno se razgovara o (ne)efikasnosti ponuđenih metoda.



Na osnovu ove tehnike učenici i nastavnik/ca na kraju mjeseca imaju sliku vlastitih emocionalnih stanja/promjena i karakteristika emocija koje su doživjeli te mogu pružiti više informacija jedni drugima o tome kako su se osjećali i kako su regulirali svoje emocije (uspješno ili ne).

- » **Meta-momenat** – korak-po-korak proces za učenje reguliranja emocija (tehnike disanja, zamišljanja najboljeg sebe, odabira efikasne strategije bazirane na viziji dobrog/e sebe). Nacrtaj dobrog/u sebe. Kako se odnosиш prema drugim učenicima? Sada napiši pored slike koje su to osobine koje te čine dobrim/om. Sada navedi koliko od tih osobina posjeduješ u ovom trenutku. Budi iskren/a. Onda ćemo razgovarati o načinu na koji možeš usavršiti vještine koje trenutno ne posjeduješ.

.....
51 Nathanson, L., Rivers, S., E. Flynn, L., Brackett, M. Mark, A. *Creating emotionally intelligent schools with RULER, Emotion Review*, 2016 (8): 4.

- » **Blueprint (Skica)** – pomaže nastavnicima i učenicima da shvate upravljanje konfliktom i razvojem empatije.
- » **The Feeling Words Curriculum (Kurikulum za razvoj emocionalnog rječnika)** – nakon što se usavrše prethodni alati, učenici i nastavnici prelaze na usvajanje adekvatnog emocionalnog rječnika. Sastoji se iz 12 jedinica koje se implementiraju tokom godine. Svaka jedinica se odnosi na jednu emociju/osjećanje poput ljutnje, tuge, otuđenosti, uzbudjenja, stida, itd. te uključuje pet lekcija ili koraka u trajanju od 15 do 20 minuta, što je ukupno oko 60 lekcija. Nastavnici integriraju lekcije u redovnu nastavu i jedna lekcija traje dvije sedmice. U implementaciji se prati ovih pet koraka: nastavnik/ca definira navedenu riječ koja predstavlja jednu emociju/osjećanje, učenici demonstriraju značenje riječi kroz crtež (vizuelna umjetnost) ili određenu aktivnost, učenici diskutiraju pomenutu emociju ili osjećanje s roditeljima/braćom/sestrama i pišu kratki tekst baziran na tom razgovoru, na nastavi se diskutiraju načini regulacije pomenutog osjećanja/emocije, strategije za nošenje s tim, problemi s kojima se eventualno učenici susreću i slično. Nova lekcija (emocija/osjećanje) se uvodi svake 2-3 sedmice. Potrebno se fokusirati na one emocije/osjećanja/stanja koju doprinose pojavi vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja, kao što su: ljutnja, bijes, frustriranost, tuga, nejednakost, nepravda, razočaranost, itd.

Program je zasnovan na metodi pričanja priča kroz koje se učenici (posebno oni u nižim razredima) osposobljavaju da evaluiraju različite situacije u kojima se neodgovarajuće i nasilno ponašanje može dogoditi. Kroz radionice djeca uče kako se pravila postavljaju i šta znači prekršiti ih, kako se radi u timu, kako se razgovara s prijateljem/icom i onda kada su ljuti... Radionice su planirane tokom nastave odjeljenske zajednice (dva puta mjesečno) u trajanju od tri školska časa po modulu.



“DINOSAUR” PROGRAM⁵²

1. Uvod u “Dinosaur” program:

- » Razumijevanje važnosti pravila
- » Učešće u procesu donošenja pravila
- » Razumijevanje šta se može desiti kada se pravila prekrše
- » Učenje kako zaslužiti nagradu za dobro ponašanje
- » Učenje kako graditi prijateljstva

Šta su pravila?

Šta znače pravila?

Kada i gdje se trebaju primjenjivati?

Kakva pravila postoje u mojoj školi i učionici?

Učenici zajedno s učiteljem/icom kreiraju listu pravila ponašanja u učionici i školi koja sadrži i prijedloge i načine na koje se ista mogu poštovati, sistem nagrada – kazna.

2. Kako se najbolje ponašati u školi i ostvariti što bolji uspjeh?

- » Slušanje, čekanje, saradnja
- » Koncentracija, provjera, kooperacija

Kako slušati, sačekati, izbjegavati nepotrebna prekidanja i “upadanja u riječ” kada druga osoba priča?

Kako sarađivati sa nastavnikom/com? – Zajedno napraviti listu pravila i metoda i postaviti na vidno mjesto u učionici.

Pažnja – kako održati pažnju tokom nastave i šta uraditi kada pažnja “popusti”?

3. Razumijevanje i detektiranje osjećanja

Učenje riječi za različite emocije.

Verbalna i neverbalna ekspresija emocija – učenje s predstavljenih primjera na karticama.

Učenje o facijalnoj ekspresiji emocija – sa kartica s licima koja izražavaju različite emocije.

Razgovor o emocijama.

4. Tehnike rješavanja problema

Gdje je problem nastao? – Učenje razgovora o problemu.

Zadavanje hipotetskih problema i razmatranje nekoliko ponuđenih rješenja.

52 Webster-Stratton, C., Reid, J. *Strengthening social and emotional competence in young children – the foundation for early school readiness and success. Incredible years classroom social skills and problem-solving curriculum*, Infants and Young Children, 2004 (17-2): 97-102.

5. Anger management/upravljanje bijesom

Šta je ljutnja?

Kada je osjećam i šta tada uradim/želim da uradim?

Šta još mogu uraditi?

6. Kako sklapati i održavati prijateljstva?

Dio 1: Pomaganje

Dio 2: Dijeljenje

Dio 3: Timski rad u školi

Dio 4: Timski rad u kući

7. Kako razgovarati s prijateljem/icom?

Kako postavljati pitanja?

Šta uraditi kada se ne slažete?

Program prevencije zasnovan je na Mayer, Salovey i Carusovom⁵³ modelu emocionalne inteligencije s četiri nivoa edukacije, prilagođene razvojnom nivou predškolske dobi, koji uključuju:

1. Prepoznavanje emocija kod sebe i drugih
2. Imenovanje emocija
3. Razumijevanje emocija
4. Upravljanje emocijama

S ciljem upotpunjavanja i ostvarenja svakog od navedenih nivoa, u okviru programa je planirano organizirati četiri modula od kojih će svaki podržavati jednu komponentu emocionalne inteligencije. Moduli će biti organizirani u vidu radionica koje uključuju aktivnosti poput: razvijanja sposobnosti prepoznavanja i imenovanja emocija kod sebe i drugih kroz igru sa slikama i dijalogom, razumijevanje emocija na primjerima iz kratkih priča, metoda prepričavanja sadržaja s posebnim naglaskom na imenovanju emocija i prepoznavanju situacija u kojima su se javile, tehnika čitanja istog sadržaja dva puta i postavljanje problemskih situacija kroz priču u slikama.

Također, roditelji bi bili uključeni u radionice koje sadrže čitanje priča i dijalog, s ciljem razvijanja svijesti o važnosti emocionalne pismenosti i razvoja privrženosti na relaciji roditelj/ica – dijete. Važno je naglasiti da je program zasnovan na razumijevanju konkretnih situacija i primjera zajedno s razvijanjem osjećaja za literaturu, kratku priču i čitanje u općem smislu. Pored toga, školski psiholog/ica i/ili pedagog/inja bi trebao/la pružati podršku (obuka nastavnika) za implementaciju radionica.

.....

53 Mayer, J. D., Salovey, P. *What is emotional intelligence? Emotional development and emotional intelligence: Implications for educators*, Salovey, P., Sluyter, D. (ur.), New York: Basic Books, 1997, 6.

Literatura

- Bowlby, J. (1969) *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.
- Denham, S. A. (1998) *Emotional development in young children*. New York: Guilford Press
- Durlak, Joseph, A, Weissberg, Roger P, Dymnicki, Allison B, Taylor, Rebecca, D, Schellinger, Kriston, B. (2011) *The impact of enhancing students' social and emotional learning. A meta-analysis of school-based universal interventions*, Child Development (82-1)
- Jeftić, A. (2011) *Značaj razvoja emocionalne pismenosti u predškolskoj dobi*. U: Savremeni tokovi u ranom odgoju. Znanstvena monografija, (ur.) Pehlić, I., Vejo, E., Hasanagić, A. Zenica: Islamski pedagoški fakultet
- Kardum, I., Gračanin, A., Hudek-Knežević, J. (2006) *Odnos crta ličnosti i stilova privrženosti s različitim aspektima seksualnosti kod žena i muškaraca*, Psihologische teme (15- 1)
- Kirkpatrick, Lee, A., Hazan, C. (1994) *Attachment styles and close relationships: A four-year prospective study*, Personal Relationships (1)
- Lončarić, D. (2006) *Suočavanje učenika s akademskim i interpersonalnim stresnim situacijama: provjera međusituacijske stabilnosti strategija suočavanja*, Psihologische teme (15-1)
- Main, M. (1990) *Cross-cultural studies of attachment organization: Recent studies, changing methodologies, and the concept of conditional strategies*, Human Development (33)
- Mayer, J. D., Salovey, P. (1997) *What is emotional intelligence?* U: Emotional development and emotional intelligence: Implications for educators, Salovey, P., Sluyter, D. (ur.), New York: Basic Books
- Nathanson, L., Rivers, S., E, Flynn, L., Brackett, M., Mark, A. (2016) *Creating emotionally intelligent schools with RULER*, Emotion Review (8-4)
- Ortony, A., Clore, G. L., Collins, A. (1988) *The cognitive structure of emotions*. New York: Cambridge University Press
- Potegal, M., Kosorok, M., Davidson, R., Richard, J. (2003) *Temper tantrums in young children: Tantrum duration and temporal organization*, Developmental and Behavioral Pediatrics (24)
- Ramey, C., Ramey, T., Sharon, L. (1999) *Right from birth: Building your child's foundation for life*. New York: Goddard Press
- Saarni, C. (1999) *The development of emotional competence*. New York: Guilford Press
- Sajaniemi, N., Suhonen, E., Sims, M. (2011) *A preliminary exploration of children's physiological arousal levels in regular preschool settings*, Australian Journal of Early Childhood (36-3)

Saltali, N., Deniz, D., Engin, M. (2011) *The effects of an emotional education program on the emotional skills of six-year-old children attending preschool*, Educational Sciences, Theory and Practice (10- 4)

Stacks, A. M. Oshio, T. (2009) *Disorganized attachment and social skills as indicators of Head Start children's school readiness skills*, Attachment & Human Development (11-2)

Steiner, C., Perry, P. (1997) *Achieving Emotional Literacy*. London: Bloomsbury

Trentacosta, C., Izard, J., Carroll, E. (2007) *Kindergarten children's emotion competence as a predictor of their academic competence in first grade*, Emotion (7)

Analiza kriminaliteta na području Općine Novi Grad Sarajevo. (2011) Sarajevo: Udruženje Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC) i Općina Novi Grad Sarajevo

Vulić-Prtorić, A. (2002) SUO: *Priručnik za Skalu suočavanja sa stresom za djecu i adolescente*, Jastrebarsko: Naklada Slap

Webster-Stratton, C., Hammond, M. (1997) *Treating children with early-onset conduct problems: A comparison of child and parent training interventions*. Journal of Consulting and Clinical Psychology (65-1)

Webster-Stratton, C., Reid, J. (2004) *Strengthening social and emotional competence in young children - the foundation for early school readiness and success. Incredible years classroom social skills and problem-solving curriculum*. Infants and Young Children (17- 2)



U TROLEJBUSU

BAUK FEMINAUK

Jučer u trolejbusu mi se neki manjak prislonio s leđa! Odvratno! Nikad ne znam šta uraditi u takvim situacijama.

O
Opustiš se i uživaš!
Hehehehe

3 dana kasnije...

Momak, nemaš kartu,
napusti vozilo!

Hej! Sklanjaj ruke s mene,
polomit ću te!

Ma samo se opusti i uživaj...

SIGURNO OKRUŽENJE KAO PRIMARNA ZADAĆA



Andreja Pehar je rođena u Mostaru 1969. Nakon završene Mašinsko-tehničke škole upisuje Pedagošku akademiju u Mostaru – smjer razredna nastava – koju završava 1990. Diplomira pedagogiju 2006. na Nastavničkom fakultetu u Mostaru. Na istom fakultetu 2015. završava PDS – smjer pedagogija i stječe naziv magistrice edukacijskih nauka. Trenutno završava edukaciju iz Gestalt psihoterapije po programu "Gestalt Psychotherapy Training Institute Malta" i doktorski studij na Pedagoškom fakultetu u Sarajevu. Zaposlena je u Zavodu za školstvo Mostar, na poslovima stručne savjetnice za razrednu nastavu.

Reforme u BiH su obuhvatile i obrazovni sistem tako da je 2003. uspostavljen Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju, a naredne godine su uskladjeni zakoni na entitetskom nivou. Međutim, osim uskladjivanja pravne regulative nije se daleko odmaklo u namjerama da se ostvari okruženje u kojem bi djeca postizala maksimum intelektualnih, socijalnih i emotivnih kapaciteta. Nedostatak specijaliziranih obrazovnih programa i sistemskog odgojnog rada s učenicima je samo dio otežavajućih okolnosti u poticanju osjećaja sigurnosti djece tokom boravka u školi i formiranja osjećaja pripadnosti vršnjačkoj grupi.⁵⁴

U školama cijelog svijeta nasilje je problem, a brojni pokušaji pedagoškog djelovanja ne donose rezultate. Prisutnost nasilja u školama je česta. Osposobljenosti nastavnika i stručnih saradnika za sprečavanje i intervenciju kod pojave vršnjačkog nasilja je nedovoljna. Zadaća i odgovornost škole prema djeci je osigurati im zdrav razvoj i usvajanje primjerenih obrazaca ponašanja, koji su prihvatljivi u društvu. Tema vršnjačkog nasilja (engl. bullying) je postala vrlo značajna u javnom i naučnom prostoru u zadnjih nekoliko godina.

Škola ne smije ignorirati probleme djece poput sve češće pojavnosti vršnjačkog nasilja, jer su roditelji povjerili djecu školi. Ignoriranje bi upućivalo na socijalnu neosjetljivost škole i nebrigu prema djeci žrtvama nasilja, ali i djeci nasilnicima. Škola se ne bi smjela smatrati opasnom i nehumanom sredinom.

Porodica i škola imaju jednu od glavnih odgojnih zadaća, a to je pružiti djeci podršku u odrastanju uz razvoj punih potencijala. Djeci je tokom razvoja potrebna stvarna, a ne formalna podrška porodice i odgajatelja, ali i šire socijalne okoline. Treba ih osposobiti da i zajednički i samostalno rješavaju rizične izazove. Na takav način djeca odrastaju i uče se samostalnosti.

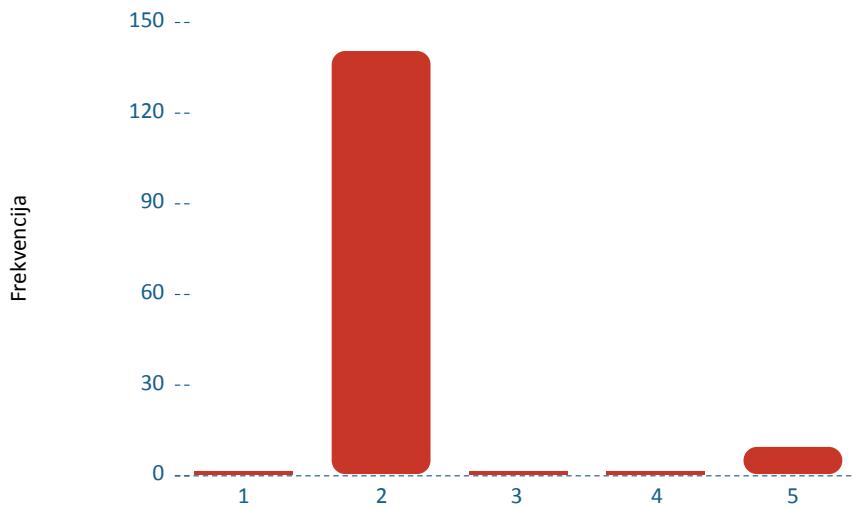
Škola kao odgojno-obrazovna ustanova je potencijalna scena na kojoj dramu odigravaju nasilnici i žrtve nasilja. Tu je i publika koja samo posmatra. Od velike je važnosti prepoznati i zaustaviti vršnjačko nasilje. To podrazumijeva pružanje pomoći djeci koja trpe nasilje i koja ga čine, ali i onima koji su posmatrači i svjedoci. Pružanje

.....
⁵⁴ Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH, Službeni glasnik BiH, 30.06. 2003.

pomoći ovoj djeci bi trebalo biti jedna od glavnih zadaća pedagoga.

Kako nastavnici definiraju vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje?

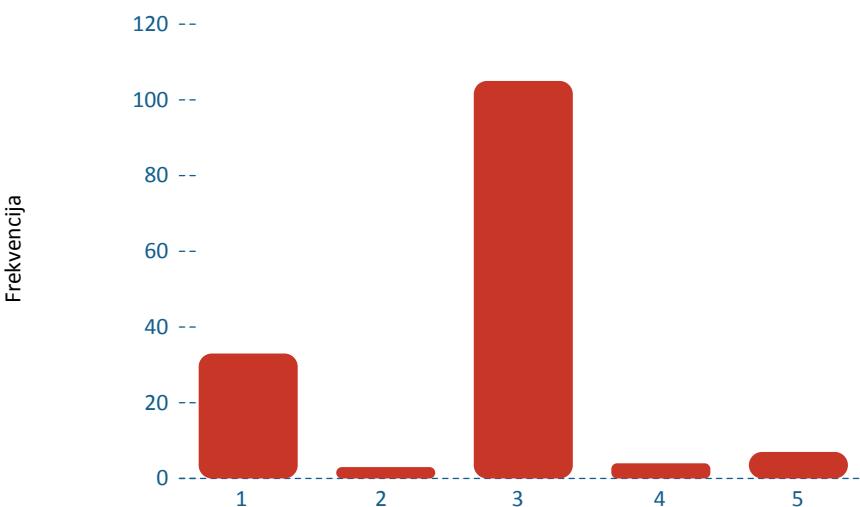
Najčešće definicije vršnjačkog nasilja



1. Isključivo fizičko nasilje (f=1)
2. Fizičko nasilje i oblici psihološke i socijalne agresije (f=140)
3. Isključivo oblici fizičkog nasilja gdje postoji nesrazmjer snaga (f=1)
4. Isključivo oblici fizičkog nasilja bez obzira na nesrazmjer snaga (f=1)
5. Bez odgovora (f=9)

Iz grafikona se može uočiti da je većina nastavnika (f=140) vršnjačkim nasiljem označila "fizičko nasilje i oblike psihološke i socijalne agresije". To je vrlo važan podatak, budući da je bitno da nastavnici znaju kako nasilje ne podrazumijeva samo fizički napad nego i sve oblike psihološkog i verbalnog napada.⁵⁵

Definicija rodno-zasnovanog nasilja



55 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 18.

1. Fizičko, psihološko i seksualno nasilje muškaraca prema djevojkama i ženama koje se zasniva na pretpostavkama o njihovom podređenom položaju u društvu (f=33)
2. Isključivo fizičko nasilje muškaraca prema djevojkama i ženama koje se zasniva na pretpostavkama o njihovom podređenom položaju u društvu (f=3)
3. Fizičko, psihološko i seksualno nasilje muškaraca prema ženama i žena prema muškarcima (f=105)
4. Isključivo fizičko nasilje muškaraca prema ženama i žena prema muškarcima (f=4)
9. Bez odgovora (f=7)

Najveći broj ispitanika su priznali da se ranije nisu susretali s terminom rodno-zasnovanog nasilja. Iako je 105 ispitanika definiralo rodno-zasnovano nasilje kao “*fizičko, psihološko i seksualno nasilje muškaraca prema ženama i žena prema muškarcima*”, većina nije mogla ponuditi adekvatan primjer rodno-zasnovanog nasilja. Neki su tvrdili kako nisu upoznati pošto nisu zakonima ili Protokolom o postupanju u slučaju nasilja dužni znati a samim tim se u navedenim dokumentima definicijom ili terminom ne spominje ovaj oblik nasilja.⁵⁶

Sve češće se govori o nasilju među vršnjacima koje u nekim slučajevima završava i vrlo ekstremnim posljedicama. Stručnjaci iz različitih naučnih oblasti pokušavaju pronaći odgovor zašto neka djeca i mladi, kada su izloženi rizičnim faktorima, usvajaju rizična ponašanja za razliku od drugih, koji iako su izloženi tim istim faktorima, ne usvajaju rizična ponašanja. Jesu li razlog okolni faktori, poput porodice kao prve odgojne karike, škole koja zajedno s vršnjacima ima veliki utjecaj ili pak medija koji su kod djece i mladih neminovno promijenili percepciju o nasilju i nasilnim radnjama koje postaju sve prihvaćenije kao nešto sasvim normalno, čak i poželjno u vršnjačkim grupama? Nasilni obrazac ponašanja kod nekih mladih ljudi, na žalost, postaje općeprihvaćen način socijalizacije i odobravanja u društvu. Nasilje među djecom se pokušava objasniti različitim faktorima koji se vežu uz njihovu osobnost, porodične, školske, društvene i druge utjecaje.

Suprotni stavovi od *toga je uvijek bilo do zabrinjavajućeg porasta teško još nalaze potvrdu u istraživanjima*. Pravo pitanje, s pedagoškog aspekta, je kako predvidjeti nasilje i kako spriječiti agresivnost. Pretpostavlja se da nasilno ponašanje među djecom direktno utječe na njihovo zdravlje, fizički i psihički život te uspjeh i dalji razvoj.

Ništa manje posljedice ne trpi dijete koje se nasilno ponaša jer su ozljede drugih, po njegovu mišljenju, jedini način da se izbori za sebe. Djeca koja trpe nasilje ne mogu mu se sama suprotstaviti. Na odraslima, roditeljima, nastavnicima i stručnjacima je prepoznati problem, postati osjetljiv na njega i ne dopustiti da nasilje živi u školskim hodnicima. Prepoznavanjem, zaustavljanjem i sprečavanjem nasilja pružamo djeci pomoći i šaljemo im poruku da nam je važna njihova dobrobit i da nećemo tolerirati nasilje u bilo kojem obliku. Iako nasilje među učenicima u školi i okolini nije nova pojava, o tome se malo govori u našoj pedagoškoj literaturi, malo se izučava u okviru nastavničkog studija i nekako se čini da su pedagozi i nastavnici slabo pripremljeni za rješavanje tog problema. Kod ocjenjivanja kvalitete života djeteta, koliko je dijete sretno ili nesretno, odrasli se uglavnom fokusiraju na porodične odnose i školski uspjeh. Mnogo se manje pažnje poklanja odnosima s vršnjacima, pa često ne prepoznajemo

.....
56 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 21.

djetetov nemir i tjeskobu koji su posljedica vršnjačkog zlostavljanja. Najčešće nasilje ostaje skriveno od roditelja, a razlog neotkrivanja može biti i posljedica nedovoljne komunikacije roditelja i djece.

Vrste nasilja

Postoji više vrsta nasilja.

- » **Fizičko nasilje** je kada neko povređuje tijelo druge osobe. To može biti: udaranje, šutiranje, guranje, davljenje, čupanje, zatvaranje i zaključavanje, otimanje i uništavanje stvari, napad oružjem, trovanje, paljenje, posipanje vrućom vodom, uskraćivanje hrane, sna i slično.
- » **Verbalno nasilje** je kada neko koristi riječi da bi povrijedio osjećanja druge osobe. To može biti:
 - Vrijedjanje (kada neko nekome kaže da je glup/a, ružan/a, naziva ga/ju ružnim imenima)
 - Ismijavanje (kada se neko nekome ruga zbog visine, težine, porijekla...)
 - Omalovažavanje (kada neko nekome kaže da ne vrijedi, da ga/ju niko ne voli...), kada se neko okrivljuje za nešto što nije uradio/la ili mu/joj se prijeti
- » **Psihološko nasilje** odnosi se na ponašanje koje dovodi do trenutnog ili trajnog ugrožavanja psihičkog i emocionalnog zdravlja i dostojanstva djeteta odnosno učenika/ce. Odnosi se i na situacije u kojima se propušta osiguravanje prikladne i podržavajuće sredine za zdrav emocionalni i socijalni razvoj u skladu s potencijalima djeteta odnosno učenika/ce. Emocionalno nasilje i zlostavljanje obuhvataju postupke kojima se vrši omalovažavanje, etiketiranje, ignoriranje, vrijedjanje, ucjenjivanje, nazivanje pogrdnim imenima, ogovaranje, podsmijavanje, ismijavanje, neprihvatanje, iznuđivanje, manipuliranje, prijetnja, zastrašivanje i ograničavanje kretanja djece/učenika.
- » **Socijalno nasilje** (isključivanje iz grupe i diskriminacija) se dešava kada se neko isključuje iz grupnih aktivnosti, ogovara, kada se pričaju laži o nekoj osobi ili nagovaraju drugi da se s tom osobom ne druže. Socijalno izolirano dijete teško podnosi socijalnu karantenu (isključivanje) koja se stvorila zaslugom (ne)prikrivenih nasilnika, nepravednim ogovaranjem i zavišću. Odnosi se na sljedeće oblike ponašanja: odvajanje djeteta odnosno učenika/ce od drugih na osnovu različitosti, dovođenje u poziciju neravnopravnosti i nejednakosti, izolaciju, nedruženje, ignoriranje i neprihvatanje po bilo kom osnovu.
- » **Seksualno nasilje i zloupotreba** djece odnosno učenika podrazumijeva njihovo uključivanje u seksualnu aktivnost koju ne shvataju u potpunosti, za koju nisu razvojno dorasli i koja ima za cilj da pruži uživanje ili zadovolji potrebe druge osobe. Seksualnim nasiljem smatra se:
 - Seksualno uznemiravanje – lascivno komentiranje, etiketiranje, širenje priča
 - Dodirivanje, upućivanje poruka, fotografiranje, telefonski pozivi i slično
 - Navođenje ili primoravanje djeteta odnosno učenika/ce na učešće u seksualnim aktivnostima bilo da se radi o kontaktnim (seksualni odnos, seksualno dodirivanje i sl.) ili nekontaktnim aktivnostima (izlaganje pogledu, egzibicionizam i sl.)

- Korištenje djece/učenika za prostituciju, pornografiju i druge oblike seksualne eksploracije
- » **Nasilje putem novih tehnologija** podrazumijeva svaku komunikacijsku aktivnost cyber tehnologijom (sms, mms, foto ili video klipovi, telefon, mobilni telefon, e-mail, chat, skype, web, blog) koja se može smatrati štetnom za pojedinca/ku, a počinitelji i žrtve su maloljetnici. Cyberbullying ima mnogo oblika, kao npr. slanje ili objavljivanje štetnih materijala o nekoj osobi preko interneta ili mobilnog telefona, slanje prijetećih ili nasilnih poruka, slanje uvreda putem sms-a ili e-maila. Nasilje preko interneta odnosi se i na "otimanje" npr. blogova žrtvama te dopunjavanje uvredama i/ili seksualnim sadržajima. Za djecu i mlade koji dosta slobodnog vremena provode na internetu i kojima mišljenje vršnjaka mnogo znači, ovakav način nasilja može izazvati veliki stres.
- » **Zloupotreba** djece/učenika predstavlja sve što pojedinci i institucije čine ili ne čine, a što direktno utječe ili indirektno škodi djeci/učenicima ili im smanjuje mogućnost sigurnog i zdravog razvoja i dovodi ih u nemoćan, neravnopravan i zavisan položaj u odnosu na pojedince i ustanovu.
- » **Zanemarivanje i nemarno postupanje** predstavljaju slučajeve propuštanja ustanove ili pojedinca/ke da osiguraju uslove za pravilan razvoj djeteta odnosno učenika/ce u svim oblastima, što može narušiti njegovo/njeno zdravlje, fizički, mentalni, duhovni, moralni i društveni razvoj. Iako se najčešće navodi fizičko zanemarivanje, postoje i drugi oblici.

Zanemarivanje predstavlja propust roditelja/ice, usvojitelja/ice ili staratelja/ice, odnosno druge osobe koja je preuzela odgovornost ili obavezu da njeguje dijete odnosno učenika/cu, da osigura uslove za razvoj po pitanju: zdravlja, obrazovanja, emocionalnog života, ishrane, smještaja i sigurnih uslova u okviru razumno raspoloživih sredstava porodice ili davatelja/ice njege, što izaziva ili može, s velikom vjerovatnoćom, narušiti zdravlje djeteta ili fizički, mentalni, duhovni, moralni i socijalni razvoj. Ovo obuhvata i propuste u obavljanju pravilnog nadzora i zaštite djeteta od povređivanja u onolikoj mjeri u kojoj je to izvodivo.

- » **Eksploracija** djece/učenika odnosi se na njihov rad u korist drugih osoba i/ili ustanove. Ona obuhvata i kidnapovanje i prodaju djece u svrhu radne ili seksualne eksploracije. Ove aktivnosti imaju za posljedicu narušavanje fizičkog ili mentalnog zdravlja, obrazovanja, kao i moralnog, socijalnog i emocionalnog razvoja djeteta odnosno učenika/ce.

DJETETU JE POTREBNO NENASILNO OKRUŽENJE
KAKO BI POSTGLO MAKSIMUM RAZVOJNIH
KAPACITETA.

SVAKO IMA PRAVO BITI SRETAN.

UČENJE JE ZA DANAŠNJIU GENERACIJU IGRA I
ZABAVA.

Šta nasilje nije?

Nasilje (zlostavljanje) nije:

- » Jednokratni incident koji se neće ponoviti (slučajno sukobljavanje)
- » Prijateljska razmirica, svađa ili nesporazum
- » Slučaj ili pogreška
- » Nenamjerno nanošenje боли
- » Prijateljsko zadirkivanje
- » Nasilno rješavanje sukoba između prijatelja iste moći

Vršnjačko nasilje razlikuje se od vršnjačkog sukoba – incidenta – jer sadrži tri osnovna elementa:

1. **Negativni postupci** – namjerno nanošenje ozljeda drugoj osobi. Mogu biti fizički i verbalni. Negativni postupci se pojavljuju i bez upotrebe riječi ili tjelesnog dodira – naprimjer u obliku društvene izolacije, krevljenjem, nepristojnim kretnjama ili odbijanjem da se udovolji željama druge osobe.
2. **Opetovano i trajno** – ovaj uslov je postavljen u definiciju nasilja kako bi se iz pojave nasilja u školi isključili povremeni beznačajni sukobi između učenika, poput zadirkivanja, a koji su sastavni dio igre i relativno prijateljske naravi.
3. **Asimetričan odnos snaga** – stvarni i/ili percipirani nesrazmjer snaga se može javiti u situacijama direktnog nasilništva ako je učenik/ca (žrtva) zaista fizički slabiji/a u odnosu na učenika/cu (zlostavljača/icu), ako žrtva sebe doživljava fizički ili mentalno slabijom, ako postoji brojčani nesrazmjer između žrtve i djece zlostavljača. U situacijama indirektnog nasilništva nesrazmjer snaga se može javiti u slučaju izolacije učenika/ce iz grupe, širenja glasina i tome slično.



Uzroci nasilja među djecom

Neki stručnjaci smatraju da zbog nasilja koje je, u medijima, postalo vrlo uobičajeno djeca postaju neosjetljiva na tu pojavu. Djeca koja dožive da roditelji viču te vrše tjelesno i emocionalno nasilje nad njima i vide sve veće pristajanje na nasilje u društvu, lako ga prihvataju i podrazumijevaju prihvatljivim ponašanjem. U ovakvim slučajevima nije ni čudo da toliko djece prihvata nasilje i vjeruju da ga mogu koristiti na najmanju provokaciju, kada su gurnuti, uvrijeđeni, kada izgube u igri ili izgube prijatelja/icu ili djevojku/dečka. Kod dječaka se najčešće radi o vjerovanju da je nasilno ponašanje prihvatljivo, čak opravdano i poželjno za njihov spol.

Ostali motivi uključuju želju za moći i dominacijom, znatiželju koju će reakciju izazvati, čak možemo pretpostaviti da je dosada važan uzrok. Takav je i emocionalni odnos roditelja prema djetetu odnosno stupanj do kojeg je on/a bio/la popustljiv/a.

Premalo ljubavi i pažnje, a previše slobode u djetinjstvu, okolnosti su koje uveliko utječu na razvoj agresivnosti kod djece.

Narav djeteta je, također, značajna u razvoju agresivnosti. Dijete aktivnog i usijanog temperamenta će postati nasilnik/ca prije nego dijete blage naravi. Uzroci nasilja mogu biti i naslijedni faktori, nasilnik/ca je nekada bio/la žrtva nasilja kod kuće. Uzroci nasilja mogu biti nekorektan odnos nastavnika/ce prema učeniku/ci, neodgovarajući odnos učenika/ce prema učeniku/ci ili loše ocjene.

“Najčešći stresni događaji koji uzrokuju nasilje kod djece su:

- » Smrt roditelja ili bliske rodbine
- » Život u prognanstvu ili izbjeglištvu
- » Siromaštvo i bijeda uslijed materijalnih gubitaka
- » Ako je bio u dodiru sa ranjenim ili mrtvim tijelom
- » Vidio teško fizičko nasilje nad drugim”⁵⁷

Nasilje ostavlja tragove

Nasilje je uvijek bolno za progonjeno dijete. Može dobiti teške i opasne dimenzije i prouzrokovati veliku patnju i psihološku štetu. Djetetova slika o sebi je načeta obzirom da biti žrtva vršnjačkog nasilja nije samo bolno nego i ponižavajuće. Kada se javi kombinacija niskog samopoštovanja i opravdavanje loših postupaka nasilnika dolazi do samookrivljavanja, djeca počinju razmišljati na način da su sami krivi te da nisu dovoljno dobri. Za djecu koja su žrtve nasilja postoji visok stupanj rizika da će, kada odrastu, biti teško prilagođene osobe. Prepostavlja se da takva djeca, kada odrastu, imaju teške emocionalne probleme, poteškoće u sticanju povjerenja i emocionalnom vezivanju za drugu osobu.

Posljedice nasilničkog ponašanja su vrlo ozbiljne i za djecu koja se koriste nasiljem i za djecu koja ga trpe. Iako ne treba zanemariti osjećaje djeteta ni u trenutku dok trpi nasilje, više nas trebaju brinuti posljedice koje ih godinama mogu pratiti. Djeca izložena nasilju nerado idu u školu, ne postižu rezultate koje bi mogla i nerijetko razvijaju psihosomatske simptome. Nisko samopoštovanje ih često prati do odrasle dobi, a i depresivne tendencije mogu biti trajne. Naučnici su dokazali da zabrinuta i uznemirena djeca imaju poteškoća s koncentracijom i rješavanjem problema. Neka

.....
57 Šimić, N. *Doprinos istraživanju nasilja u školi*, Diplomski rad, Zagreb, 2004, str. 10.

djeca, koja su žrtve nasilja, imaju simptome fizičke bolesti ili poteškoće sa spavanjem. Najgora posljedica vršnjačkog nasilja je samoubistvo djeteta, a u različitim zemljama je pokazana veza između pojedinih samoubistava djece i prethodnog vršnjačkog maltretiranja. S druge strane djeca koja odabiru nasilje i njime se koriste da bi namjerno povrijedila drugo dijete i pri tome prolaze bez posljedica, uče se ponašanju koje im kasnije može donijeti ozbiljne probleme. Dokazano je da dječaci koji su se u školi ponašali nasilnički imaju višestruko veće izglede završiti u policijskim statistikama. Više je naučnika dokazalo da agresivno ponašanje u ranijoj dobi ima jasnu vezu s ozbiljnijim problemima sa zakonom u adolescentskoj i odrasloj dobi.⁵⁸

Prijava nasilja i reputacija škole

	Kanton	Prijava-reputacija				Total
		Uvijek	Ponekad	Nikad	Bez odgovora	
Kanton	KS	0	8	38	0	46
	SBK	4	8	38	0	50
	HNK	0	5	46	5	56
	Total	4	21	122	5	152

Na pitanje kakve posljedice po žrtvu i počinitelja/icu ima nasilje, te kako se odražava na posmatrače, druge vršnjake koji su svjedočili nasilju, ispitanici su imali različita razmišljanja i odgovore. Počionici se razlikuju po slučajevima, postoje učenici koji se često nasilnički ponašaju i oni koji rijetko pokazuju takvo ponašanje. Počinitelji se, bez adekvatih mjera, vraćaju na iste radnje, dok se drugi postide i pokaju za učinjeno. Kada je riječ o žrtvama nasilja u školi, njihovo stanje se opisuje kao stanje nemira, stida i zamora:

“Žrtva rijetko kad dođe da prijavi. Ona je posramljena, pod stidom, sramom, tuguje, povučena, odsutna, dok nakon nekog perioda vidi se i ta ljutnja, dok kod agresivaca, oni imaju grižu savjesti, ovisno sve od tipa, najčešće grižu savjesti. Smire se, određen period proći će kad će ponovo napraviti nešto. Znači njihova samokontrola je nikakva. Potrebno je konstantno poticati ih da se kontrolisu, da izbroje do deset, da razmišljaju prije svakog izgovaranja neke rečenice, postupka, da su se smirili eto da rade na tome, samokontroli.” (intervju br. 22, Srednjobosanski kanton)

“Žrtve počinju da se povlače u sebe. Kada to primijete, počinitelji mogu i jače napadati. Kao pedagog vrlo brzo mogu uočiti kada je neko žrtva nasilja ili kada dijete dolazi iz disfunkcionalne porodice.” (intervju br. 1, Kanton Sarajevo)⁵⁹

Sociokulturni faktori rizika za nasilje

Vidimo da je nasilje nad i među djecom ozbiljan problem, a posljedice su mnogobrojne. Obzirom da postoje određeni faktori rizika za pojavu nasilja, kao i obilježja žrtve i počinitelja/ice nasilja, društvo bi trebalo biti osjetljivo na takve znakove kako bi se uspješno radilo na prepoznavanju i prevenciji. No, treba naglasiti kako postoji mogućnost da je pojava nasilja raširenija nego što se prijavljuje.

58 Up. Radočaj, T. *Nasilje među djecom*, u: *Priručnik – Dijete i društvo*, Zagreb, 2005, str. 106.

59 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 37.

U posljednjih dvadesetak godina istraživanja su se usmjerila na brojne rizične faktore za razvoj nasilja među djecom. Ekološki pristup u razvoju normalnog i patološkog ponašanja i doživljavanja uzima u obzir karakteristike okruženja u kojem dijete živi, ali i specifične načine na koje ti faktori djeluju i oblikuju jedan drugoga u funkciji razvoja.

Porodica kao faktor rizika

Jedan od najvažnijih faktora za razvoj nasilja među djecom je porodica u kojoj dijete odrasta jer je ona primarni izvor podrške i učenja. Roditeljski odgoj i uslovi u kojima dijete odrasta imaju veliku ulogu u razvoju nasilja među djecom. Iskustva iz porodice su vrlo važna za zdrav i nesmetan razvoj djeteta. Postoji niz porodičnih faktora značajnih za pojavu nasilja među djecom, koje možemo podijeliti u tri grupe: 1) roditeljska ponašanja 2) roditeljska agresivnost 3) zanemarivanje djeteta. Kombinacija navedenih višestrukih rizičnih faktora najbolje predviđa dugoročni razvoj agresivnog i nasilnog ponašanja u djece. Kada porodica, koja je primarni socijalizacijski agens, predstavlja model nasilnog ponašanja, djeca takvo nasilno ponašanje uče te ga prenose i u druge životne situacije i okolinu u kojoj odrastaju. Mnogobrojne teorije koje se bave funkcioniranjem porodice su pokušale objasniti kako ona utječe na pojavu nasilnog ponašanja među djecom. Prepoznavajući navedene rizične faktore i njihovo djelovanje možemo se usmjeriti na izradu intervencijskih programa koji bi ciljano bili usmjereni na mijenjanje roditeljskog ponašanja i razvoj pozitivnog roditeljstva te bi tako spriječili i razvoj nasilja među djecom. Način na koji roditelji reagiraju na nesigurnost svoje djece bit će velikim dijelom određen razinom njihovog osobnog samopouzdanja.



Tabela 1 Rizični i zaštitni faktori porodičnog utjecaja na pojavu nasilja među djecom

RIZIČNI	ZAŠTITNI
<p>RODITELJI ILI SKRBNICI KOJI:</p> <ul style="list-style-type: none"> › imaju autoritarni stil odgoja › slabo razvijaju kohezivnost unutar porodice › imaju neravnotežu moći, gdje je otac moćniji › izoliraju porodicu, posebno su majke izolirane › imaju negativan odnos s djetetom › imaju slabu komunikaciju s djetetom › imaju nedostatne verbalne vještine rješavanja problema › ne nadgledaju dijete › ne postavljaju granice i nema posljedica za negativna ponašanja djeteta › emocionalno su nedostupni, hladni, odbijaju dijete › imaju pretjeranu psihološku kontrolu nad djetetom › ne pružaju dovoljno podrške djetetu, posebno emocionalne › permisivni su prema djetetovom iskazivanju agresivnosti › podupiru nasilje › pokazuju visok stepen agresivnosti, uključujući nasilje među partnerima › zlostavljaju dijete › koriste oštru disciplinu u odgoju i tjelesno kažnjavanje › zanemaruju dijete i imaju razvijenu nesigurnu privrženost s njim/njom 	<p>RODITELJI ILI SKRBNICI KOJI:</p> <ul style="list-style-type: none"> › imaju autoritativen stil odgoja › osiguravaju ravnopravnost odnosa › osiguravaju kohezivnost porodice › osiguravaju djetetovo pravo na mišljenje › su brižni i puni ljubavi, emocionalno topli i dostupni › imaju pozitivnu komunikaciju s djetetom › aktivno nadgledaju dijete › uspostavljaju ponašajnu kontrolu nad djetetom › imaju razvijene vještine rješavanja problema › postavljaju jasna pravila i posljedice za negativna ponašanja › su primjereni modeli za rješavanje sukoba, staloženi i kontroliraju situacije sukoba › su uključeni u djetetove školske, ali i izvanškolske aktivnosti (druženje s vršnjacima, hobiji djeteta, sportske i umjetničke aktivnosti) › pružaju djetetu dovoljno podrške › imaju zajedničke aktivnosti s djetetom › imaju razvijenu sigurnu privrženost s djetetom

Uloga porodice u rješavanju problema nasilja u školi



Zainteresiranost roditelja za problem nasilja



Baseline studija je pokazala da najveći broj nastavnika smatra da je uloga porodice u rješavanju i prevenciji nasilja između djece ključna. Međutim, većina ih smatra da su roditelji nedovoljno zainteresirani za rješavanje i sprečavanje problema nasilja.

"Nasilje među vršnjacima zapravo predstavlja samo sliku problema u kojim se porodica i cijelo društvo nalaze, počev od siromaštva, neobrazovanja, PTSP-a, razvedenih roditelja, porodičnog nasilja i alkoholizma." (intervju br. 26, Srednjobosanski kanton)⁶⁰

Školska sredina kao faktor rizika

Škola je jedna od najorganiziranih društvenih institucija za odgoj i obrazovanje i pred sobom ima jedan od najdelikatnijih društvenih zadataka – pripremanje i osposobljavanje mlađih za pošten, aktivran i stvaralački život u društvenoj organizaciji.

.....
⁶⁰ Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 39-40.

"Međutim Ante Vukasović upozorava da škola već duže vrijeme zanemaruje odgojnu funkciju i da težište stavlja na ostvarivanje obrazovnih zadataka, što za pojavu ima nisku razinu kulture ponašanja, narušavanje humanih međuljudskih odnosa i pojačanim antisocijalnim manifestacijama učenika".⁶¹ Nasilje je rastući problem u školama. Zdrav razum govori da su djeca i adolescenti pod većim utjecajem vršnjaka nego odraslih. Ipak, ne mora nužno biti tako. Učenici očekuju od odraslih da budu odgovorni i kontroliraju školsko okruženje.

Zbog neuspjeha u odgoju se javljaju povoljni uslovi za pojavu netipičnog ponašanja djece. Dolaskom u školu dijete mora uspostaviti pozitivan odnos s vršnjacima i učiteljima, da vlada stimulirajuća atmosfera. Nasilje u školi može prouzročiti i nastavnik/ca koji/a verbalno terorizira djecu izgovarajući uvredljive riječi i nadimke. Zbog svega navedenog problem vršnjačkog nasilja se rješava na nivou cijele škole, a i društva.

Tabela 2 Rizični i zaštitni faktori utjecaja škole na pojavu nasilja među djecom

RIZIČNI	ZAŠTITNI
<p>ŠKOLA KOJA:</p> <ul style="list-style-type: none"> › ima negativnu klimu › ne potiče pozitivan odnos između nastavnika i učenika › ima nedostatak nadzora › nema politiku protiv nasilja među djecom › dopušta nasilna ponašanja odraslih nad učenicima › ima nastavnike koji ne pružaju socijalnu podršku djeci te nisu dovoljno uključeni u djetetov život unutar škole › ima nastavnike koji ne uključuju jednako svu djecu u razredne aktivnosti › ima nastavnike koji su hladni i ne odgovaraju na djetetove potrebe › ima nastavnike koji nisu u stanju brzo i efikasno reagirati kod pojave nasilja › ima kažnjavajući disciplinski sistem › ne sarađuje s roditeljima 	<p>ŠKOLA KOJA:</p> <ul style="list-style-type: none"> › ima pozitivnu klimu › potiče pozitivne odnose između nastavnika i učenika › dobro nadzire sve aktivnosti učenika › ima jasnou politiku protiv nasilja među djecom › njeguje izvrsnost u učenju › daje priliku djeci kojoj je potrebna pomoć u školskim aktivnostima › daje priliku za smisleno sudjelovanje u školskim aktivnostima › ima nastavnike koji su topli i odgovaraju na djetetove potrebe › ima nastavnike koji znaju brzo i primjereno reagirati u situacijama sukoba › ima visoka očekivanja za sve učenike

Utjecaj vršnjaka kao faktor rizika

U razdoblju adolescencije vršnjaci imaju snažan utjecaj na vrijednosnu orientaciju mladih, na njihove društvene i moralne stavove i ponašanje prema nastavnicima i roditeljima. No, taj utjecaj ne mora biti uvijek negativan.

.....
61 Vukasović, A. *Pedagogija*, Hrvatski Katolički zbor MI, Zagreb, 1999, str. 60.

Adolescencija je period obilježen izmjeničnim konformizmom i ekstremizmom u ponašanju, te manifestiranjem i vjernosti i pobune jer upravo u tom životnom razdoblju čovjek najintenzivnije reagira na različite utjecaje iz okoline.

Ovo je životno razdoblje kada se javljaju i emocije vezane za spolnost i ljubav. One su vrlo važne jer mladi u vezi učvršćuju svoju spolno i rodno specifičnu ulogu i vlastiti spolni i rodni identitet. Jedan od najvećih izazova na koji mladi moraju odgovoriti u adolescentskom razdoblju jest izgradnja vlastitog identiteta. Sam tok formiranja identiteta može biti različit: jednostavan ili složen, kratak ili dugotrajan, uspješan ili neuspješan.

Adolescentima je iznimno važno zadovoljiti potrebu za pripadanjem određenoj vršnjačkoj grupi. Adolescentske vršnjačke grupe najčešće čini nekoliko bliskih prijatelja. Među njima je razvijen snažan osjećaj prijateljstva. U ranoj adolescenciji vršnjačke grupe su obično istospolne, dok se u srednjoj i kasnoj adolescenciji struktura grupe mijenja i one postaju spolno miješane.

Od vršnjačkog utjecaja, nemogućeg za izbjegići, možemo razlikovati vršnjački pritisak koji predstavlja dio vršnjačkog utjecaja, a odnosi se na očekivanje da se pojedinac/ka ponaša na određeni način bez obzira je li to u skladu s njegovim/njenim ličnim stavovima i željama. Ako se adolescent/kinja konformira očekivanjima vršnjaka, oni ga/ju prihvataju, a ako do konformiranja ne dođe, slijede sankcije poput odbacivanja, ogovaranja i izbjegavanja.

Tabela 3 Rizični i zaštitni faktori utjecaja vršnjaka na pojavu nasilja među djecom

RIZIČNI	ZAŠTITNI
<p>VRŠNJACI KOJI:</p> <ul style="list-style-type: none"> > su agresivni i delikventnoga ponašanja > popularni i prihvaćeni među vršnjacima > puše, piju alkohol ili konzumiraju drogu > imaju loš školski uspjeh i bježe iz škole 	<p>VRŠNJACI KOJI:</p> <ul style="list-style-type: none"> > su pozitivni i brižni > uživaju u školskom radu

Distalni utjecaji: zajednica, kultura i mediji kao faktori rizika

Djeca i adolescenti su izloženi različitim sadržajima na malim ekranima. Pretjerana izloženost medijima bez nadzora roditelja može se smatrati novim oblikom zanemarivanja. Djeca se lako daju impresionirati, teže razlikuju realnost od maštete uče posmatranjem i podražavanjem. "Djeca koja gledaju nasilje u medijima imaju veću mogućnost iskazivanja agresivnog ponašanja kasnije u životu od one djece koja nisu gledala nasilje u medijima. Nasilne video igrice pojačavaju agresivnost kod djece, njihovim mislima, osjećajima, te povećavaju neosjetljivost za probleme drugih. Kod djece koja češće gledaju televiziju te igraju video igrice vjerovatnije je agresivno ponašanje prema vršnjacima".⁶²

Prema rezultatima brojnih istraživanja, koja su se bavila utjecajem medija na primatelje, nasilje se u ljudskom životu odražava barem na tri načina. U prvom redu

.....
62 Buljan Flander, G., Krmeš, M., Borovac, K., Muhek R. *Nasilje preko medija*, Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, GRAF, Zagreb, 2006, str. 11.

djeca mogu i sama prihvati uzorke koji im se nude, pa zbog toga tokom života postaju sve agresivnija. Uglavnom se to svodi na oponašanje nasilja iz medija, naročito kod djece koja su podložnja njihovom utjecaju. Ljudi se, također plaše da će nasilje uči u njihove živote i u tom slučaju ono dovodi do uznemirenosti koja sa sobom donosi emocionalno uzbuđenje i strah.

U trećem slučaju djeca postaju sve ravnodušnija prema nasilju pa ne reagiraju kada se ono događa u njihovoј neposrednoj blizini. Tako možemo govoriti o neosjetljivosti tj. povećanju praga tolerancije na nasilje. Zato često djeca, kada su svjedoci nasilja, postaju pasivni posmatrači koji gube empatiju prema djetetu koje je ugroženo i treba pomoći.

Djeca su ponekad općinjena nasiljem te ih ono na određen način privlači. Kao reakcija na posljedice nasilja mogu nastati različiti strahovi kod djece, imitiranje nasilja kroz agresivne postupke prema vršnjacima, poticanje na agresiju, otupjelost na agresivno ponašanje i prevelika tolerancija na takav oblik ponašanja.

Nasilje na televiziji je povezano s kasnijom agresijom djece, jednako kod dječaka i djevojčica. Agresivno ponašanje na ekranu kojem nedostaju posljedice, čini ga prihvatljivim i ima veći učinak na djecu. Kada nasilje vrši atraktivan, harizmatičan junak s kojim se dijete poistovjećuje, učinak tog nasilja će biti još veći.

“Nasilje je danas postalo oblik zabave što se najbolje može primijetiti po njegovoj količini u filmovima i video igricama. Tek nakon svoje sedme godine djeca razumiju razliku između nasilja u medijima i nasilja u stvarnosti, stoga djeca koja su u većoj mjeri izložena medijskom nasilju mogu doživjeti pretjeranu stimulaciju iz medija što kasnije može dovesti do povećanja asocijalnog i agresivnog ponašanja”.⁶³



.....
 63 Bilić, V. *Povezanost medijskog nasilja s agresivnim ponašanjem prema vršnjacima*, u: Odgojne znanosti, 2010 (12-2): 264-265.

Mediji neminovno mijenjaju percepciju kod djece, njihove stavove i odnose prema drugima. Uz toliku ponudu nasilnih scena, mediji šalju djeci poruku da je poželjno biti nasilan, da se tako postaje "glavna faca" koju će bolje prihvatići vršnjaci.

Budući da djeca rastu u medijski zasićenoj kulturi, medijski odgoj je jedini način da artikuliraju osjećaje i ponašanje nasuprot nasilju, u stvarnom životu i na ekranu. Djeca i mlađi ljudi moraju naučiti biti aktivni potrošači medijskih sadržaja i razlikovati odgojnju od manipulativne uloge te znati izabrati korisne sadržaje za sebe. Kod kuće roditelji trebaju postavljati granice i pravila pri korištenju medija i nadgledati sadržaje koje djeca biraju za sebe. Djeca, uz pomoć roditelja, moraju naučiti birati medijske sadržaje koji će im biti od koristi i pomoći u obrazovanju i boljem odnosu s vršnjacima.⁶⁴

Tabela 4 Rizični i zaštitni distalni utjecaji na pojavu nasilja među djecom

RIZIČNI	ZAŠTITNI
ZAJEDNICA KOJA IMA VISOK NIVO NASILJA: > zajednica s visokom stopom kriminaliteta > lak pristup vatrenom oružju > siromaštvo > kultura koja podržava nasilje > mediji koji prikazuju puno nasilja > pristup internetu koji nije pod nadzorom	ZAJEDNICA KOJA CIJENI MLADE LJUDE, EDUKACIJU I MIRNO RJEŠAVANJE SUKOBA: > zajednica omogućava aktivnosti pod nadzorom za djecu i mlađe > policija u zajednici je orientirana na rješavanje problema > kultura veliča raznolikost > mediji su edukacijskoga karaktera

Mehanizmi grupe

S ciljem razumijevanja nasilništva, potrebno je upoznati osobine učenika koji su nasilnici odnosno žrtve. Već smo razmotrili nekoliko takvih osobina koje su se pokazale važnima. Budući da je nasilništvo također grupna pojava, ukratko ćemo sagledati neke mehanizme za koje se može utvrditi da su na djelu kada nekoliko pojedinaca sudjeluje u nasilništvu. Mnoga su istraživanja pokazala da se i djeca i odrasli mogu ponašati agresivnije ako imaju prilike vidjeti drugu osobu, "model", kako postupa nasilno.

Učinak će biti snažniji ako posmatrač/ica pozitivno vrednuje model, ako njega ili nju, na primjer, drži nepopustljivim/om, neustrašivim/om i jakim/om. Ti se rezultati, dakako, mogu primjeniti i na situaciju nasilnik/žrtva, u kojoj nasilnik/ca ili nasilnici igraju ulogu modela. Takvo djelovanje modela vjerojatno najsnažnije utječe na učenike koji su sami i nesigurni, nisu u prirodnom položaju u odnosu na vršnjake i koji bi se željeli potvrditi. Takve učenike nazivamo *društvenom zarazom*.

Sljedeći, s prethodnim blisko povezani mehanizam jest *slabljenje nadzora ili inhibicija agresivnih težnji*. Pri tome je glavno načelo da posmatrač/ica, vidjevši da se model nagrađuje za nasilno ponašanje, teži slabljenju vlastitih inhibicija (npr. uobičajenih kočnica i samokontrole) nasilništva.

.....
 64 Up. Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovac, K., Muhek R. *Nasilje preko medija*, Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, GRAF, Zagreb, 2006, str. 31.

Nažalost, određeni broj adolescenata, kako ne bi bio izopćen iz društva, se nekritično stapa s grupom čak i ako se s njihovim normama i stilovima ponašanja osobno ne slažu. Oni jednostavno ne znaju reći *ne* vršnjacima i često rade ono što se od njih traži, pa makar se to protivilo njihovim stavovima. U pozadini takvog ponašanja adolescenata obično se krije nedostatak samopouzdanja i osjećaj manje vrijednosti. Nesigurne i povodljive adolescente vršnjaci lako navode na različite oblike rizičnog i neprimjerenog socijalnog ponašanja, kao što su: bježanje s nastave, uništavanje tuđe imovine, sudjelovanje u fizičkim obračunima, krađa, laganje, konzumiranje alkohola, duhana i droga, kockanje i slično.

Važno je istaknuti činjenicu da adolescenti nisu pasivne osobe čije je ponašanje samo odgovor na utjecaj vršnjaka. Svi sami biramo društvo i grupe s kojim želimo provoditi svoje slobodno vrijeme.

Djeca i mlađi samostalno donose odluku o sudjelovanju (ili nesudjelovanju) u rizičnim aktivnostima. Adolescenti koji razmatraju različite opcije i uzimaju u obzir moguće posljedice sudjelovanja u rizičnim aktivnostima uglavnom i ne sudjeluju u njima. Međutim, određeni broj adolescenata ne razmišlja na takav način i djeluje instinkтивno, što rezultira nezrelim odlukama i većom sklonosću rizičnom socijalnom ponašanju.

Postoji i treći činitelj koji može doprinijeti objašnjenu zašto određeni učenici koji su obično blagi i neagresivni katkad bez velikog straha sudjeluju u nasilništvu. A to je smanjeni osjećaj pojedinačne odgovornosti. Poznato je, iz socijalne psihologije, da se osjećaj pojedinačne odgovornosti, u negativnom činu kakav je nasilništvo značajno smanjuje sudjeluje li u njemu više ljudi. Iz ovoga proizlazi manji osjećaj krivice poslije nezgode.

Nasilje među dječacima i djevojčicama

Iako postoji općeprihvaćena naučna teorija o različitostima socijalizacije i razvoja dječaka i djevojčica, još uvijek se nasilje među djecom posmatra jednoobrazno i kroz dimenziju fizičkog nasilja koje uglavnom čine dječaci. Prirodno je zapitati se jesu li djevojčice bile izloženije indirektnom nasilju u obliku društvene izolacije i namjernog isključivanja od grupe vršnjaka. Djevojčice su izloženije indirektnim, istančanjim oblicima nasilništva nego otvorenim napadima. Istodobno je postotak dječaka zlostavljenih na takav, indirektan, način približno jednak onome kod djevojčica. Valja iznijeti i podatak da je nasilništvo tjelesnim sredstvima uobičajnije kod dječaka. Nasuprot tome, djevojčice često koriste osjetljivije i indirektnije načine nasilja kao što su klevetanje, širenje glasina i manipuliranje prijateljskim odnosima, npr. otimanje najbolje prijateljice. Djevojčice su sklonije relacijskoj agresiji.

Pravo na ravnopravnost

U savremenoj literaturi o vršnjačkom nasilju osjeća se manjak zanimanja za područje koje opisuje nasilje isključivo među djevojčicama. Uključivanje spolne i rodne komponente u istraživanja je vrlo rijetko i mala se pažnja posvećuje specifičnim oblicima nasilja koje koristi svaki od spolova. Prvotna istraživanja sedamdesetih godina 20. stoljeća fokusirala su se na fizičko nasilje među djecom, te su u tom svjetlu dječaci uvijek bili predmet većeg interesa. Djevojčice su bile isključene iz istraživanja jer se njihova agresivna ponašanja nisu uklapala u tradicionalni pogled na vršnjačko nasilje u vidu direktnog fizičkog nasilja koje se uglavnom povezuje s dječacima. Djevojčice koje ušle u primarni fokus su one koje su ispoljavale fizičko nasilje. Ta nedostatna diferencijacija je bila direktna posljedica definicije vršnjačkog nasilja koja je uključivala samo primjenu fizičke sile. Tadašnja slika zlostavljača uključivala

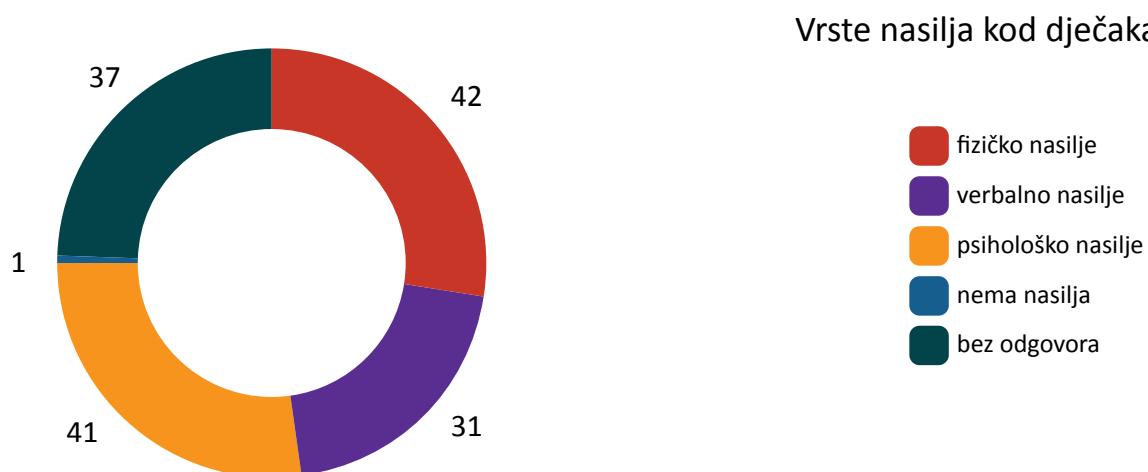
je dječaka koji je agresivan, veći i snažniji od svih svojih školskih kolega, tuče se i traži novac i užinu kao vid usluga i prijetnje. Suptilne negativne forme agresivnog ponašanja tada nisu bile adekvatno prepoznate niti istraživane.

Relacijska agresija se javlja u predškolskom dobu, kada se javljaju prvi znaci spolnog razlikovanja. U dobi od tri godine, veći broj djevojčica nego dječaka postane sklon relacijskoj agresiji, a taj se raskol pogoršava nastavkom sazrijevanja djece. Do sredine djetinjstva tjelesno su agresivni uglavnom dječaci, a relacijski su agresivne djevojčice.

Relacijska agresija uključuje činove koji "drugima nanose povrede putem činjenja štete odnosima ili osjećajima prihvaćanja, prijateljstva, ili pripadnosti nekoj grupi"⁶⁵. Relacijska agresija može uključivati indirektnu agresiju, u kojoj se ne suočavamo direktno s metom napada (primjer je, recimo, kažnjavanje šutnjom), kao i neke oblike socijalne agresije koja cilja na samopouzdanje ili društveni status žrtve (poput širenja glasina). Među najuoobičajenijim oblicima relacijske agresije su zahtjev "učini to ili ti više neću biti prijateljica", okretanje grupe protiv neke djevojčice (ona zaudara, ljubi se s dječacima, ima neku bolest...), kažnjavanje šutnjom, kao i neverbalne geste ili govor tijela.

Dječačko nasilje je puno vidljivije jer ostavlja fizičke posljedice. Djevojčice koriste agresiju mnogo sofisticiranije i to upotrebljavajući suptilne, manipulativne i indirektne poruke. Djevojčice, čisto biološki gledano, imaju veće verbalne sposobnosti nego dječaci i socijalizirane su da izbjegavaju sukobe. Kada se razvije vrlo bogata verbalna sposobnost za agresiju u djevojčica, tada je mogućnost samih fizičkih napada relativno mala. Naprsto, djevojčice razvijaju mnogo moćnije oružje, a to je jezik. Biraju najbolje metode iz širokog dijapazona verbalnih ili neverbalnih poruka da bi zastrašile svoju žrtvu ili je kontrolirale, tj. učinile je bezopasnom. Djevojčice na takav način demonstriraju moć, tj. utječu na to da se neko ponaša na određeni način na koji se inače ne bi ponašao.

Vrste nasilja među dječacima



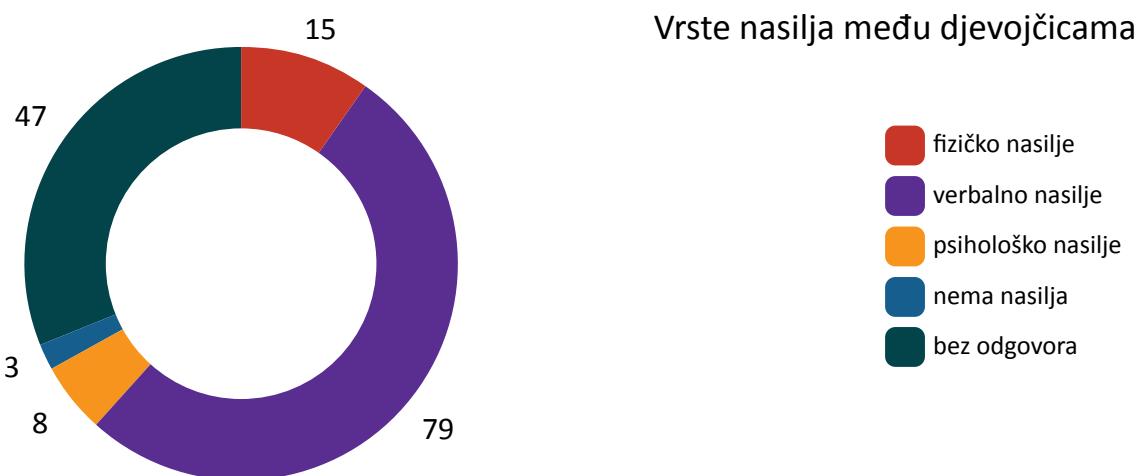
Kod dječaka prevladava fizičko nasilje što podrazumijeva agresivno i impulsivno ponašanje koje uključuje fizički kontakt s drugim/om učenikom/com (u većini slučajeva dječakom) s ciljem svjesnog nanošenja tjelesne povrede i boli. Međutim, kako tvrde neki od ispitanika, fizičko nasilje je u opadanju unutar i izvan škole. Razlozi su disciplinske mjere koje se poduzimaju u slučaju fizičkog nasilja učenika koji se tom prilikom sankcioniraju smanjenjem vladanja, pozivom na razgovor kod

.....
65 Prezi, https://prezi.com/b5zaxg71_ddj/zenski/ (15.05.2017)

pedagoga/ice, direktora/ice ili se, ovisno od slučaja, roditelji pozivaju na razgovor. Međutim, glavni razlog za poduzimanje ovih mjera je primijećenost ovog oblika nasilja, što predstavlja direktnu opomenu zlostavljaču/ici na posljedice koje ga/ju očekuju u slučaju fizičkog nasilja.

“Kada je riječ o dječacima, fizičko nasilje je prisutnije, mada ne znači da nema i kod njih verbalnog nasilja, da sukob započne psovjkama a završi udarcima, itd. jer nemaju nivo kontrole, samokontrole.” (intervju br. 6, Kanton Sarajevo).⁶⁶

Vrste nasilja među djevojčicama



Iako je par sudionika u istraživanju reklo da i djevojčice postaju fizički agresivne, ipak su zastupljeniji verbalno, emocionalno ili psihološko nasilje. Manje su vidljivi u odnosu na fizičko nasilje, suptilniji su, duže traju u odnosu na fizičko nasilje i teže se primjećuju, dok su posljedice dugotrajnije i opasnije za žrtvu. Verbalno, emocionalno ili psihološko nasilje ispitnici su okarakterizirali i kao ogovaranje, tračanje, izrugivanje, verbalno vrijeđanje, ismijavanje, etiketiranje, nazivanje pogrdnim imenima s ciljem oslabljivanja samopouzdanja žrtve i njenog/njegovog isključenja iz društva. Vrlo važnu ulogu igraju i različitosti među djecom a ponajviše materijalno stanje porodice iz koje dijete dolazi.

“Djevojčice su više skлоне verbalnom nasilju, više emocionalnom nasilju, psihološkom, tipa ignoriranja, ogovaranja, izdvajanja iz grupe, izoliranja. To je jako simptomatično u šestom i sedmom razredu osnovne škole kada su komentari upućeni na izgled, nekakav elitizam kad se pojavljuje, koji zna biti jako velik problem, kad se izoliraju djeca lošeg materijalnog stanja, djeca koja nisu obučena u nekom trendu. Dječaci su skloniji fizičkom nasilju već od drugog razreda osnovne škole.” (intervju br. 26, Srednjobosanski kanton)⁶⁷

⁶⁶ Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 29.

⁶⁷ Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 28.

Koji su načini zlostavljanja teško dostupni oku posmatrača/ice tj. učitelju/ici, roditelju/ici i stručnom timu škole?

Najčešća mesta zlostavljanja su hodnici i stepeništa škole, učionica kada nema učitelja, put do škole i školsko dvorište. Tada su djeca bez nadzora. Međutim, djevojčice mogu zlostavljati i kada je učitelj/ica u blizini, a da to ostane neprimijećeno. One mogu zlostavljati uz osmijeh, uz milu neverbalnu komunikaciju pred učiteljem/icom, a da to vrlo dobro percipira djevojčica – meta.

Sedam metoda nasilja među djevojčicama je identificirala australiska autorica Barbara Leckie i one su:

- » Širenje glasina
- » Pisanje zlobnih poruka
- » Pričanje lažnih, izmišljenih priča
- » Pričanje ružnih stvari iza leđa
- » Ogovaranje
- » Isključivanje, kažnjavanje šutnjom
- » Namjerno nepozivanje na rođendanske zabave

Djevojčice koriste te agresivne metode kako bi namjerno povrijedile žrtvu i uspostavile neravnotežu moći. Metode se češće koriste prelaskom u više razrede osnovne škole, odnosno u srednjoj školi. Te metode perzistiraju u vremenu i ne predstavljaju izolirane incidente. Djevojčice percipiraju fizičko nasilje kao *bullying*, međutim, vrlo im je teško katkada shvatiti da se indirektne metode koje koriste također svrstavaju u kategoriju vršnjačkog nasilja. Uz korištenje savremene tehnologije, ponekad vrlo dobro skriveno od očiju odraslih, i "klasične" metode koje djevojčice upotrebljavaju je vrlo teško otkriti. Ta agresija ne ostavlja vidljive posljedice (masnice, prijelome...). Moguće je da zlostavljačica ugrožava žrtvu pred učiteljem/icom, a da to ostane neprimijećeno. Učitelj/ica nema uvid ko koga (ne)poziva na rođendane, ko o kome širi glasine ili ko piše ružne poruke, pa čak i na školskom času. Takve indirektne metode nasilja teže je otkriti.

Kontrola okoline u kojoj djeca odrastaju

Ključ prevencije nasilja leži u oblikovanju dječijih stavova, vjerovanja i ponašanja prije nego nasilje postane njihova automatska reakcija na ljutnju koja izgleda kao svrsishodan i koristan način za rješavanje sukoba i postizanje onoga što žele.

Prvi zadatak je mijenjanje stavova, vjerovanja i ponašanja odraslih prema nasilju. Odrasli moraju promijeniti stavove koji omogućavaju nasilje – kao što su stavovi "samo loša djeca su nasilna" ili "taj dječak tuče mlađu djecu zato jer njegov tata tuče njega. Ne može si pomoći". Ne samo učitelji, direktori i roditelji, nego i svi članovi zajednice se moraju složiti da odlučno djeluju protiv nasilja. Učitelji i stručni saradnici obično reagiraju rasponom osjećaja – ljutnjom, strahom, gađenjem, brigom... Način na koji prepoznajemo i izražavamo te osjećaje učenicima je puno važniji nego što se čini te ima dugoročne posljedice na učeničku percepciju nasilja i škole. Mnogo odraslih je iznenađeno činjenicom da je najvažnije što mogu učiniti kad se suočavaju

s neprimjerenim ponašanjem, izražavanje zabrinutosti zbog takvog ponašanja i posljedica koje ono ima za nasilnog/u učenika/cu i ostale.

Čak i ako je ta briga prvotno odbačena ("Koga briga šta vi mislite") ona može koristiti za smirivanje situacije i učenik/ca će znati da ga/ju je učitelj/ica čuo/la i da ima drugih izbora osim nasilja. Jako je važno da učenici znaju naše prave osjećaje, uključujući i ljutnju kad je prikladna.

Nereagiranje nastavnika i stručnih saradnika na nasilna ponašanja učenika i loš nadzor nad određenim dijelovima škole (igralište, hodnici...) samo olakšavaju učenicima zlostavljačima da budu agresivni i zastrašuju druge. Škola je odgovorna za zlostavljanje koje se događa u njoj i njenoj okolini: direktor/ica, nastavnici i stručni saradnici su dužni spriječiti i zaustaviti svaki oblik zlostavljanja u školi te, ako je potrebno, sarađivati s policijom i Centrom za socijalni rad.⁶⁸



68 Tomić, R., Šehović, M., Hatibović, Ć. *Prisutnost zlostavljanja među djecom i mladima*, Tuzla, 2004, str. 16.

Literatura:

Ahmed, E., Braithwaite, V. (2004) *Bullying and victimization: Cause for concern for both families and schools*. Social Psychology of Education (7)

Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovac, K., Muhek. R. (2006) *Nasilje preko medija*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, GRAF

Bilić, V. (2010) *Povezanost medijskog nasilja s agresivnim ponašanjem prema vršnjacima*. U: Odgojne znanosti, (12-2)

Izvještaj o nasilju u osnovnim i srednjim školama Hercegovačko-neretvanskog kantona (2012) Mostar: Ministarstvo prosvjete, nauke, kulture i sporta

Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH, Službeni glasnik BiH 18/2003.

Olweus, D. (1998) *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga

Radočaj, T. (2005) *Nasilje među djecom*. U: Priručnik, dijete i društvo, Zagreb

Šahinović, M., Jeftić, A. (2017) *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, Baseline studija, Sarajevo: TPO Fondacija

Šimić, N. (2003) *Doprinos istraživanju nasilja među djecom u školi*. Sarajevo: Svjetlost

Tomić, R., Šehović, M., Hatibović, Ć. (2004) *Prisutnost zlostavljanja među djecom i mladima*. Tuzla

Vulić-Prtorić, A. (2001) *Suočavanje sa stresom i depresivnost u djece i adolescenata*. Savremena psihologija (4).

Vukasović, A. (1999) *Pedagogija*. Zagreb: Hrvatski Katolički zbor MI

Willard, N. (2005) *An educator's guide to cyberbullying*. Eugene, OR: Center for Safe and Responsible Internet Use.

Zakon o izmjenama i dopunama zakona o osnovnom obrazovanju u BiH, Službene novine BiH, Mostar, 08.06. 2004.

Internet izvori:

Prezi

https://prezi.com/b5zaxg71_ddj/zenski/ (15.05.2017)

Selvić, S. Razvojne karakteristike djece u pubertetu u adolescenciji. Kako uspostaviti dobru komunikaciju sa adolescentima,

<http://www.odgoj.com./index> (9.3.2017)

VJEŽBE

Prva radionica

Preuzeto iz priručnika za stručni rad s djecom osnovnoškolskog uzrasta Program za prevenciju problema u ponašanju djece, izdavač NVO "Djeca prije svega", Podgorica.

Tema radionice: Priče o nasilništvu



Vrijeme:
45 minuta

Cilj	Prepoznavanje nasilništva u svakodnevnim situacijama, kada su učenici bili na neki način povrijeđeni, kada su oni nekoga povrijedili, sticanje uvida u svoja i tuđa osjećanja, suoštećanje sa drugima, savladavanje bijesa, prihvatanje drugih.
Materijal	hamer papir, flomasteri, markeri
Metode rada	<p>Asocijacija, izlaganje, proučavanje, pismeno izražavanje, diskusija</p> <p>Tok radionice: Voditelj/ica podijeli učenike u 3 grupe. Svaka grupa dobije temu na koju će pisati određene asocijacije, iskustva ili dešavanja iz svog razreda ili neposredne okoline.</p> <p>1. grupa – zadatak: Opiši situaciju u kojoj su te povrijedile nečije riječi ili ponašanje. Kako si se osjećao/la u tom trenutku i kako si postupio/la?</p> <p>2. grupa – zadatak: Opiši situaciju kada si rekao/la ili uradio/la nešto što je povrijedilo drugoga, kako si se osjećao tada i šta je učinila osoba koju si povrijedio/la?</p> <p>3. grupa – zadatak: Opiši situaciju kada si bio/la svjedok/inja nasilja i šta si uradio/la.</p> <p>Voditelj/ica odredi koliko vremena učenici imaju da urade zadatak. Nakon urađenog, svaka grupa ispriča svoju priču i diskutira se o tome. Svi učenici imaju pravo diskutiranja. Poželjno je poticati učenike da što više pričaju kako su se ponašali, šta su učinili, kako su se osjećali u tim trenucima i kako bi sada postupili. Sve prijedloge pišemo na hamer papir, kao podsjetnik kako se ponašati kada se nasilje pojavi u našem okruženju.</p>

Druga radionica

Preuzeto iz Priručnika Program prevencije vršnjačkog nasilja u školama, izdavač NVO "Zdravo da ste", Banja Luka, 2010.

Tema radionice: Sada znam kako s problemima

Cilj	<p>Pronalaženje prihvatljivih rješenja kada se nađemo u određenim sukobima. Kako reagirati kada se nasilje, ogovaranje ili glasine pojave u našoj neposrednoj blizini? Uvažavanje različitosti i potreba drugih.</p>
	<p><i>Sada znam kako s problemima</i> – Učesnici se dijele u pet grupa i svaka grupa dobija po jednu priču u kojoj je predstavljena neka od tema sa sukobom. Zadatak članova je da otkriju konkretni problem koji je doveo do sukoba. Ispod svake priče su postavljena pitanja na koja treba odgovoriti. Pored toga, učesnici u svojim grupama treba da osmisle i dijalog kojim bi se spriječilo nastajanje problema. Grupe za rad imaju 15 minuta.</p> <p>Kada grupe završe rad, svaka drugima čita svoju priču, a zatim i odgovore na pitanja. Nakon toga, učesnici odigravaju dijalog u kojem se vidi kako je sukob mogao da se spriječi. Igra završava razgovorom u krugu o tome da li se određeni sukob mogao i drugačije riješiti.</p> <p>Prva priča se odnosi na glasine, druga na izvinjavanje, treća i četvrta na neiskazivanje potrebe, a peta priča se bavi pravom različitosti.</p> <p>Voditelji u prilogima imaju i vodič, koji im može pomoći u otkrivanju prihvatljivih rješenja.</p>

ČAS ODJELJENSKE ZAJEDNICE - OSNOVNA ŠKOLA

ODGOJNO-OBRAZOVNO PODRUČJE ZDRAVSTVENOG ODGOJA: SPOLNA/RODNA RAVNOPRAVNOST I ODGOVORNO SPOLNO PONAŠANJE

**TEMA: VRŠNJAČKI PRITISAK,
SAMOPOŠTOVANJE I RIZIČNA PONAŠANJA**



Vrijeme:
45 minuta

Razred	8
Cilj	Uporediti naša ponašanja u novim i/ ili sličnim socijalnim odnosima.

	<p>Ishodi:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Prepoznati pritiske i rizične situacije u prijateljskim/partnerskim odnosima › Prepoznati i odbiti vršnjačke pritiske i neželjena ponašanja vezana uz spolnost › Dati primjer i diskutirati o rizičnim spolnim ponašanjima › Prepoznati i protumačiti ulogu niskog samopoštovanja u rizičnim spolnim ponašanjima <p>Zadaci/aktivnosti:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Uključiti se aktivno u rješavanje problemske situacije › Rješavati (zadanu) problemsku situaciju › Razvijati vještinu javnog nastupa <p>Oblici i metode rada:</p> <p>Frontalni rad, rad u grupama, individualni rad, razgovor, igranje uloga, rješavanje problema, interaktivno i otvoreno učenje</p> <p>Uputa razredniku/ci</p> <p>Razrednik/ca će prije početka aktivnosti učvrstiti na zid dva plakatna papira (hamer), prvi na kojem je napisano: “SLAŽEM SE” i “NE SLAŽEM SE” i drugi, na suprotnoj strani učionice, na kojem je napisano “NISAM SIGURAN/A”.</p>
TOK RADA: 10 minuta	<p>Ledolomac: “BAROMETAR STAVOVA”</p> <p>Razrednik/ca će učenicima najprije pročitati kontraverzne izjave. Nakon toga učenici moraju odlučiti da li se slažu s navedenim izjavama ili ne. Nakon donošenja odluke odlaze do plakata na kojem je napisana izjava koja odgovara njihovom stavu.</p>
IZJAVE:	<ul style="list-style-type: none"> › Muškarci su agresivniji od žena › Mediji su glavni uzrok agresivnosti među mladima › Ako djevojka nosi “seksi” odjeću, izaziva da bude silovana <p>Razrednik/ca poziva učenike da objasne zašto se slažu ili ne slažu s pročitanom tvrdnjom. Učenici koji su odabrali tvrdnje “SLAŽEM SE” ili “NE SLAŽEM SE” bi trebali potaknuti neodlučne koji su izabrali tvrdnju “NISAM SIGURAN/A” da se odluče za ili protiv tvrdnje.</p> <p>Razrednik/ca će nakon toga potaknuti kratku raspravu o tome jesu li naučili nešto o sebi sudjelujući u ovoj aktivnosti?</p> <p>Također je moguće pitati kako su se osjećali, osobito ako su uspjeli uvjeriti nekoga da promijeni mišljenje.</p>

1. ASOCIJACIJE

5 minuta

Razrednik/ca traži da učenici na listić papira (može “post-it”) napišu asocijacije šta za njih znači:

- » PRITISAK GRUPE VRŠNJAKA
- » RIZIČNO PONAŠANJE
- » SAMOSTALNO DONOŠENJE ODLUKA

Nakon što su napisali asocijacije, u paru kratko prokomentiraju šta su napisali.

2. VJEŽBA

20 minuta

Razrednik/ca učenike podijeli brojanjem (1, 2, 3) u tri podgrupe.

Svaka podgrupa dobija tekst (Radni listić 1, 2 i 3) u kojem je opisana jedna problemska situacija. Učenike se potiče da razgovaraju, uoče problem i pronađu moguće rješenje. Potreban je dogovor o tome kako bi oni postupili da se nadu u sličnoj i/ili istoj situaciji.

Zadatak: Učenici svih podgrupa će odglumiti scenu iz teksta s pozitivnim rješenjem čime će pokazati kako su se izborili za sebe.

3. RADNI LISTIĆI

RL 1 - podgrupa broj 1:

Dario je odličan učenik sedmog razreda koji je nedavno s majkom doselio iz manjeg mesta u grad. Omiljen je među učenicama jer je pristojan, pažljiv, marljiv i spremjan pomoći svima. Učenici (m) ga zbog toga stalno ismijavaju i rugaju mu se.

Nakon završetka nastave Dario žuri kući. Na putu do kuće ga presreće grupa učenika iz odjeljenja kojima je zbog konzumiranja alkohola izrečena pedagoška mjera opomene. Zaustave ga i nagovaraju da ode s njima do obližnjeg parka i pokazuju mu boce piva sakrivene u ruksaku. Dario odgovara da žuri kući ali ga ne puštaju i počinju ga vrijeđati govoreći da je mamina maza, štreber, da nije muško, da nije “raja” ...

RL 2 - podgrupa broj 2:

Borna i Elma zajedno su već šest mjeseci. Često su zajedno i čini se da im je oboma veza veoma važna. Elma je dvije sedmice bila na odmoru s roditeljima i večeras su se našli u Borninu stanu. Bornini roditelji nisu kod kuće. Od kada je došla u stan, Borna je ne prestaje ljubiti, grliti i maziti. Elma je zabrinuta jer želi razgovarati o tome šta joj je prijateljica ispričala o Borninom ponašanju kad je ona s roditeljima bila na odmoru. Nadala se iskreno popričati i raščistiti situaciju. Nekoliko je puta pokušala maknuti ruke sa svoga tijela govoreći kako prvo moraju razgovarati. Borna ju ne prestaje maziti i ljubiti govoreći kako to može pričekati. Pritom je sve uzbudjeniji i ne pokazuje znakove odustajanja. Primjećuje da Elma baš i nije zainteresirana, ali ignorira njene znakove govoreći: “Daj opusti se, bit će nam lijepo, ne želiš valjda da prekinemo zbog tvoje nezainteresiranosti?”

RL 3 - podgrupa broj 3:

Petak je navečer i Tanja je na zabavi koju su priredili neki vršnjaci koje poznaje samo iz viđenja. Ponudili su je pićem i popila je dvije votke sa sokom. Počinje plesati,

osjeća toplinu u tijelu i soba se počinje okretati oko nje. Primijeti da je gleda Željko, stariji mladić koji se kreće u popularnom društvu. On je osoba s kojom bi sve njene prijateljice rado hodale. Željko joj prilazi i Tanja ne može vjerovati svojoj sreći. Plešu čvrsto priljubljeni. Željko predloži da odu na sprat jer je ovdje vruće. Odlazeći, Tanja primijeti da je gore mračno i da nema nikoga. Zamoli Željka da se vrate. On se nasmije govoreći joj: "Zar mi ne vjeruješ?"

Željko je počinje dirati po tijelu i povuče je na kauč. Govori mu "ne", neka prestane, pokušava se maknuti od njega. Počinje plakati, ali on sve to ignorira. Prisili je na spolni odnos.

4. ZAKLJUČNI DIO

7 minuta

U zaključnom dijelu časa razgovaramo s učenicima na koji način su dogovarali kako će odigrati pojedine uloge, s kojim problemima su se susretali, o važnosti zauzimanja za sebe, odbrani svog stava, nošenju s posljedicama kod donošenja krivih odluka i rizičnim situacijama u kojima se svako od nas može naći.

5. EVALUACIJA

3 minute

Na komad čvršćeg papira A3 formata nacrtamo krug kojeg podijelimo na četiri polja. U svako polje upišemo dio časa za koji provodimo evaluaciju (ledolomac, uvod, vježba, zaključni dio). Papir pričvrstimo na zid kraj vrata. Učenici, izlazeći iz učionice, ucrtavaju zvjezdicu u svako polje na način da zvjezdicu stave bliže centru ako im se taj dio časa sviđao, tj. što dalje od centra ako im se nije sviđao.

Materijal/nastavna sredstva:

- » Plakatni papir ili hamer (2 komada), radni listići (RL 1, 2, 3) s tekstrom, papir, olovka, flomaster

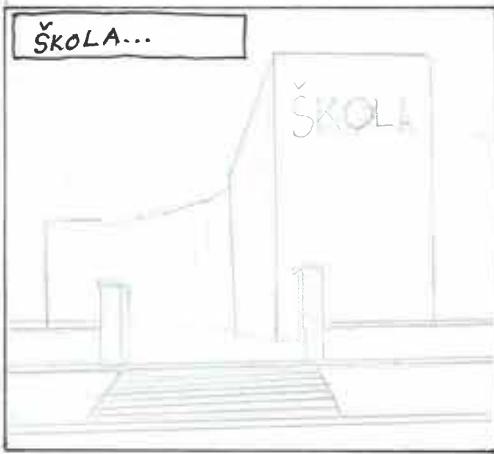
Literatura:

Kajiš, V., Medić, M. (2001) *Slagalica priručnik za mlade voditelje*. Zagreb: Suncokret, Centar za humanitarni rad

Mamula, M. (ur.), (2007) *Seksualno nasilje u školama*. Zagreb: Ženska soba

Materijali Udruge roditelja *Korak po korak za prevenciju zlostavljanja*

Weltmann, Begun R. (ur.), (2007) *Socijalne vještine za tinejdžere*. Zagreb: Naklada Kosinj



OSPOSOBLJAVANJE NASTAVNIKA ZA RAD S UČENICIMA NA PREVENCIJI I SMANJENJU NASILJA



Elma Omersoftić je diplomirana psihologinja i psihoterapeutkinja Transakcione analize. Rođena je 1983. godine u Sarajevu. Diplomirala je na Odsjeku za psihologiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 2006. godine. 2013. godine u Oslu stiče diplomu Certificirane Transakcione Analitičarke – psihoterapeutkinje u okviru Evropske Asocijacije Transakcione Analize, u kojoj je od 2011. do 2015. predstavljala BiH i bila delegat. Radi kao psihologinja u sarajevskoj osnovnoj školi. Predsjednica je Organizacije Transakcione Analize u BIH te potpredsjednica Udruženja za mentalno zdravlje u BiH. Članica je Društva psihologa FBiH. Radila je kao konsultantica u okviru reforme mentalnog zdravlja u BiH, supervizorica i mentorica na programima prevencije vršnjačkog nasilja u osnovnim školama u Kantonu Sarajevo. Koautorica je priručnika za roditelje "Unapređenje roditeljstva", kojeg je izdalo Porodično savjetovalište Kantona Sarajevo, 2015. godine.

Nakon porodice, škola je društvena institucija koja ima najbliži kontakt s djecom u godinama njihovog "oblikovanja". Primarna i najzahtjevija svrha škole jeste edukativna. U isto vrijeme, škole su jedinstveno mjesto na kojem se učenici opserviraju, gdje se prepoznaju njihove socijalne i emocionalne teškoće te potrebe koje mogu utjecati na proces učenja i koje se mogu javljati i u odrasloj dobi. Emocionalne i socijalne potrebe su u osnovi privatne, nejasne čak i osobi koja ih doživljava, a u školi su često prikrivene neprilagođenim ponašanjem koje može spriječiti ili odbiti pomoći i razumijevanje umjesto da ih privuče. Stoga je izazov proizvesti uslove u kojima se učenik/ca s problemima osjeća dovoljno sigurno da otkrije svoje potrebe i u kojima neko obraća pažnju i reagira na odgovarajući način.⁶⁹

Osnovni uslov za aktivnosti na prevenciji nasilja u školi je stvaranje pozitivne školske klime koja podrazumijeva poticajnu sredinu koja će potkrepljivati zdrava i funkcionalna ponašanja učenika i svih zaposlenika škole. (Na primjer, uzajamno poštovanje uposlenika škole, učenika u razredu, nastavnika i učenika, sportske igre u kojima će učestvovati svi učenici, sloboda iskazivanja vlastitog mišljenja, mirno rješavanje konfliktata, odgovoran odnos prema školskoj zgradici i dvorištu, odgovoran odnos prema prirodi.) Postizanje ovakve atmosfere u školi je proces koji mora inicirati uprava škole prema uposlenicima, koji će dalje takvu atmosferu prenositi na svoje učenike u odjeljenjima.

.....
69 Heller, cit. u: Tudor, K., *The adult is parent to the child, Transactional analysis with children and young people*. Russel House Publishing, Dorset, 2008, str. 42.

Drugi uslov jeste osviještenost i motiviranost uprave da stvori imidž škole s nultom stopom tolerancije na nasilje što podrazumijeva neprihvatanje i reagiranje i na najmanji i najsuptilniji oblik nasilja u školi.

Ukoliko je ispunjen i drugi uslov, onda je otvoren prostor za edukaciju nastavnog kadra o tome šta nasilje među djecom podrazumijeva te kako ga spriječiti i reagirati na njega.

Uloga nastavnika/ce u prevenciji nasilja može biti različita:

- » Može i treba biti model učenicima u smislu da i sami koriste asertivnu komunikaciju.
- » Može biti osoba od povjerenja kojoj će se učenik/ca obratiti ukoliko želi prijaviti nasilje (npr. grupa djevojčica je nastavnici Vjeronauke prijavila da je njihova drugarica iz razreda žrtva internet vršnjačkog nasilja što je nastavnica odmah prijavila stručnoj službi škole).
- » Može prepoznati učenike koji su u riziku da budu počinitelji ili žrtve nasilja pa ih uputiti u stručnu službu škole (npr. tri nastavnice razredne nastave su predložile ispred svog razreda po jednog/u ili dva učenika koji su bili povučeni u odjeljenjima te je psihologinja škole organizirala jednosedmične radionice za njih).
- » Može prepoznati talente i afinitete učenika u riziku te ih iskoristiti u realizaciji vannastavnih aktivnosti (npr. učenika koji je pokazivao agresivno ponašanje nastavnica jezika je uključila u radio sekциju te je tokom godine čitao obavještenja preko školskog razglosa).
- » Nadziranje učenika na školskim odmorima i opservacija ponašanja.
- » Reagiranje i na najsuptilniji oblik nasilja koji primijeti na školskom času ili odmoru.
- » Može stvarati klimu u razredu u kojoj će svaki/a učenik/ca ispunjavati potrebu za pripadanjem.

Aktivnosti nastavnika/ce na prevenciji nasilja

- » Aktivnosti na odjeljenskoj zajednici

Učenje životnih vještina

Odjeljenske zajednice su pogodne za podučavanje učenika o životnim vještinama koje su važne za razvijanje i održavanje pozitivnih odnosa s drugima. Neke od njih su: vještine upravljanja konfliktom, vršnjačke medijacije, komunikacijske i vještine rješavanja problema.

Za realizaciju ovih časova razrednik/ca može tražiti pomoć stručne službe škole. Nerijetko nevladine organizacije, koje sarađuju sa školom, organiziraju edukativne radionice za učenike o životnim vještinama, ali i prepoznavanju nasilja u porodici, vršnjačkog nasilja te rodno-zasnovanog nasilja. Stoga razrednik/ca može stručnoj službi škole predložiti svoje odjeljenje za jednu od takvih radionica (vježba 1).

Vježba 1 – Vještine rješavanja problema⁷⁰

Razredna aktivnost u cilju pomoći izgradnje vještina rješavanja problema

Ovo je jednostavna i zabavna aktivnost kako bi se osnažile sposobnosti rješavanja problema, a primjenjiva je za učenike viših razreda osnovne škole.

- » Podijelite 4 do 6 kartica i opišite literarni ili historijski događaj s kojim učenici vjerovatno nisu upoznati
- » Informirajte učenike o odluci koju glavni/a junak/inja ili osoba uključena u događaj mora donijeti
- » Zamolite učenike da, radeći sami ili u malim grupama, donesu odluku i identificiraju glavna polazišta svojih argumenata za takvu odluku
- » Pokupite kartice i diskutirajte neka od rješenja do kojih su došli učenici, uključujući snage, slabosti i moguće nastavke svakog rješenja
- » Nakon diskusije otkrijte učenicima stvarnu situaciju i stvarnu odluku koja je donesena
- » Diskutirajte kakav bi bio ishod da su učenici riješili problem

Definiranje nasilničkih ponašanja i njihovih uzroka

Učenicima je važno definirati koja ponašanja su neprihvatljiva u školi i koja se smatraju nasilnim. Objasnite im kako nasilništvo nije samo tjelesna povreda, već kako se može manifestirati i u suptilnijim formama kao što su: ignoriranje, činjenje da se drugi osjećaju neprimjetno, širenje glasina i sl. Diskutirajte s učenicima šta je za njih nasilje te zajedno izvedite zaključke o vrstama nasilja u školi. Potrudite se da iscrpite što više oblika nasilničkog ponašanja među učenicima i da svako od tih ponašanja opišete npr. verbalno, seksualno ili rodno-zasnovano nasilje (vježba 2).

Vježba 2⁷¹

Oспорavanje negativnih rodnih normi

1. Napomenite učenike u razredu da ponekad ne primijetimo ili ne preispitamo različita rodna očekivanja zato što izgledaju "prirodno" i "normalno".
2. U ovoj aktivnosti razmotrićemo kako možemo reagirati u situacijama kada primijetimo da su ljudi pod negativnim utjecajem rodnih normi.
3. Napišite na tabli sljedeće situacije. Zamolite učenike da rade u malim grupama. Zamolite ih da razmisle šta njihovi likovi mogu kazati kao odgovor na izjave koje pojačavaju negativne rodne norme.

.....
70 Crosson-Tower, C. *Uloga edukatora u preveniranju i reagiranju na zlostavljanje i zanemarivanje djece*. U.S. Department of Health and Human Services, 2003, str.48
<https://hrcak.srce.hr/file/4652> (1.3.2017)

71 Connect with respect, Preventing gender-based violence in school, Classroom programme for Students in Early Secondary School (ages 11-14).United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation, UNESCO Pariz i Bangkok, 2016, str. 48.
<http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002432/243252E.pdf> (1.3.2017)

Kada se kaže...	Šta ovaj lik može da odgovori?
“Djevojčice ne mogu igrati fudbal – odlazi, samo dječaci se mogu baviti sportom.”	Petogodišnja djevojčica koja želi da se igra može reći...
“Dječaci ne mogu kuhati, kuhanje je ženski posao.”	Desetogodišnji dječak koji želi da kuha rekao bi...
“Plašiš se da nam se priključiš.”	Petnaestogodišnji dječak koji ne želi da se priključi rizičnoj aktivnosti može reći...

Primjer može biti:

Kada se kaže...	Šta ovaj lik može da odgovori?
“Djevojčice ne mogu igrati fudbal – odlazi, samo dječaci se mogu baviti sportom.”	Petogodišnja djevojčica koja želi da se igra može reći... “Ja sam veoma dobra u fudbalu. Osjećam se tužno jer mi ne dozvoljavate da se priključim. Ako budem igrala u vašem timu, mogu vam pomoći da pobijedite. Djevojčice mogu biti dobre u fudbalu, također.”

Zaključci:

Ova aktivnost nam je pomogla da naučimo:

- » Rodne norme i očekivanja su prisutne u našim porodicama, školama i zajednicama
- » Neke rodne norme u okviru porodica, škola i zajednice mogu dovesti do nanošenja štete i nejednakosti
- » Možemo prepoznati nepravedne rodne norme i očekivanja
- » Važno je osporiti rodne norme i očekivanja koja nanose štetu i nepravdu da bi stvorili porodice, škole i zajednice koje su rodno pravedne
- » Postoje mnoge stvari koje ljudi mogu reći da ospore štetne i nepravedne rodne norme i stereotipe

Uspostavljanje razrednih pravila

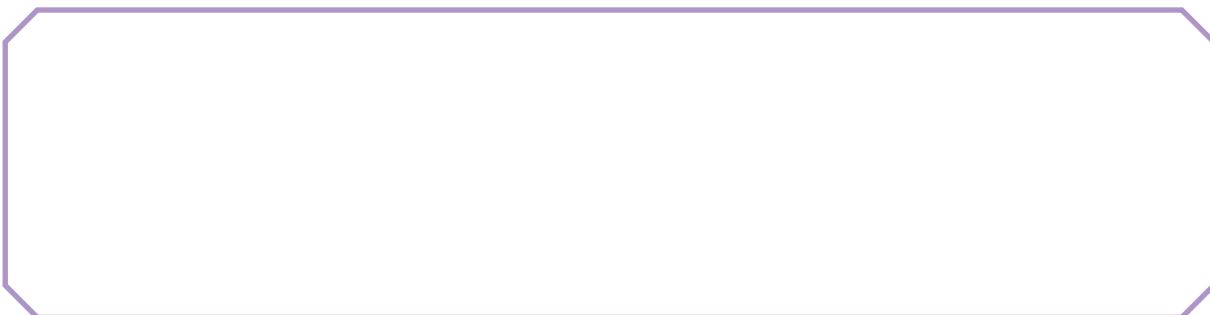
Iako u školi postoje pravila ponašanja, važno je posebno istaći ona koja se tiču nasilništva. Razrednik/ca bi trebao/la odmah, pri preuzimanju vodstva nad odjeljenjem, obavijestiti učenike da će skupa s njima sastavljati razredna pravila u vezi s nasilništvom. Učenici trebaju učestvovati u prijedlozima za izradu pravila razreda jer će se time osjećati odgovornijima za njihovo poštovanje. Važno je da pravila tokom izrade budu jasna svim učenicima te da se stave na vidno mjesto u učionici npr. mogu biti na plakatu koji će sami učenici pisati pod vodstvom razrednika/ce (vježba 3).

Vježba 3

Odjeljenska zakletva⁷²

1. Nikoga nećemo maltretirati.
2. Pomoći ćemo učenicima koje neko maltretira.
3. Družićemo se s učenicima koji su zapostavljeni.
4. Prijavićemo svaki slučaj nasilništva kojem smo prisustvovali, odnosno o kojem nešto znamo.

U POTPISU:



Aktivnosti usmjerenе na roditelje

Neophodno je napomenuti da je klima povjerenja i saradnje između roditelja i škole temeljna u daljoj realizaciji bilo kakvih aktivnosti na zajedničkoj prevenciji nasilja. Stoga je važno da roditelji, polaskom djeteta u školu, shvate da je škola senzibilizirana za pojavu nasilja među djecom. Prve aktivnosti usmjerenе ka roditeljima trebaju biti informiranje o ulogama i odgovornostima svakog od njih, posebno ističući važnosti Vijeća roditelja radi adekvatne informiranosti o programima koje škola provodi ali i kako bi aktivno sudjelovali i doprinosili prevenciji nasilja. Informiranost na roditeljskim sastancima uključuje i upoznavanje s Protokolom o postupanju u slučajevima nasilja koji škola usvaja na Nastavničkom vijeću. Na primjer, u Kantonu Sarajevo, uprava škole na početku školske godine informira *Vijeće roditelja o sadržaju Akcionog plana prevencije maloljetničke delikvencije na nivou škole za tu godinu*.

Razrednici uz pomoć stručne službe škole imaju priliku organizirati odvojene ili zajedničke roditeljske sastanke na kojima bi predstavili plan djelovanja škole na prevenciji nasilja te roditelje upoznali sa Smjernicama o postupanju u slučajevima nasilja.

Također, tematski roditeljski sastanci su vrlo prikladni za educiranje roditelja o tome šta je nasilje, koji su mu uzroci, kako ga mogu prepoznati, koja je njihova uloga u prevenciji nasilja te na koji način ga mogu prijaviti. Educiranje roditelja treba početi već polaskom njihove djece u školu jer je tada motivacija roditelja za saradnju sa školom na visokom nivou i vjerovatno je da će efekti preventivnih programa biti vidljiviji te pokušati održati motivaciju roditelja kroz kontinuirane sastanke jer važnost da se o ovoj temi razgovara je primarna i ne smije se zanemarivati.

Npr. u jednoj sarajevskoj osnovnoj školi, u saradnji sa Porodičnim savjetovalištem, psihologinja škole organizirala je tri radionice za roditelje učenika prvog razreda. Teme radionica su bile stilovi odgoja, radne navike i slobodno vrijeme učenika. Ove teme su veoma važne za prevenciju nasilja obzirom na to da uzroci ovakvog ponašanja djece

⁷² Beane, Allan L. *Učionica bez nasilništva*. Kreativni centar, Beograd, 2004, str. 87.

mogu biti odobravanje nasilničkog ponašanja u porodici kao i usvajanje i kopiranje nasilničkog ponašanja od roditelja, a pored toga, slabo organizirane i nenadzirane slobodne aktivnosti. Roditelji su imali priliku da preispitaju svoje stavove o odgoju, te su kroz aktivno učestvovanje u diskusiji uspjeli da se senzibiliziraju za važnost sopstvene uloge kada je u pitanju socijalizacija njihovog djeteta u školi.

Aktivnosti na nivou škole

Jedna od osnovnih mjera koje trebaju biti poduzete na nivou škole jeste nadzor na malim i velikim odmorima jer je dokazano da se nasilje među djecom najčešće dešava tada.

Obzirom da nastavnici imaju zadatak dežurati na velikim i malim odmorima, kada je nasilje u pitanju, nije dovoljno samo njihovo prisustvo. Iako i ono smanjuje vjerovatnoću da će učenici počiniti nasilje, važno je reagirati adekvatno i na najmanji nasilni čin. Time ćemo učenike koji čine i posmatraju nasilje stalno opominjati da ono nije opravdano, a djeci koja su žrtve nasilja pružićemo podršku i ohrabriti ih da prijavljuju nasilje.

Također, način na koji su organizirani školski odmori može uveliko doprinijeti smanjenju nasilja, jer struktuirano i zanimljivo vrijeme smanjuje mogućnost za nasilno ponašanje.

Školski odmori su, također, pogodni za opservaciju ponašanja učenika, pri čemu se može prepoznati npr. koji učenici često stoje po strani i izgledaju usamljeno što je indikator da mogu postati žrtve nasilja. Nakon toga, nastavnici bi trebali obavijestiti školskog pedagoga/icu i psihologa/inju o učenicima čije je ponašanje na odmorima indikativno.

Na primjer, učenika/cu koji provodi odmore sam/a jedući užinu i posmatrajući druge kako se igraju vjerovatno nisu prihvatali vršnjaci što je alarm da može postati žrtva vršnjačkog nasilja. Osim toga, učenik/ca koji/a gura drugu djecu, psuje im ili ne dozvoljava ostalima da učestvuju u nekoj igri pokazuje znakove nasilničkog ponašanja i potrebno je odmah odreagirati osudom nasilničkog čina.

Nadalje, najbolje metode prevencije nasilničkog ponašanja učenika su aktivnosti koje uključuju sport, muziku, umjetnost, humanitarni rad, i sl.

Na primjer, učenici koji igraju za školski tim u fudbalu pomažu jedni drugima i imaju potrebu za većom povezanošću sa svojim timom. Grupa učenika koja je pokrenula humanitarnu akciju je više senzibilizirana, osjeća empatiju i potrebu za brigom prema osobama oko sebe. Ovakve aktivnosti potiču plemenite osobine kod učenika koje indirektno utječu na nenasilno razmišljanje i ponašanje te često djeluju slično osobama koje prekidaju ili preveniraju nasilje.

Kome se prvo obratiti?

» Škola bi na samom početku školske godine trebala uspostaviti *Tim za prevenciju i reagiranje u slučajevima nasilja u školi*, koji sačinjavaju predstavnik/ca uprave škole, pedagog/ica, psiholog/inja, socijalni/a radnik/ca, jedan/a nastavnik/ca razredne nastave te jedan/a nastavnik/ca predmetne nastave.

Predstavnici tima trebaju napraviti Protokol o postupanju u slučajevima nasilja i predstaviti ga Nastavničkom vijeću, Vijeću roditelja te svim učenicima putem odjeljenskih zajednica.

Protokol o postupanju u slučajevima nasilja se može staviti i na vidno mjesto u školi ili na web stranicu škole kako bi učenici znali kome se mogu obratiti kada prijavljuju nasilje koje se desilo njima ili kojem su svjedočili.

Uprava škole i nastavnici trebaju informirati učenike i roditelje/staratelje da je prijava nasilja zakonska obaveza svakog/e građanina/ke.

- » Pored roditelja/staratelja, nastavnici imaju ključnu ulogu u odgajanju učenika. Zbog toga je primarna obaveza učitelja, razrednika i nastavnika stvoriti odnos povjerenja sa svojim učenicima. U praksi učenici najčešće imaju blizak odnos s razrednicima te se pretpostavlja da će se njima prvo i obratiti. Ukoliko razrednik/ca nije tu, važno je djecu informirati da mogu prijaviti bilo kojem/oj nastavniku/ci koji/a dalje ima obavezu prijavljivanja stručnoj službi škole ili nekom/j drugom/j članu/ici Tima. Ukoliko se učenik/ca nalazi na putu od kuće do škole važno je da nasilje prijavljuje roditeljima koji su dužni o tome obavijestiti školu u što kraćem roku.
- » Bilo koja odgovorna osoba u školi prijavljuje nasilje nekome od članova *Tima za prevenciju i reagiranje u slučajevima nasilja* (u praksi je to najčešće stručna služba škole te razrednik/ca).
- » Potrebno je podsticati klimu u kojoj je nedozvoljeno i neopravdano da učenici ili nastavnici prešućuju nasilje. Ukoliko je učenik/ca prijavio/la nasilje nekom od roditelja ili su oni primijetili nasilje, dužni su ga prijaviti školskom osoblju.

Adekvatna reakcija u slučaju nasilja ohrabriće učenike i roditelje da prijavljuju nasilje te će stvoriti dojam da nasilje nije prihvatljivo i da postoje sankcije što će pojačati osjećaj sigurnosti i zaštićenosti učenika. Osim toga, treba im jasno reći da prijavljivanje nasilja nije "tužakanje" već pomoći kako bi se prekinuli loši odnosi među učenicima te spriječila nečija psihička ili fizička bol.

Ukoliko se nasilje dešava u vidokrugu nastavnika, važno je da odmah reagiraju i zaustave ga.

- » Potrebno je obaviti razgovor s učenikom/com koji/a je počinio/la nasilje kao i sa žrtvom. Preporučljivo je da se razgovor s djetetom koje je počinilo nasilje obavi odvojeno od razgovora s djetetom koje je žrtva nasilja obzirom da su ciljevi razgovora različiti. Razgovor može obaviti razrednik/ca, pedagog/ica ili psiholog/inja škole.
- » Obaviti razgovor s učenicima koji su svjedočili nasilju – u cilju prepoznavanja odgovornosti da prijave nasilje nastavnicima ili roditeljima te uloge podržavanja nasilja ukoliko stoje i posmatraju nasilje koje se dešava.
- » Nakon razgovora s učenicima, potrebno je obaviti i odvojene razgovore s roditeljima počinitelja nasilja, ali i žrtava, kako bi ih uputili za dalje postupanje. Prilikom razgovora s roditeljima učenika/ce koji/a je počinio/la nasilje, treba se pozvati na pravila škole, konkretno i jasno reći šta se dogodilo i istaći koje će aktivnosti ili sankcije uslijediti zbog nasilničkog čina.

Važno je naglasiti roditeljima da su sve sankcije u cilju da škola bude sigurno mjesto za svakog/u učenika/cu. Prilikom razgovora s roditeljima učenika/ce žrtve nasilja važno je naglasiti da ste obavijestili roditelje učenika/ce koji/a je počinio/la nasilje te da će škola poduzeti sve aktivnosti da bi se njihovo dijete osjećalo ponovo zadovoljno i zaštićeno u školi.

Roditelje treba ohrabriti da što više sarađuju sa školom u smislu prijave bilo kojeg nasilja u školi nad njihovom ili drugom djecom.

- » *Razgovor s učenikom/com koji/a je počinio/la nasilje* treba se odvijati u smjeru svjesnosti o ozbiljnosti počinjenog djela i o sankcijama koje će uslijediti, na osnovu težine nasilničkog čina, razvijanju empatije prema učeniku/ci koji/a je pogoden/a nasiljem, kao i idejama o mogućnostima ispravke takvog postupka. Potrebno je ugovoriti češće susrete učenika/ce koji/a je počinio/la nasilje s nastavnikom ili stručnom službom škole, kako bi shvatio/la da se ozbiljno pristupilo sprečavanju nasilništva u školi.

Razgovor s učenikom/com koji/a je žrtva nasilja obavlja se s ciljem da mu/joj se vrati osjećaj sigurnosti i povjerenja. Važno je učeniku/ci istaći da ga/ju u školi niko ne smije povrijediti ni na koji način i da se sva djeca moraju osjećati sigurno. Na ovaj način mu/joj se pruža potrebna podrška i ohrabruje se da sljedeći put prijavi bilo koji vid nasilja. S učenikom/com koji/a je doživio/la nasilje potrebno je obavljati razgovore nekoliko dana dok ne budemo sigurni da su učenici koji su počinili nasilje nad njim/njom potpuno prestali s nasilničkim ponašanjem.

Obavljanje razgovora je bitan segment u rješavanju i prevenciji nasilja, a osim s učenikom/com podrazumijeva i onaj s roditeljima. Pedagozi i razrednici, ali i ostali djelatnici škole, trebaju biti senzibilizirani kada se radi o pozivu roditelja na razgovor bilo da je riječ o roditeljima žrtve ili počinitelja/ice nasilja. Roditelji različito reagiraju, posebno oni čije je dijete izazvalo ili počinilo određeni vid nasilja. Tada često dolazi do prebacivanja odgovornosti, vrlo loše komunikacije između roditelja i škole i, nažalost, neadekvatnih rješenja problema koji su nastali. Stoga je i ovakav sastanak s roditeljima prilika da se izgradi partnerstvo kroz povjerenje i spremnost škole da se riješi svaki problem, uključujući slučajevne nasilja za koje škola unaprijed mora imati jasnu argumentaciju i dokaz o tome šta se zapravo desilo.

Postupanje u slučaju povrede djeteta koja zahtijeva ljekarsku intervenciju⁷³

- » Ako je dijete/učenik/ca povrijeđen/a u mjeri koja zahtijeva ljekarsku intervenciju ili pregled ili se prema okolnostima slučaja može pretpostaviti da su takva intervencija ili pregled potrebni, odgovorna osoba je dužna odmah pozvati roditelje, policiju i službu hitne medicinske pomoći
- » Odgovorna osoba u odgojno-obrazovnoj instituciji je dužna na najbrži mogući način, koji ne šteti zdravlju djeteta, otpratiti dijete ili mu osigurati pratnju stručne osobe ljekaru te sačekati ljekarsku preporuku o daljem postupanju
- » U ovim slučajevima potrebno je poštovati spol i rod djeteta u odabiru pratnje
- » Službenu zabilješku pravi i parafira stručna osoba koja je otkrila slučaj nasilja, dok direktor/ica škole pravi i potpisuje zvanični popratni akt
- » Školi se preporučuje čuvanje navedenih akata u sopstvenoj arhivi do punoljetstva djeteta (žrtve)
- » Odgovorna osoba je dužna na traženje istražnih organa odmah dostaviti svu dokumentaciju vezanu za razjašnjavanje i dokazivanje krivične stvari

.....
 73 Muratbegović, E. i sar. *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH*. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo, 2013, str. 31.

Primjer iz prakse:

U jednoj sarajevskoj školi nakon završetka zimskog raspusta stručnom timu škole obratila se razrednica šestog razreda s namjerom da prijavi nasilje koje se desilo u njenom razredu tokom raspusta, preko interneta, tačnije Facebooka. Naime, majka učenice koja je zlostavlјana prijavila je nasilje razrednici i pokazala dokaz internet nasilja dvije učenice nad njenim djetetom.

Nasilje se odnosilo na vrijedanje djevojčice na osnovu njenog fizičkog izgleda. Djevojčica je inače nova učenica i doima se povučeno u razredu. Dvije djevojčice koje su vrijeđale vršnjakinju putem Facebooka su odlične učenice koje su bile adaptirane u razredu.

Nakon što je razrednica prijavila nasilje stručnoj službi škole, psihologinja škole obavila je razgovor s učenicom nad kojom je počinjeno nasilje. Učenici je pružena podrška i obećano joj je da će biti obavljen ozbiljan razgovor s djevojčicama koje su počinile nasilje kako se to ne bi ponovilo. Također je, na prijedlog psihologinje, djevojčica pristala jednom sedmično dolaziti na razgovor kako bi radila na povećanju samopoštovanja. Osim toga, ohrabrena je da informira stručnu službu ukoliko se nasilje ponovo dogodi od istih ili drugih djevojčica. Također je informirana o mogućim opasnostima korištenja Facebooka za maloljetnike i upoznata je s internet stranicom na kojoj može prijaviti internet nasilje (www.sigurnodijete.ba).

Psihologinja škole je obavila odvojene razgovore s djevojčicama koje su počinile nasilje. Razgovarano je o posljedicama koje tim postupkom mogu nanijeti njihovo drugarici i skrenuta im je pažnja na ličnu odgovornost povodom ovog čina. Informirane su da će o ovom postupku biti sačinjena službena zabilješka na nivou škole. Djevojčicama je rečeno da će razrednica pratiti njihovo ponašanje prema vršnjakinji te da će za 7 dana ponovo biti pozvane u stručnu službu škole na razgovor. Djevojčice su izrazile kajanje povodom svog postupka i govorile su o opcijama kojima mogu popraviti načinjenu štetu.

Pedagog škole obavio je odvojene razgovore s roditeljima dvije djevojčice koje su počinile nasilje i skrenuo im pažnju da više nadziru svoju djecu pri korištenju interneta i upoznao ih sa opasnostima njegova korištenja.

Kako postupiti u slučaju neadekvatne podrške školske uprave prilikom prijave nasilja?

Već smo istakli da je osnovna prepostavka dobrog preventivnog programa u borbi protiv nasilja osviještenost uprave škole o ovoj problematici.

Međutim, ukoliko postoji saznanje ili indikacije da se desilo nasilničko ponašanje, ali da ga niko iz određenog razloga nije formalno prijavio, nastavnici u saradnji sa stručnom službom škole mogu obaviti razgovore s djecom koja su počinila nasilje kao i žrtvom nasilja te njihovim roditeljima i o tome sastaviti službenu zabilješku, pozivajući se na Protokol o postupanju u slučajevima nasilja na nivou škole i Smjernice za postupanje u slučajevima nasilja.⁷⁴ – (slika 1, u prilogu). Osim toga, nastavnici trebaju insistirati na saradnji sa stručnom službom škole kako bi od pedagoga/ice ili psihologa/inje škole

.....
⁷⁴ Muratbegović, E. i sar. *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH*. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo, 2013, str. 30.

dobili podršku u reagiranju na nasilni događaj i kako bi zajedno s njima upravi škole predstavili činjenično stanje u vezi događaja.

Ukoliko uprava škole i nakon niza postupaka ne pruža podršku, nastavnici mogu sugerirati roditeljima djeteta koje je žrtva nasilja ili se sami mogu obratiti nadležnom Ministarstvu koje se može uključiti u rješavanje problema i uz pomoć svog predstavnika izvršiti uvid u postupke koje je škola poduzela povodom nasilja.

Kako ponovo uspostaviti zdrav odnos učenika nakon nasilja?

LJUDI SU OK.

SVAKO JE SPOSOBAN DA MISLI.

LJUDI SAMI ODLUČUJU O SVOJOJ SUDBINI I TE ODLUKE SE MOGU PROMIJEНИТИ.

(TRI FILOZOFSKE POSTAVKE TRANSAKCIJALISTIČKE TEORIJE)⁷⁵

Preduslov za normaliziranje odnosa između učenika nakon počinjenog nasilja jeste promjena načina razmišljanja onih koji su počinili nasilje, a potom i promjena ponašanja.

Naime, učenici koji su skloni nasilničkom ponašanju često odbijaju prihvatići odgovornost za loše ponašanje i smatraju da su drugi krivi za njihove postupke. Zbog toga ih je važno, po učinjenom nasilju i tokom obavljanja razgovora, osvijestiti o vlastitoj odgovornosti.

Kako pomoći učenicima koji su počinili nasilje?

Ono šta može pomoći, na početku, jeste da insistirate na pismenom ili usmenom izvinjenju učenika/ce koji/a je počinio/la nasilje žrtvi.

Procedura koju predlažu Sandra Newell i David Jeffery⁷⁶ za rad s učenicima koji su učinili različite prijestupe je sljedeća:

- » Tražite od učenika/ce da zapiše šta je pogrešno uradio/la
- » Neka razmotri zašto je to pogrešno. Možete mu/joj pomoći podpitanjima o utjecaju njegovog/njenog ponašanja na imovinu, druge ljudi, proces učenja, itd
- » Tražite da napiše šta može uraditi da bi to ispravio/la
- » Neka napiše kakva će sve ponašanja spriječiti da se takva situacija ponovi u budućnosti
- » Tražite da stavi datum i potpis i sačuvajte taj papir za ubuduće

.....
75 Newell S., Jeffery, D. *Transakcionalna analiza u učionici*. Psihopolis Institut, Novi Sad, 2011, str. 23.

76 Newell, S., Jeffery, D. *Transakcionalna analiza u učionici*. Psihopolis Institut, Novi Sad, 2011, str. 200.

Allan L.Bean⁷⁷ nudi primjere odštete koju učenici što su počinili nasilje mogu ponuditi žrtvama:

- » Za svaku ponižavajuću primjedbu na račun nekog učenika/ce, onaj/a koji/a je počinio/la nasilje treba da napravi jedan pozitivan komentar ili više njih
- » Ako je učenik/ca iznuđivao/la novac, trebalo bi da ga vрати što prije. Razmislite i o tome da učeniku/ci u školi zadate neke poslove (u biblioteci, kancelariji, itd.) koje bi radio/la pola sata dnevno tokom jedne nedelje
- » Ako je učenik/ca oštetio/la ili uništio/la nešto šta je pripadalo nekom drugom, trebalo bi da tu stvar što prije popravi ili kupi novu

Obzirom da krećemo od prepostavke da su sva djeca OK i da mogu promijeniti svoje ponašanje, važno je da što prije u razrednom ambijentu pružimo priliku učeniku/ci da bude "uhvaćen/a u dobrom djelu" i da ga/je pohvalimo javno zbog toga. Ovo se odnosi i na učenike koji su počinili i na one koji su doživjeli nasilje.

Npr. ukoliko dijete koje je počinilo nasilje tokom razgovora s nastavnikom/com ili stručnom službom izrazi iskreno žaljenje zbog počinjenog djela i uvidi koliko je povrijedio/la učenika/cu pogodenog/u nasiljem, važno je da mu/joj se odmah uputi pohvala za empatiju koju pokazuje. Ukoliko učenik/ca odbija preuzeti odgovornost za počinjeno djelo, potrebno je istrajati na tom cilju time što će nastavnici ili stručna služba škole dugotrajnije savjetodavno raditi s učenikom/com i navesti ga/ju da uvidi koliko je povrijedio/la drugog/u učenika/cu. U slučajevima kada ste obavili više razgovora i ne vidite rezultat u promjeni stava prema počinjenom nasilju kod učenika/ce, potrebno je uključiti kapacitete u zajednici (Centar za mentalno zdravlje, Porodično savjetovalište, nevladine organizacije, Centar za socijalni rad) kako bi što adekvatnije pružili tretman takvom/oj učeniku/ci ali i njegovoj/njenoj porodici.

Također, ono što se u praksi pokazalo korisnim jeste da prilikom kritikovanja ponašanja u isto vrijeme uputimo pohvalu djetetovoj ličnosti.

Npr. "Ti si inače vrlo pametan i veselo dječak. Zbog toga me posebno iznenadilo da si se tako ponašao. Hajde da vidimo koje opcije imaš na raspolaganju da vratиш u odjeljenju imidž dječaka koji je dobar drug."

Kako pomoći učenicima koji su žrtve nasilja?

Osim što je važno obaviti savjetodavni razgovor sa učenikom/com koji/a je bio/la žrtva nasilja, neophodno je i razmišljati o načinima na koje bi im se vratilo samopoštovanje u razredu i školi općenito.

Sigurno mjesto u školi

Neposredno nakon što su doživjeli nasilje, učenici imaju potrebu za određenim mjestom u školi gdje će se osjećati bezbjedno uz nadzor odaslih - nastavnika/ce, razrednika/ce, direktora/ice te stručne službe škole. Ukoliko škola nema takvo, određeno i ugodno namješteno mjesto, može poslužiti i kabinet pedagoga/ice, psihologa/inje ili školska biblioteka.

.....

⁷⁷ Beane, Allan L. *Učionica bez nasilništva*. Kreativni centar, Beograd, 2004, str. 116.

Školske priredbe

Učenike koji su doživjeli nasilje potrebno je, u odnosu na njihove afinitete, uključiti u školske sekcije i podsticati ih da aktivno učestvuju u školskim priredbama. Ovo su često povučeni učenici kojima prija učešće u horu ili likovnoj sekciji.

Vođenje časa

Učenicima možete ponuditi određenu nastavnu jedinicu i zadužiti ih da oni vode jedan dio časa, uz vaše nadziranje. Preporučuje se nastavnicima da češće prakticiraju ovakve i slične aktivnosti učenika, jer će oni koji su žrtve nasilja povećati samopoštovanje i kompetencije, a počinitelji nasilja će dobiti priliku da se afirmiraju u razredu. Na primjer, iz predmeta geografija, zadatak može biti pronalazak zanimljivih činjenica na internetu o nekoj državi ili moru i njihovo predstavljanje uz prezentaciju ili plakat.

Talenti

Na odjeljenskim zajednicama upoznajte svoje učenike i talente koje kasnije mogu pokazati kroz aktivnosti tokom časa i javno ih pohvalite. Npr. ukoliko učenik/ca ima talenta za crtanje, izložite njegov/njen rad na nekom od školskih panoa. Ili, ukoliko učenik/ca lijepo čita pružite mu/joj priliku da to češće čini tokom časova i javno ga/je pohvalite za to.

Kako pomoći svim učenicima da lakše prevaziđu posljedice nasilja koje se desilo u školi?

Važno je da i nastavnici imaju pozitivan stav i da vjeruju u promjene nabolje kako bi učenicima pomogli u procesu mirenja nakon nasilja koje se desilo u školi ili razredu. Cilj je da učenici prošire svoje okvire i da bolje upoznaju jedni druge a u cilju povećanja osjećaja pripadnosti školi.

- » Podstičite pozitivne aktivnosti

Pozitivne aktivnosti škole uveliko će doprinijeti da učenici izgrade međusobne dobre odnose. To se odnosi na zajednička druženja na nivou škole ali i razreda u vidu posjeta pozorištu, sportskih takmičenja, izleta i sl. Prosocijalne aktivnosti u zajednici sprečavaju pojavu vršnjačkog nasilja, jer na taj način učenici koriste svoju energiju u pozitivne svrhe, bolje se neformalno upoznaju i zabavljaju se a uz to su pod nadzorom nastavnika, šta smanjuje mogućnost za pojavu nasilja.

Na primjer, u jednoj školi razrednik VI razreda uobičava da dva put godišnje sa svojim razredom ide na izlet u prirodu u blizini grada a takva aktivnost jača veze između djece i smanjuje mogućnost nasilja na nivou razreda.

- » Koristite saradničko učenje

Osim što ima pozitivan učinak na usvajanje znanja, saradničko učenje pomaže učenicima da se bolje upoznaju, razvijaju vještine pomaganja i podrške svojim vršnjacima kao i da razvijaju razumijevanje prema različitostima.

Osnovne prepostavke saradničkog učenja jesu: rad u malim grupama na času, rad na istom zadatku u okviru male grupe, zajednički učinak na zadatku, individualna i grupna odgovornost. Naime, učenici će uvidjeti da su potrebni jedni drugima te se truditi da sarađuju na zajedničkom zadatku jer svaki/a učenik/ca mora na kraju grupnog rada biti spremna/a prezentirati naučeno ili urađeni zadatak.

Na primjer, grupa koja radi na učenju novih riječi na stranom jeziku može se procijeniti ili nagraditi prema ukupnom broju riječi što su ih članovi grupe zajedno obradili.⁷⁸

Važno je voditi računa o izboru učenika u grupe. Na primjer, nastavnik/ca može u jednu grupu staviti učenika/cu koji/a je žrtva nasilja i tri učenika koji su prijateljski naklonjeni i pozitivno usmjereni. Učenika/cu koji/a čini nasilje potrebno je okružiti snažnim i postojanim učenicima koji neće pristati na nasilje.

» Podstičite funkcionalne grupe

Putem aktivne uključenosti u grupu vršnjaka, učenici zadovoljavaju potrebu za druženjem, pripadnošću, podrškom, zabavom i samoaktualizacijom, ali i uče se socijalnim vještinama.

Možete razmisliti o osnivanju:

- » Grupe za pružanje podrške vršnjacima
- » Grupe za pomoći novim učenicima
- » Grupe za zajedničko učenje
- » Grupe ili kluba za đake s određenim interesovanjima⁷⁹

Koristite pohvale u nastavi. Dijete se hrani mlijekom i pohvalama.

(Charles Lamb)

Fokusirajte se na pozitivne stvari koje su učenici uradili tokom časa i neka vam to bude praksa. Pohvale su ugodne i osim što ćete stvarati pozitivnu klimu u razredu, učenici će se truditi da ponove ponašanje koje ste pohvalili a time ćete utjecati i na njihovo samopoštovanje.

Pohvalite učenike javno pred cijelim razredom i potrudite se da pohvale budu realne.

Primjeri:

- » *Prođite kroz odjeljenje i kažite svakom/oj učeniku/ci nešto pozitivno o njemu/njoj. Dobra je ideja da unaprijed razmislite o tome. Potom provjerite da li se neko od učenika može sjetiti svih pohvala koje ste dali. To je dobra vježba pamćenja, učenici će sarađivati i, najvažnije, slušaće i zapamtiti pohvale koje ste svima dali*
- » *Pronađite nešto pozitivno u nekom nemirnom đaku i pohvalite ga pred svima ili nasamo⁸⁰*

.....
78 Olwes, D. *Nasilje među djecom*, Školska knjiga, Zagreb, 1998, str. 9.1

79 Beane, Allan L. *Učionica bez nasilništva*. Kreativni centar, Beograd, 2004, str. 99.

80 Newell S., Jeffery, D. *Transakcionalna analiza u učionici*. Psihopolis Institut, Novi Sad, 2011, str. 52.

Kako učenike afirmirati da otvoreno razgovaraju o sebi i međusobnim razlikama?

Različitosti među djecom i adolescentima često su predmet nasilja i zbog toga je ključna svijest nastavnika o njihovoj ulozi da stvore klimu razumijevanja i prihvatanja već od prvog razreda osnovne škole. Uslov je da i sami nastavnici imaju pozitivan stav o različostima kako bi učenike naučili da su one bogatstvo, a ne prijetnja te da i sami prihvataju drugačije učenike u klupama i izbjegavaju etiketiranje polaskom u školu.

U praksi je malo prilika za to da učenici otvoreno govore o sebi i zato ovdje nudimo preporuke kako da nastavnici i stručna služba škole osmisle takve aktivnosti.

» Radionice na odjeljenskim zajednicama

Odjeljenske zajednice su i osmišljene kako bi se moglo odgojno djelovati s učenicima i zato ih u tom smjeru treba maksimalno i koristiti i popunjavati sadržajima korisnim za učenike u smislu zdravog razvoja ličnosti. Ukoliko učenici nemaju planom i programom predviđene odjeljenske zajednice, moguće je na časovima tjelesnog odgoja, muzičke ili likovne kulture integrirati takve aktivnosti. Ovakvim aktivnostima će i sami nastavnici imati priliku da bolje upoznaju učenike (vježba 4).

Vježba 4⁸¹

Ono šta najviše volim

Današnji datum _____

Tvoje ime _____

Moja omiljena TV serija	Mjesto na koje najviše volim da idem	Moja omiljena vrsta razonode	Ono šta NAJVIŠE volim u vezi sa školom	Ono šta NAJMANJE volim u vezi sa školom
Moj omiljeni sportista	Moja omiljena radio stanica	Moja omiljena hrana	Mjesto na kojem najviše volim da jedem	Volim ljudе koji
Ne volim kada ljudi	Moj omiljeni časopis	Moja omiljena knjiga	Moj omiljeni film	Moja omiljena internet stranica

.....
81 Beane, Allan L. *Učionica bez nasilništva*. Kreativni centar, Beograd, 2004, str. 38.

Posao koji bih volio/ ljela raditi kad odrastem	Moja omiljena igra	Moja najveća nada	Moja najveća briga	Kada bih mogao/la da odem na bilo koje mjesto na svijetu, otišao/ la bih
Moja omiljena vrsta muzike	Moj omiljeni pjevač/ica, grupa, muzičar/ka	Moj omiljeni glumac/ glumica	Osoba kojoj se najviše divim	Doba dana koje najviše volim

» Rad u malim grupama

Nosioci ove aktivnosti su pedagog/ica i psiholog/inja škole.

Nastavnici mogu, svakodnevnom opservacijom ponašanja učenika, identificirati one kojima je potreban dodatan savjetodavni rad s pedagogom/icom ili psihologom/injom škole. Ova aktivnost prepostavlja stalnu komunikaciju nastavnika i stručne službe škole. Nakon toga, pedagog/ica ili psiholog/inja škole napravi ciljnu grupu od 4-6 učenika kojima je potreban dodatni savjetodavni rad (npr. iz svakog odjeljenja po jedan učenik/ca koji/a je povučen/a u razredu i kojem/joj je potreban dodatni tretman u razvijanju socijalnih vještina). Poželjno je da se u grupu uključe i učenici koji su adaptirani i pozitivno orijentirani kako bi osnažili povučeniju djecu.

U praksi učenici vrlo rado pristaju na ovakve vannastavne aktivnosti i često je to jedino mjesto u školi gdje imaju priliku govoriti o sebi, svojoj porodici, poteškoćama u školi i s vršnjacima, ali i svojim vrlinama. Osim toga, u praksi neka djeca su na ovakvim radionicama prvi put uopće imala priliku govoriti o važnim životnim temama o kojima nisu govorila zbog neadekvatnog odgoja, stresa u porodici, neosviještenosti roditelja, problema s mentalnim zdravljem roditelja kao i nasilja u porodici.

Zbog toga je neupitna važnost i neophodnost provođenja ovih aktivnosti u školama i za jačanje kapaciteta stručnih službi.

Radom u malim grupama djeca se povezuju, otvaraju prema okolini, bivaju ohrabrena za komunikaciju u razredu i stvaraju pozitivniju sliku o sebi i svijetu općenito.

Radi što boljeg učinka radionica važno je napomenuti da:

- » *Voditelj/ica radionica mora posjedovati osnovna znanja i vještine vođenja grupe*
- » *Na početku školske godine putem Vijeća roditelja ili roditeljskih sastanaka treba napomenuti da će u školi biti provođene dodatne aktivnosti razgovora sa psihologom/injom ili pedagogom/icom i da će najjerovatnije sva odjeljenja i svi učenici imati priliku biti uključeni u njih. Ovo je važno da bi se izbjeglo stigmatiziranje učenika koji redovno posjećuju stručnu službu škole*
- » *Stručna služba škole može tražiti osnaživanje kapaciteta za provođenje radionica kroz saradnju s Centrom za mentalno zdravlje*
- » *Zadatak razrednika/ce jeste da obavijesti roditelje o potrebi dodatnog tretmana u stručnoj službi škole u najboljem interesu njihovog djeteta*

Prijedlog za izvođenje radionica u malim grupama:

Vježba 5⁸²

(namijenjena pedagogu/ici ili psihologu/inji škole)

Igre zagrijavanja

Igre s imenom

1. Moje ime je... i priča moga imena je...
2. Moje ime je... i rimuje se sa...
3. Moje ime je.... i nešto posebno u vezi moga imena je...
4. Napravite bedž svoga imena, tako što ćete nacrtati nešto šta volite kod sebe ili šta vam je značajno

Dovršavanje rečenica

5. Moje ime je... i jedna stvar koju ne znate o meni je...
6. Moje ime je... i ja volim...
7. Moje ime je... i ja volim jesti....
8. Moje ime je... i ja ne volim jesti...
9. Moje ime je... i danas se nadam da ćemo...

Moje ime je... i danas se nadam da nećemo....

Igre s loptom

10. Baci loptu nekome i kaži glasno svoje ime
11. Baci loptu, kaži glasno ime osobe kojoj bacaš loptu i zamijenite mjesta sjedenja
12. Bacam loptu... i nešto šta mi se sviđa kod tebe je...
13. Bacam loptu... i nešto čega se sjećam u vezi tebe je...

Igre pokreta

14. Stojeći u krugu, "prenesite" neki pokret drugu/drugarici pored sebe
15. Kopirajte pokret
16. Nastavite pokret

Napomena: Učenici tokom izvođenja vježbi sjede ili stoje u krugu.

» Podsticanje pohvala među učenicima

U svrhu stvaranja pozitivnog ambijenta učionice u kojem se učenici s poštovanjem i ljubaznošću odnose jedni prema drugima možete koristiti podsticanje pohvala među njima. Ukoliko vam to postane praksa, učenici će osjećati klimu povjerenja u razredu

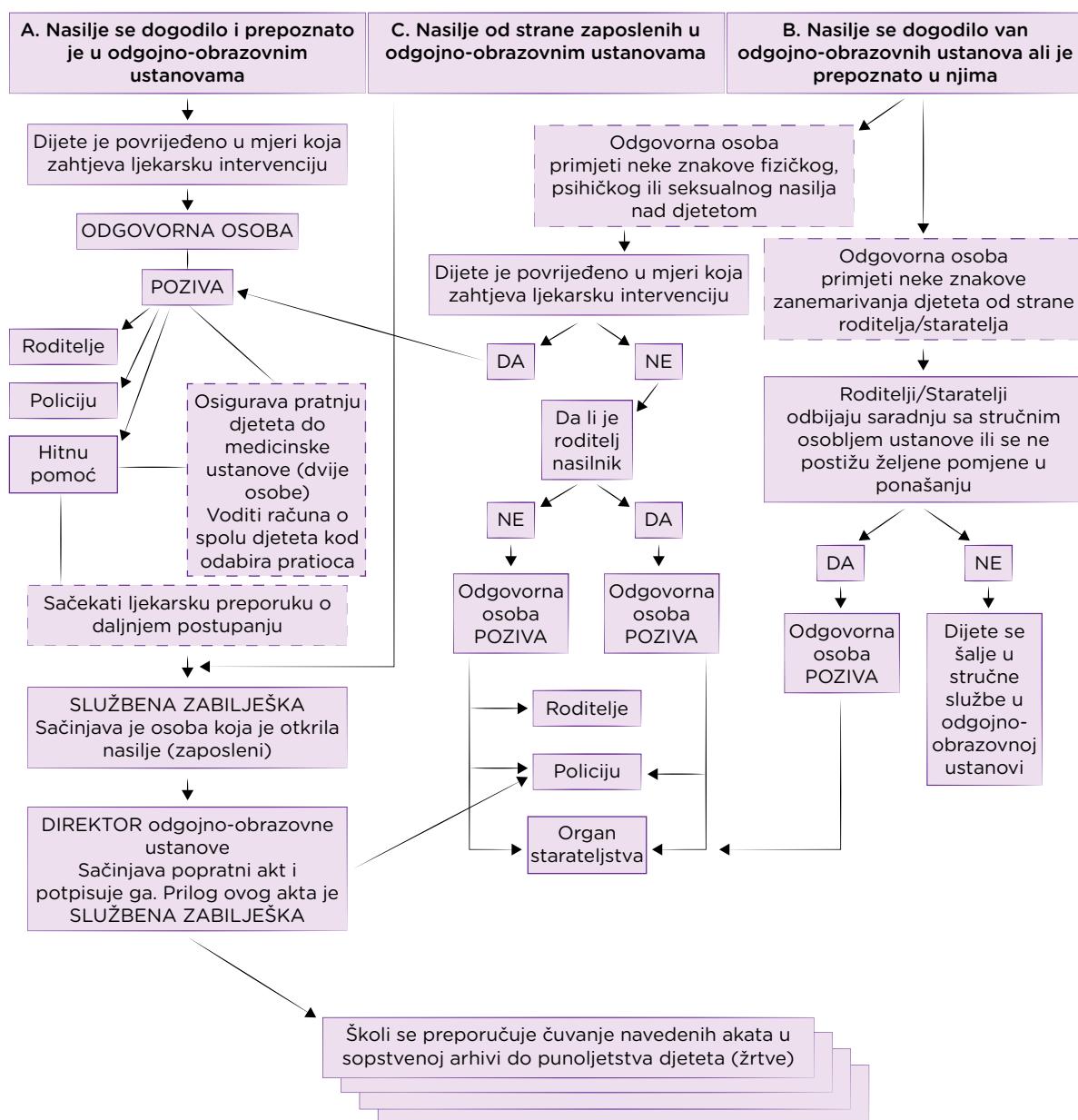
.....
82 Vaughan, J. *50 Ways to Really Get to Know a Child, Slides from the Family Future Workshop*. Family Futures, London, 2012, str. 4.

i veća je vjerovatnoća da će biti i više otvoreni jedni prema drugima, a osim toga više će se fokusirati na pozitivne stvari jedni kod drugih što će vjerovatno smanjiti mogućnosti nasilnog ponašanja u razredu.

Newell i Jeffery⁸³ navode ideje kako da realizirate ovu aktivnost s učenicima. Neke od njih su:

- Neka učenici čitaju svoje rade, a vi pozitivno reagirajte na njih. Pitajte druge učenike šta im se dopalo u tom radu
- Neka učenici koji sjede u posljednjim klupama pišu bilješke o tome ko se lijepo ponaša ili ko dobro radi. Mogu komentirati učenike kojim se potom mogu podijeliti kartice ili im se može aplaudirati
- Napravite kartice s pozitivnim komentarima. Učenici mogu jedni drugima davati kartice, a onda mogu reći kojim karticama su zadovoljni

Prilog: Slika 1



83 Newell S., Jeffery, D. *Transakciona analiza u učionici*. Psihopolis Institut, Novi Sad, 2011, str. 55-56.

Literatura:

- Beane, Allan L. (2004) *Učionica bez nasilništva*. Beograd: Kreativni centar
- Muratbegović, E. i sar. (2013) *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH
- Newell S., Jeffery, D. (2011) *Transakciona analiza u učionici*. Novi Sad: Psihopolis Institut
- Olweus, D. (1998) *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga
- Tudor, K. (2008) *The adult is parent to the child, Transactional analysis with children and young people*. Dorset: Russel House Publishing

Internet izvori:

Connect with respect, Preventing gender-based violence in school, Classroom programme for Students in Early Secondary School (ages 11-14). United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation, UNESCO Paris and Bangkok, 2016.

<http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002432/243252E.pdf> (01.03.2017.)

Crosson-Tower, Cinthya. *Uloga edukatora u preveniranju i reagovanju na zlostavljanje i zanemarivanje djece*. U.S. Department of Health and Human Services, 2003.

<https://hrcak.srce.hr/file/4652> (01.03.2017.)



Rodna ravnopravnost je jedno od načela rada naše političke stranke. Naše stranačke kolegice su apsolutno ravnopravne sa svojim kolegama.



U stranačkim prostorijama...

Predsjedniče, naše stranačke kolegice se ne slažu s tim da se diskriminacija porodiljki riješiti ukidanjem porodiljskih naknada...



Da li je ta rodna ravnopravnost samo na papiru ili se provodi i u praksi?

Apsolutno smo posvećeni ostvarivanju rodne ravnopravnosti u praksi.
Pogledajte samo naše izborne liste!

ja može

znaju?!
izborne liste.



“UČITELJICA JE REKLA DA TO TREBAM URADITI OVAKO”



Snježana Petraš je profesorica pedagogije i psihologije. Rođena je 5.12.1963. godine u Kalesiji gdje je završila osnovnu školu. Srednju Medicinsku školu završila je u Tuzli 1981. godine, a Filozofski fakultet Odsjek pedagogija-psihologija 1985. godine u Sarajevu. U dugogodišnjem radnom stažu radila kao odgajateljica u vrtiću, pedagogica-psihologinja u srednjoj školi, profesorica psihologije u srednjoj školi i pedagogica-psihologinja u OŠ “Nova Bila” u Novoj Biloj, zadnjih dvadeset i tri godine.

Koliko je puta učenik/ca izgovorio/la rečenicu iz naslova? Kompetentan/a nastavnik/ka zna da od prvog dolaska u školu i načina komunikacije s učiteljem/icom ovise osjećanja i stav učenika/ce prema školi. Pri prvom susretu pozitivno potkrepljenje može biti izrečeno riječima, pogledom, osmijehom ili pripremom ugodnog i zanimljivog učioničkog prostora.



Učitelji i nastavnici su osobe koje, svjesno i nesvjesno, radom i komunikacijom imaju veliki utjecaj na formiranje ličnosti učenika/ce. Obradom nastavnog sadržaja i načinom na koji to rade direktno utječu na razvoj dječije opće, socijalne i emocionalne inteligencije. Oni su osobe koje daju primjer, potiču, nagrađuju i kažnjavaju ponašanje učenika. Primjerenošću odgojnih metoda i njihovom primjenom uče ih kako prepoznati svoje i vrijednosti drugih, kako razviti pozitivnu sliku o sebi. Veoma je važno, tokom nastavnog procesa, naučiti učenike odgovornosti za vlastito ponašanje kako upravljati vlastitim postupcima te razumijevanju svojih i osjećaja, potreba i želja drugih učenika. Učionica je mjesto u kojem učenici borave veliki dio vremena i zajedničkim radom razvijaju socijalne i emocionalne kompetencije.

Nastavnici i roditelji su oni od kojih djeca uče, oponašaju ih i prihvataju njihove vrijednosti, stavove i modele ponašanja.

Zbog specifičnosti poziva, učitelj/ica odnosno nastavnik/ca mora imati specifične kompetencije zasnovane na osobinama, znanju i vještinama. Kompetencije nastavnika/ce su podjednako bitne u obrazovnom i odgojnном radu s učenicima.



Škola u ulozi sprečavanja vršnjačkog nasilja

Postavlja se pitanje kada početi preventivno djelovati.

Od prvog školskog dana svi učenici trebaju osjetiti da su dobrodošli u školu. Svečani prijem prvačića i njihovih roditelja prvog dana u školi jedan je od načina da djeca dožive školu kao mjesto gdje će se, osim učenja, igrati, družiti, pjevati i plesati. Osjećaj ugode i druženja s vršnjacima doprinosi oslobođanju roditelja i djece od stresa.

Nastavnik/ca kroz pripremanje i realiziranje sadržaja u svim predmetima treba prepoznati sadržaje i metode koji omogućavaju razvoj saradnje, razumijevanja, pozitivne komunikacije i bogaćenje emocionalnog života učenika. Kada govorimo o kompetencijama nastavnika u radu s djecom žrtvama nasilja i djecom sklonom nasilnim oblicima ponašanja, polazimo od činjenice da je pomoći potrebna i žrtvi i nasilniku/ci.

Kroz rad u sekcijama (sportskim, dramskim, likovnim, muzičkim) zadovoljavaju se učenikove/cine potrebe za igrom, dokazivanjem i razvijanjem komunikacijskih sposobnosti, druženjem, timskim i kreativnim radom. Ove aktivnosti mogu biti iskorištene u prevenciji vršnjačkog nasilja, ali i u terapeutske svrhe u radu s učenicima koji su bili žrtve nasilja i s učenicima koji su skloni nasilnim oblicima komunikacije.

Kompetencije nastavnika i saradnja s roditeljima

Već smo ranije naveli da se roditelji, kada je u pitanju vršnjačko nasilje, osjećaju neugodno i uplašeno, a ponekad imaju i agresivan način komunikacije. Ovakve situacije od nastavnika/ce zahtijevaju visoku razinu emocionalne inteligencije,

sposobnost empatije i vještine uspješne komunikacije. U razgovoru s roditeljima neophodno je:

- » Prije razgovora prikupiti tačne informacije od sudionika, kao i od posmatrača, svjedoka događaja
- » Poštovati načelo individualnosti, razgovore obaviti odvojeno s roditeljima žrtve nasilja i roditeljima učenika/ce koji/a je počinio/la nasilje
- » Saslušati mišljenje roditelja
- » Pitati roditelje šta misle o načinu rješavanja problema
- » Ovisno o vrsti i razini nasilja, obavijestiti roditelje o potrebi uključivanja drugih institucija u rješavanje slučaja, a poštujući Protokol o postupanju u slučajevima nasilja u školi
- » Predložiti odgojne postupke koji mogu doprinijeti rješavanju problema vršnjačkog nasilja u školi

Nastavnici na roditeljskim sastancima mogu:

- » Realizirati teme vezane za pojavu i prevenciju vršnjačkog nasilja
- » Uključiti stručne saradnike poput pedagoga/ice, psihologa/inje, defektologa/inje i doktora/ice u realiziranje radionica na temu rodno-zasnovanog i vršnjačkog nasilja

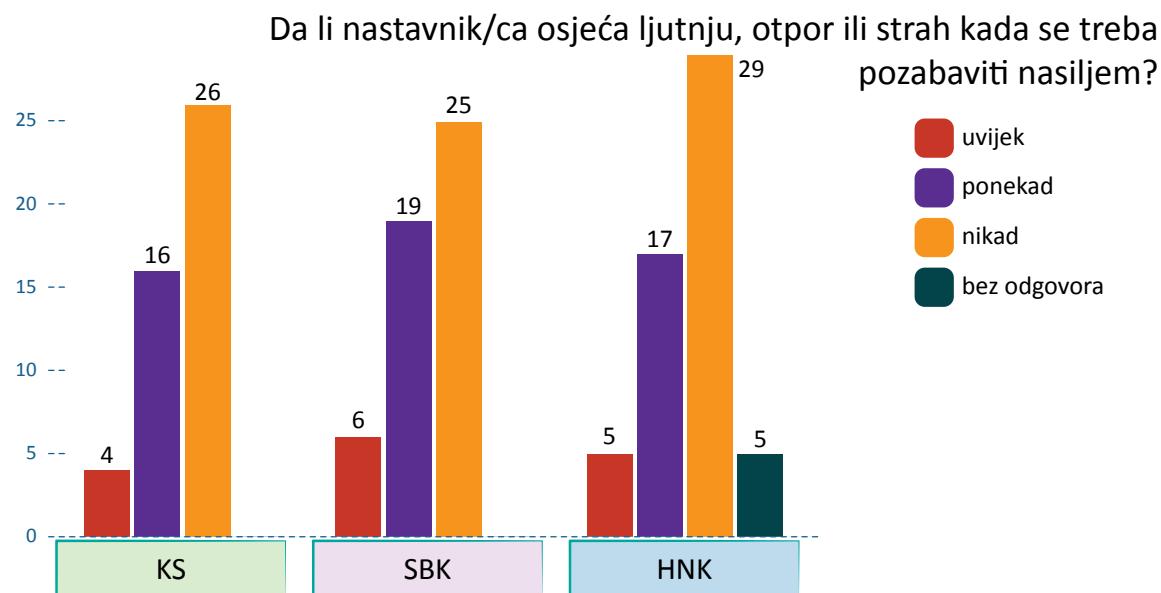
Edukacija na roditeljskom sastanku na temu Vršnjačko nasilje u školi, u sklopu provođenja projekta Stop vršnjačkom nasilju u školama

Baseline studija pod nazivom "Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u BiH" rađena s nastavnicima, pedagozima i ostalim školskim djelatnicima u tri kantona FBiH govori da najveći broj nastavnika bez obzira na lokaciju škole nikada ili tek ponekad osjećaju ljutnju, strah i/ili otpor kada se treba pozabaviti nasiljem. To bismo mogli objasniti činjenicom da je u kvantitativnom dijelu istraživanja učestvovao najveći broj nastavnika koji već duži niz godina rade u nastavi pa su se samim tim već susretali s nasiljem u školi.⁸⁴



.....
⁸⁴ Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 30.

Nasilje u školi i emocije kod nastavnika/ce



Emocije koje nastavnik/ca osjeća kada se treba pozabaviti nasiljem

Kanton		Ljutnja, strah, tjeskoba				Total
		Uvijek	Ponekad	Nikad	Bez odgovora	
	KS	4	16	26	0	46
	SBK	6	19	25	0	50
	HNK	5	17	29	5	56
	Total	15	52	80	5	152

Svi sagovornici su se tokom intervjuja složili da nasilje nikada nije prijatno vidjeti i prva reakcija koju čine ukoliko uoče bilo kakav oblik nasilja je da ga prekinu i pokušaju probleme riješiti odmah.⁸⁵

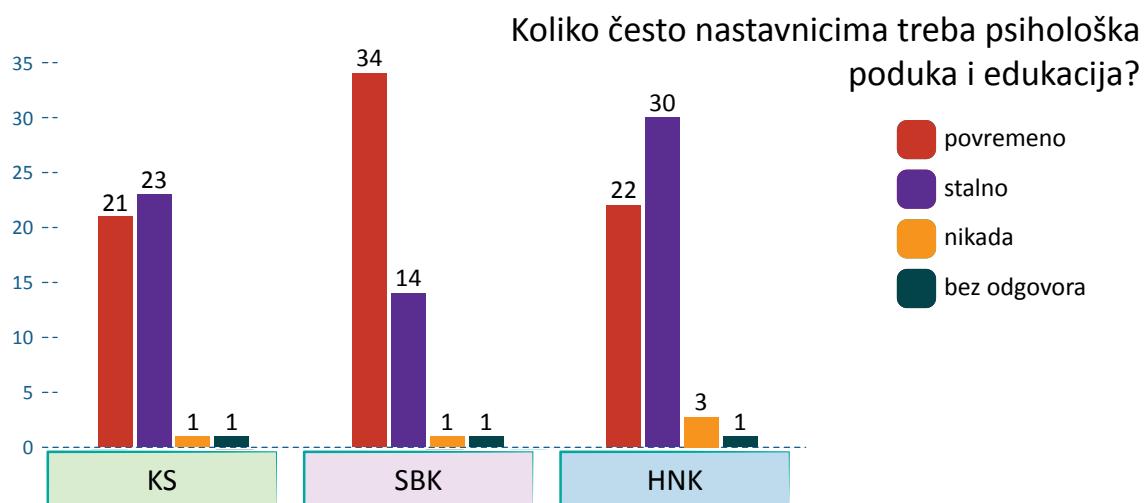
Posebnu važnost predstavljaju rezultati istoimene studije o potrebnoj edukaciji i podršci nastavnicima, kao i rad s cijelim školskim kolektivom na jačanju ličnosti i pružanju psihosocijalne podrške svim djelatnicima.

Gotovo svi nastavnici su se složili da im je povremeno potrebna podrška i pomoć psihologa. To još više podržava stanovište o nastavničkom poslu kao jako stresnom a poziciju nastavnika/ce kao (u većini situacija) usamljene osobe koja se sama pokušava nositi sa stresnim situacijama kroz koje zajedno sa učenicima prolazi. Također, gotovo svi nastavnici su se složili da se u borbu protiv nasilja u školi te prevenciju trebaju uključiti psiholozi.⁸⁶

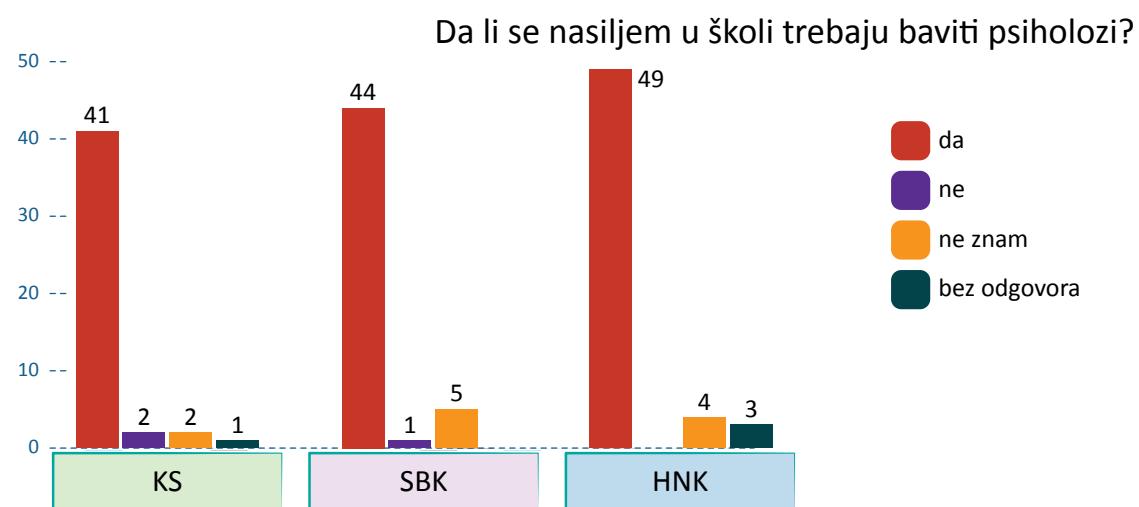
⁸⁵ Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 30.

⁸⁶ Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 43.

Potreba za psihološkom podrškom



Uloga psihologa u prevenciji i borbi protiv nasilja u školi



Jedna od sagovornica ulogu šire zajednice uključujući Centar za socijalni rad, MUP i općinu u rješavanju i prevenciji nasilja u školi vidi kroz različite programe i aktivnosti na kojima bi se trebalo više raditi:

- » Da organiziraju različite programe podučavanja na temu smanjenja nasilja
- » Da organiziraju individualnu podršku učenja socijalnih vještina kroz različite programe (jačanje samopouzdanja, promjene ponašanja, itd.)
- » Da uvedu akcione planove prevencije vršnjačkog nasilja i uključe sve relevantne institucije u te programe (škole već rade na tom polju), organiziraju individualnu podršku djeci – žrtvama nasilja i djeci koja su u riziku da postanu nasilna
- » Organizirati radionice za roditelje i nastavnike kao vid obuke za situacije vezane za vršnjačko nasilje
- » Organizirati vršnjačku podršku kao intervenciju i preventivnu mjeru
- » Organizirati učenje socijalnih, emocionalnih i vještina ponašanja (za učenike nižeg uzrasta od šest do jedanaest godina starosti)
- » Važno je biti u stalnom kontaktu s roditeljima, pričati o tome zašto se događa nasilje, aktivno ih uključiti u rješavanje problema

- » Širu zajednicu treba upoznati sa svim projektnim aktivnostima koje se rade iz oblasti vršnjačkoga nasilja, upoznati ih s pristupom i ciljevima

Prednosti vršnjačke podrške su u tome što:

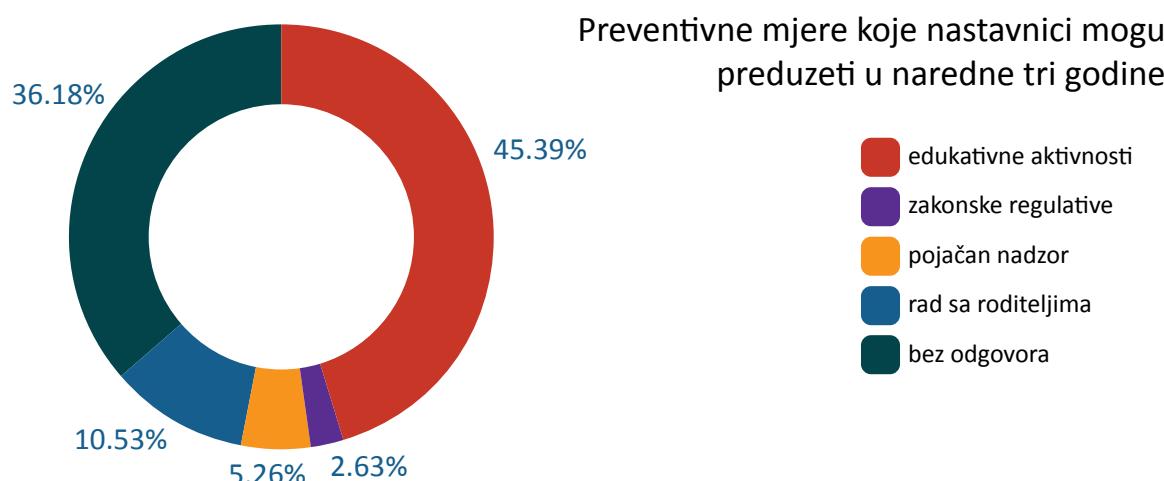
- a) se mladi lakše povjeravaju vršnjacima nego odraslima
- b) žrtva nasilja se ima kome obratiti i vidi da uposlenici škole preduzimaju nešto (dakle, osjećaju neki vid sigurnosti)
- c) mladi tj. vršnjaci mnogo bolje razumiju jezik djece koja nisu naučila da govore o svojim osjećajima (intervju br. 5, Kanton Sarajevo)

Ispitanici su posebno naglasili da su preventivne aktivnosti vrlo važne u edukaciji učenika od prvih razreda. Prevencije, osim upoznavanja s protokolima i edukativnim radionicama na temu, uključuju i sportske aktivnosti, umjetničke sekcije, volonterske i društvene akcije koje potiču empatiju, bliskost, volju i brigu jednih o drugima, osnaživanje veza među djecom i jačanje njihovog prijateljstva:

“Meni je prevencija nasilja i sport i druženje. Ako bismo uključili što više takvih sadržaja, gdje bi razvijali drugarstvo, prijateljstvo, humanitarni rad, ako bismo te osobine razvijali kod djece, ove druge kao što su agresivnost i ljutnja bismo skroz suzbili.” (intervju br. 2, Hercegovačko-neretvanski kanton), pa sugovornica nastavlja kako upravo te aktivnosti odbijaju djecu od pretjeranog korištenja interneta ili igranja igrica kao i gledanja neprimjerenih sadržaja na televiziji.

“Šira zajednica, uključujući Centar za socijalni rad i policiju, treba raditi na osmišljavanju što većeg broja sadržaja koji su smirujući i antistresni, kako za učenike tako i za sve djelatnike škole.” (intervju br. 8, Kanton Sarajevo)

Nastavnici koji su učestvovali u kvantitativnom dijelu studije istakli su edukativne aktivnosti kao preventivne mjere koje bi se mogle provoditi u naredne tri godine (grafikon 24 i tabela 12). Ipak, zanimljivo je da veliki broj nastavnika nisu odgovorili na ovo pitanje što nije u skladu s njihovim prethodnim odgovorima o spremnosti na suočavanje sa nasiljem i odsustvom negativnih emocija u takvim situacijama. To upućuje na činjenicu da je nastavnicima potrebna stručna pomoć kako bi se mogli uspješno nositi s nasiljem u školi (vršnjačkim i rodno-zasnovanim), ali i kako bi mogli planirati, konstruirati i kasnije evaluirati preventivne strategije. Samim tim, neodlučnost koju su nastavnici pokazali prilikom odgovaranja na ovo pitanje zapravo govori i o njihovoј nesigurnosti u vlastite kapacitete, ali i (vrlo vjerovatno) prezasićenosti samom problematikom te o nedovoljnoj psihološkoj podršci.



Preventivne mjere koje nastavnici mogu preuzeti u naredne tri godine

	Preventivne mjere					Total	
	Edukativne aktivnosti	Zakonske regulative	Pojačan nadzor	Rad sa roditeljima	Sve navedeno		
Kanton	KS	19	1	1	10	15	46
SBK	26	3	2	4	15	50	
HNK	24	0	5	2	25	56	
Total	69	4	8	16	55	152	

U široj zajednici izdvajamo još općine, nevladin sektor i vjerske zajednice koji imaju važne uloge u prevenciji nasilja. Neizostavno je i Ministarstvo za obrazovanje, posebno zbog osmišljavanja edukacija za roditelje:

“Definitivno Islamska zajednica može dosta uraditi na prevenciji nasilja u društvu kao i nevladin sektor i projekti koji se vežu za nenasilje.” (intervju br. 10, Kanton Sarajevo)

“Djeci treba sigurna porodica i roditelji trebaju mnogo edukacija kako bi na pravi način svojoj djeci davali prave informacije. Te edukacije trebaju dolaziti od ministarstava i ostalih organizacija da se educiraju roditelji, kako pristupati, kako raditi.”(intervju br. 19, Kanton Sarajevo)

“Svi mi imamo nekih mana, naravno, nije niko idealan, ali moraš učenika podstaknuti, podići ga u nečemu, ako je bio dobar u nečemu reći mu: ‘Bravo!', pomilovati ga, reći neku lijepu riječ.” (intervju br. 17, Hercegovačko-neretvanski kanton)⁸⁷



.....
87 Šahinović, M., Jeftić, A. Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 45-47.

Literatura:

Beganović, S., Eminović, J., Petraš, S., Džanan, Š. (2015) *Stop vršnjačkom nasilju-! razvoj mehanizama rane prevencije i intervencije vršnjačkog nasilja u školi*. Bugojno: Udruženje roditelja, građana i prijatelja za pomoć djeci i omladini sa posebnim potrebama Leptir

Rijavec, M., Miljković, D. (2010) *Pozitivna disciplina u razredu*. Zagreb: IEP-D2

Nastavni plan i program na hrvatskome jeziku za devetogodišnje osnovne škole u Bosni i Hercegovini za Županiju Središnja Bosna. Ministarstvo nauke, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona

Olweus, D. (1998) *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga

Protokol o postupanju u slučajevima nasilja među djecom i mладима (2013). Travnik: Ministarstvo obrazovanja nauke kulture i sporta SBK

Snježana R., Rakonca D., Jelavić, Ž., Horvat, R. *Modul odgoja i obrazovanja za promicanje ravnopravnosti spolova - Radni materijal za učenike i učitelje razredne nastave*. Agencija za odgoj i obrazovanje odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo

Šahinović, M., Jeftić, A. (2017). *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini, Baseline studija*, Sarajevo: TPO Fondacija

VJEŽBE

Edukacija članova Vijeća učenika – peer edukatora u OŠ “Nova Bila” u okviru provođenja projekata “Stop vršnjačkom nasilju u školama u općinama Travnik i Bugojno”.

Ciljevi treninga:

- » Potaknuti sudjelovanje učenika u izradi razrednih pravila ponašanja u slučaju nasilja u školi, razviti osjećaj pripadanja odjeljenju te osvijestiti i izreći međusobna očekivanja od rada u odjeljenju i školi u cjelini
- » Analizirati i definirati opća razredna pravila ponašanja u slučaju nasilja u školi
- » Upoznavati sudionike u svrhu uspostavljanja pozitivne komunikacije i prvog kontakta i interakcije u grupi
- » Razvijati kod učenika prezentacijske i komunikacijske vještine
- » Sagledati utjecaj “okidača” na pojavu konflikta, uočiti ljudske postupke koji dovode do njega i načine ponašanja ljudi u konfliktu
- » Povezati aktivnosti u radionice sa školskim razrednim situacijama kad su u pitanju konflikti i kako ih rješavamo⁸⁸

Materijal za radionice s nastavicima

Analize slučaja – primjeri iz prakse, autor Snježana Petraš, prof. pedagogije i psihologije

1. Emocionalna inteligencija

Ponedjeljak, šesti čas, hemija.

Nastavnica obrađuje lekciju “Hemijski spojevi”. Učenici s većim ili manjim zanimanjem prate rad. Radna atmosfera je pozitivna.

Matej već nekoliko sati ispruži ruke preko klupe, nasloni glavu i po koji put glasno zijevne dajući do znanja da mu je jako dosadno i da ga sve to šta se radi ne interesira.

Nastavnica razmišlja: “Dosad sam ovo ponašanje ignorirala, ali to nije rješenje, on ništa neće i ne želi naučiti, a i drugim učenicima smeta i daje loš primjer, pokušat ću nešto drugo.”

“Matej, imam osjećaj da si sad jako umoran i da ti se spava. Želiš li prošetati do toaleta, umiti se i malo osvježiti? Mi ćemo te pričekati s nastavkom lekcije.”

Matej podiže glavu, iznenađeno je pogleda i reče: “Naravno, želim izaći.”

Dok je prolazio pored nastavnice ona mu pruži papirne maramice uz osmjeh i reče: “Da obrišeš lice.”

.....
88 Beganović, S., Eminović, J., Petraš, S., Džanan, Š. *Stop vršnjačkom nasilju – Razvoj mehanizama rane prevencije i intervencije vršnjačkog nasilja u školi*, Udruženje roditelja, građana i prijatelja za pomoć djeci i omladinici sa posebnim potrebama Leptir, Bugojno, 2015, str. 106.

Matej ih uze i izađe iz učionice. Nije prošlo nekoliko minuta, a Matej uđe u učionicu nasmiješen, pogleda nastavnicu i upita: "Nastavnice, mogu li ja spajati hemijske spojeve od kuglica plastelina?"

Pitanja za nastavnike:

Jeste li u svojoj praksi imali sličnih situacija?

Kako se osjećate u situaciji kada vas učenik namjerno ignorira ili ometa u radu?

Šta najčešće uradite?

2. Goran

Goran je učenik četvrtog razreda. U drugu školu dolazi početkom drugog polugodišta.

Dolazi s roditeljima koji su veoma uplašeni i zabrinuti i mole da ga primimo u našu školu.

Goran je krajem trećeg razreda počeo pokazivati neobične oblike ponašanja, sjedi u kući, ne želi ići u školu niti se družiti s vršnjacima. Traži stalno prisustvo majke u hodniku škole dok je na času. Ne izlazi tokom časa, ali mora sjediti u prvoj klupi do vrata. Učenici u razredu ga počinju izbjegavati, a učiteljica prisustvo majke doživljava kao kontrolu i pritisak na svoj rad.

Pitanja za nastavnike:

1. Šta biste uradili da Goran dolazi u vaš razred?
2. Koje osobe u školi mogu pomoći Goranu?
3. Da ste Goranov roditelj šta biste uradili?

3. Josip

Josip je učenik sedmog razreda. Ima problema u učenju i ponašanju. U školu putuje preko dvadeset kilometara i jedino je dijete u svom selu. Na časovima je nezainteresiran, igra se čime ometa rad drugih učenika i nastavnika. Voli zadirkivati druge, a sam ima vrlo nizak prag tolerancije i veoma brzo i agresivno reagira.

Kroz program vršnjačke podrške Stanimir član tima za vršnjačku podršku na malim odmorima druži se s Josipom, a njihove teme su po Josipovom izboru: sport, geografija, domaće zadaće.

U njihovom odjeljenju smanjio se broj slučajeva vršnjačkog nasilja, a oba učenika su veoma zadovoljna druženjem.

Radionice za časove odjeljenske zajednice

Cilj primjene ovih radionica na časovima odjeljenske zajednice je:

Propagiranje i stjecanje nediskriminirajućih znanja o ženama i muškarcima, uklanjanje neravnopravnosti spolova i rodnih stereotipa, učenje mirotvorne komunikacije te sprečavanje nasilja nad ženama, odnosno muškarcima.

1.Tema:

Dječaci i djevojčice

- » *To sam ja*

Cilj: Razviti pozitivnu sliku o sebi, osjećaj vlastite vrijednosti i ljudskog dostojanstva

Znanja: Prepoznati i definirati spolne i rodne razlike i sličnosti dječaka i djevojčica

Vještine:

- » Razvijanje vještine komunikacije
- » Razvijanje osjećaja tolerancije
- » Razvijanje vještine zagovaranja i zastupanja ravnopravnosti spolova

Stavovi:

- » Uvažavanje i prihvaćanje spolnih razlika bez stereotipa
- » Nediskriminirajući stav prema rodnim i spolnim razlikama

Pribor: CD uređaj, CD, papir, olovka, bojice, listić – slagalica, makaze, papir, štap

IGRA – Ja sam i najviše volim

Učenici su u krugu. Svako kaže svoje ime i šta najviše voli. (Ja sam Ana i najviše se volim smijati.) Drugi/a do njega/nje ponavlja izgovoreno i govori za sebe. (Ja sam Damir i najviše volim spavati.) Tako se izmjenjuju ponavljajući šta su čuli od svojih prethodnika te se bolje upoznaju.

AKTIVNOST – To sam ja

(prema radionicu iz "Budimo prijatelji" – Bognar, Uzelac, Bagić)

Učenici crtaju svoj lik. Napišu šta vole na čelo, šta rado gledaju u oči, šta vole slušati u uši, na nos šta vole njušiti, u usta o čemu vole pričati.

Kada završe sjednu u četvorke i razgovaraju tome šta vole.

Dječaci i djevojčice – Slični smo a različiti

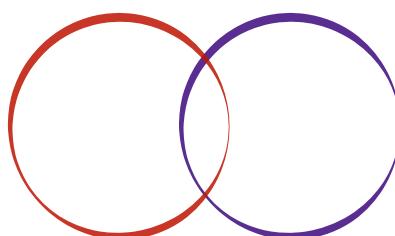
Cilj: Bolje međusobno upoznavanje i poštovanje svakog bez obzira koliko se razlikuje od nas

Znanja:

- » Uočavanje sličnosti i različitosti dječaka i djevojčica
- » Znati da su različiti, ali jednako vrijedni

Vještine:

- » Razvijati znanja o potrebi razumijevanja i uvažavanja različitosti



- » Razviti aktivan i odgovoran odnos prema osobama različitog i istog spola
- » Razvijanje osjećaja tolerancije

Stavovi:

- » Prihvatići sličnosti i razlike
- » Uvažavanje i prihvatanje spolnih razlika bez stereotipa

Pribor: DVD, papir s Vennovim dijagramom, olovka, klupko vune

2.Tema

UPOZNAVANJE

Uz tihu muziku učenici se kreću po učionici, bez određenog cilja, brže ili sporije (kretati se u ritmu muzike). Na prekid muzike svako se predstavi učeniku/ci koji/a mu/joj je najbliži/a.

Na primjer: Ja sam Lara i volim plesati. Ja sam Ivan i volim fudbal.

Šetnja učionicom traje onoliko vremena koliko učiteljica smatra da je zanimljivo.

AKTIVNOST - Čega se volimo igrati?

Složiti klupe i sjesti u paru (dječak-djevojčica). Svako zapisuje na papir čega se voli igrati, a zatim razgovaraju o sličnostima i različitostima.

Nakon razgovora dijelimo papir s nacrtanim Vennovim dijagramom.

U prvi krug dječaci zapisuju igre koje vole, a u drugi krug djevojčice. U presjeku krugova zapisuju igre koje su im zajedničke.

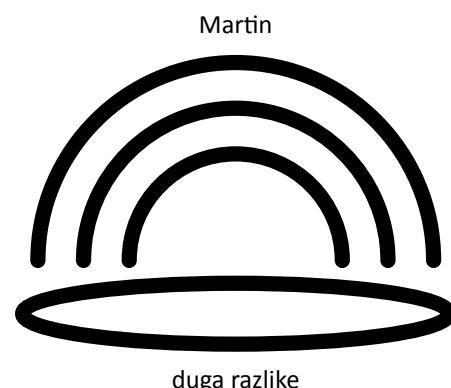
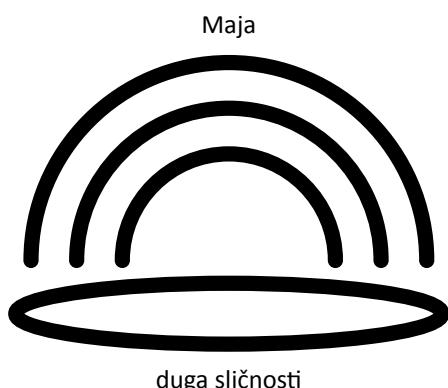
Dogovaraju ko će pisati u koji krug. U sredinu će pisati igre koje vole zajednički igrati.

Razgovor – analiza Vennovog dijagrama para. Obratiti pozornost na dio koji je zajednički za dječake i djevojčice.

AKTIVNOST - Sličnosti i razlike

(prema radionici iz “Budimo prijatelji” – Bognar, Uzeljac, Bagić)

Učenici su u parovima dječak i djevojčica. Razgovaraju i traže šta im je zajedničko, a po čemu se razlikuju u odnosu na porodicu, navike, ono što vole (film, pjevač, pjevačica, knjiga, predmet), strahove, nade, prijatelje... Jedan u paru piše.



3. Tema:

Dječaci i djevojčice – Izražavamo osjećanja

Cilj: Razviti pozitivnu sliku o sebi, osjećaj vlastite i vrijednosti ljudskog dostojanstva

Znanja:

- » Prepoznati i izraziti osjećaje
- » Prepoznati i definirati spolne i rodne razlike i sličnosti dječaka i djevojčica

Vještine:

- » Razvijanje vještine komunikacije
- » Razvijanje osjećaja tolerancije

Stavovi: Nediskriminirajući stav prema rodnim i spolnim razlikama

Pribor: Papir, olovka, bojice, listić

IGRA – Zum-škrip

Učenici stoje u kružnoj formaciji gledajući u sredinu. Prvi počinje izgovorom ZUM i naglim pokretom glave u desno, kao da automobil naglo prođe kraj njega. Pokret se prenosi na idućeg, a prvi vraća glavu u početni položaj. Pokret i zvuk šire se krugom sve dok se ne začuje ŠKRIPT, kao kočenje. Tada se zvuk ZUM prenosi u suprotnom smjeru.

Svako ima pravo mijenjati smjer kretanja, ali samo jednom.

AKTIVNOST – Ljutnja

Učenicima se postavi pitanje: *Šta vas ljuti? Znate li se ljutiti? Kako izražavate svoju ljutnju?*

Objasniti da ljudi različito reagiraju i različito iskazuju ljutnju.

- a) Jedni/e tvrde: "Mene niko ne zeza, sve brzo sredim šakama"
- b) Drugi/e samo kažu: "Zašto me ljutiš? Sada sam tužan/a i plačem"
- c) Treći/e, pak, bez riječi okreću leđa i tri dana ne razgovaraju s onim/onom ko ih je naljutio/la, dure se

Jesi li se prepoznao/la u nekoj od tih reakcija? Jesi li dobro riješio/la problem koji je uzrokovao ljutnju?

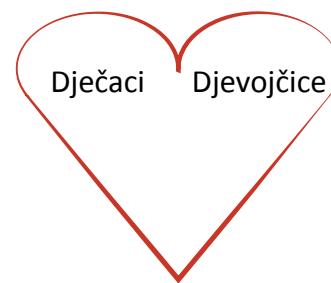
Raspisava. Najbolje je odmah pokazati da smo ljuti, ozbiljnim i ljutitim glasom reći: "To što si rekao/la me jako naljutilo! Ne radi to, ljutiš me!" – a zatim objasniti šta nas je razljutilo. Postupiš li tako, oslobođaš se ljutnje i odmah ti je lakše, a i druga strana zna o čemu je riječ.

4. Tema - Razlike između roda i spola

Uvod u "Rod": Kako gledati svijet kroz prizmu "roda", str. 22

GRIJEŠE LI RODITELJI?

Učenike dijelimo u parove. Svaki par treba napisati tri primjera šta bi trebalo mijenjati u ponašanju roditelja tokom odgajanja dječaka i djevojčica.



IGRA – Želim biti...

Učenici zamišljaju šta bi jednog dana željeli raditi. Neko opisuje posao koji radi. Drugi pogadaju koji je to posao. Pri tome naglasiti izgovor zanimanja (muški rod, ženski rod).

Razgovor

Jesu li sva zanimanja za oba spola? Ima li zanimanja koja ne bi trebali obavljati muškarci odnosno žene? Šta vaši roditelji rade? Navedimo nekoliko primjera.

AKTIVNOST – Zanimanja

MUŠKI ROD	ŽENSKI ROD
Doktor	Doktorica
Poštar	Poštarica
Vozač	Vozačica
	Krojačica
Učitelj	
	Direktor

AKTIVNOST – Šta volim, a šta mi smeta?

Svako dobija listić na kojem će napisati šta voli, a šta mu smeta u razredu. Nakon pojedinačne aktivnosti slijedi podjela u grupe i upoređivanje napisanog. Označavanje zajedničkog i izvještavanje ostalih.

Zajednička lista i uspostava pravila rada i ponašanja u skladu s onim šta prihvata/ne prihvata većina.

Naglasiti da se razlikujemo, ali različitosti su naše bogatstvo. Poštujemo se i međusobno uvažavamo.

U RAZREDU

VOLIM	SMETA MI

5. Tema

DISKRIMINACIJA

Učitelj/ica pokazuje natpis:

Sve djevojčice danas mogu otići s časa pet minuta ranije.

Svi plavooki moraju cijeli čas matematike stajati uza zid.

Traži se da učenici napišu komentar ovih naredbi: "Ja kao pripadnik onih koji imaju plave oči mislim ... Ja kao onaj koji nemam plave oči mislim..."

Može se kratkotrajno provesti diskriminacija kao eksperiment. Dogovori se – ignorirat ćemo sve plavokose cijeli čas.

Po završetku razgovaramo kako su se osjećali isključeni, a kako oni koji su ih isključili. Šta su željeli učiniti isključeni? Biste li im pomogli?

Diskriminacija može biti za nekoga dobra – išli su ranije s časa, a može biti i vrlo loša. Kako su oni koji stoje doživjeli one koji sjede? Šta osjećate prema onom ko daje takvu naredbu?

Jeste li nekada bili diskriminirani? Jeste li vi nekoga diskriminirali? Kako se osjećate kad se toga sjetite?

IGRA – Ustanimo zajedno

Dječak i djevojčica sjede na podu. Uhvate se za ruke i pokušaju zajedno ustati. Kad ustanu istu vježbu rade četvorke, osmorke i cijeli razred.

"Pravim je prijateljima sve zajedničko."

IGRA – Kojem plemenu pripadam?

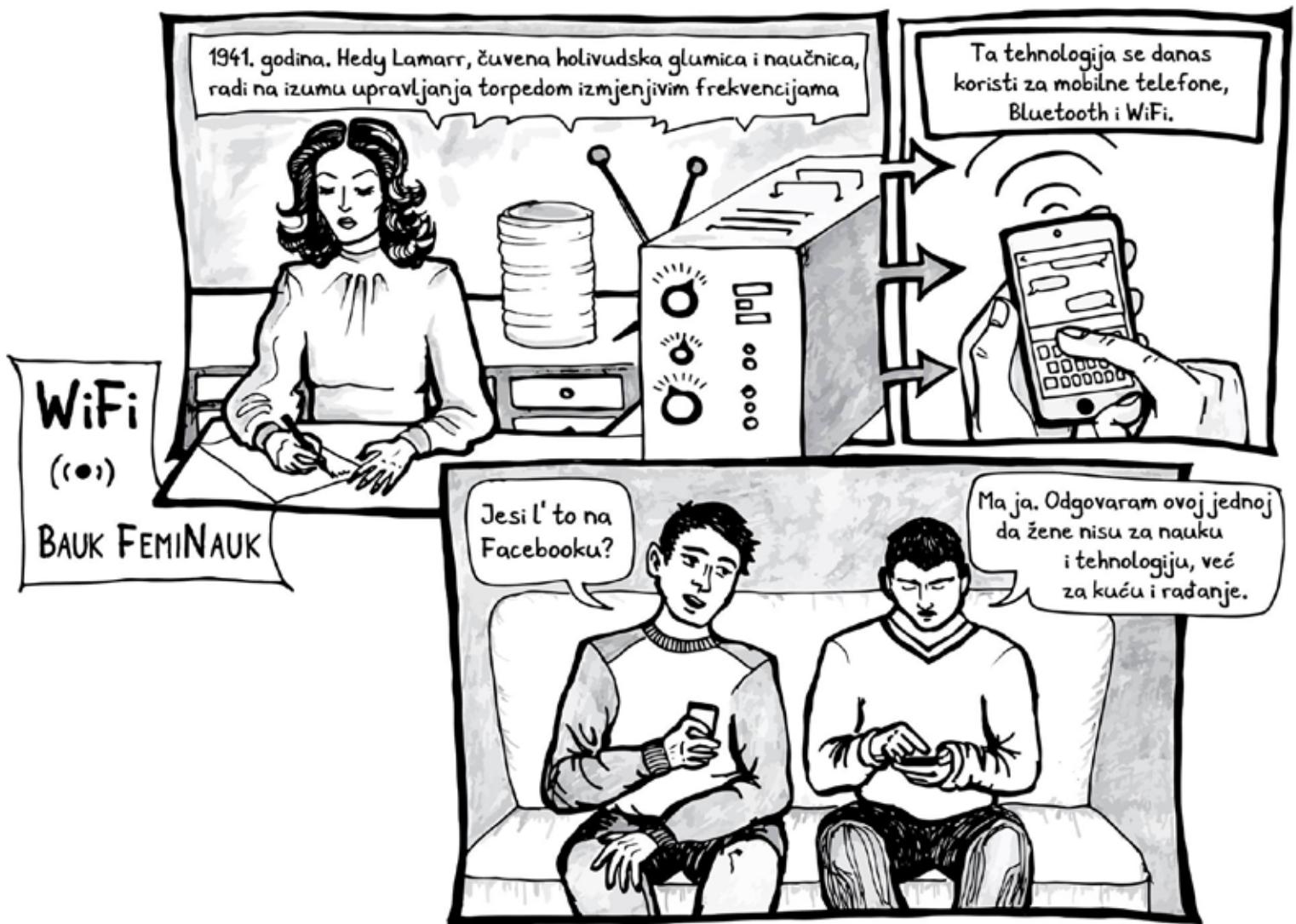
Učitelj/ica stavlja učenicima koji žmire obojeni papirić (plavi, crveni, žuti, zeleni) na čelo. Samo na jednom papiriću je crna tačka. U četiri ugla učionice su plavi, crveni, žuti i zeleni papir. Učenici trebaju bez riječi, samo pokretima i pogledima dovesti jedni druge u ista plemena.

Ostaviti što će se dogoditi s crnim.

Raspraviti kako su se osjećali. Jesu li se lako sporazumjeli? Kako su se sporazumjeli s pripadnicima iste grupe? Ko ili šta im je najviše pomoglo? Jesu li osjetili da neće biti prihvaćeni? Imamo li takvih situacija u stvarnom životu?⁸⁹

.....

⁸⁹ Teme i radionice preuzete iz Modul odgoja i obrazovanja za promicanje ravноправnosti spolova – Radni materijal za učenike i učitelje razredne nastave Snježana Romić, Dragana Rakonca, Željka Jelavić, Renata Horvat, Agencija za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo.



ŠTA NE ZABORAVITI?



Nermina Vehabović-Rudež je rođena u Sarajevu 24. 11. 1968. godine. Osnovnu i srednju školu je završila u Visokom, Filozofski fakultet u Sarajevu. Magistrica psiholoških nauka je postala 2014. godine. Educirala se u nekoliko psihoterapijskih škola a 2005. godine je postala prva licencirana psihoterapeutkinja iz BiH u Evropskoj asocijaciji za psihoterapiju. Godine 2004. je postala instrukturica Instituta William Glasser za realitetnu terapiju i teoriju izbora. Radila u NVO "Medica" Visoko od 1998. do 2007. godine, a od 2008. radi u Centru za mentalno zdravlje pri J.U. Dom zdravlja Visoko. Profesionalne angažman kao instrukturica ima u formalnoj edukaciji iz realitetne terapije i teorije izbora te kao predavačica, psihoterapeutkinja i supervizorica. 2005. godine objavila priručnik za roditelje "Voljela bih podijeliti s vama", bila je koautorica dvije knjige i objavila više stručnih radova iz područja psihologije i psihoterapije. Inspiracijske kartice za mlade je objavila 2017. Učestvovala na konferencijama i okruglim stolovima na temu psihoterapije, ratne traume i nasilja u porodici. Udata je i majka punoljetne kćerke.

Za prepoznavanje i pravilan tretman vršnjačkog nasilja je potrebno razlikovati tri pojma: ljutnju, agresiju i nasilje. Ljutnja je potpuno normalna i zdrava ljudska emocija. Kada izmakne kontroli, pretvara se u bijes i postaje destruktivna te može prouzrokovati brojne probleme u odnosima s ljudima. Osobe obuzete bijesom ponekad imaju doživljaj da ljutnja upravlja njima i njihovim životom.

Ljutnja je adaptivan način reagiranja na prijetnju, a pokreće snažna, često agresivna ponašanja koja osobi omogućavaju da se bori protiv napadača. Određeni nivo ljutnje je, dakle, neophodan za opstanak. Međutim, uobičajeni ljudski problemi ne traže fizičko obračunavanje s "napadačem". Nije moguće niti korisno napasti svaku osobu ili objekat koji nas nerviraju ili frustriraju. Socijalne norme, zakoni i zdrav razum ograničavaju ljude u izražavanju ljutnje.⁹⁰ Postoje osobe koje teže kontroliraju ljutnju. Jedan od razloga može biti u odgoju i socijalizaciji: ljutnja se često procjenjuje kao negativna pa su ljudi naučeni da je nije u redu izražavati. Kao rezultat, ljudi je ne nauče konstruktivno izraziti i kanalizirati. Drugi razlog je fiziološki: neka djeca su rođena iritabilnija i osjetljivija a znaci toga su prisutni od ranog uzrasta. Istraživanja su, također, pokazala da porodica igra važnu ulogu. Ljudi koji se lakše naljute uglavnom dolaze iz porodica koje su haotične i nevješte u emocionalnoj komunikaciji.

Agresivnim ponašanjem se smatra ono čiji je dio namjera da se nekome nanese fizička ili psihološka šteta. Agresijom se ne smatra npr. ako se neko dijete nenamjerno sudari s drugim djetetom na školskom hodniku, ali ćemo čupanje kose nazvati agresivnim ponašanjem. Cilj agresije može biti i psihička bol te je agresija npr. ako dijete govori ružne stvari o drugima. Agresivnost može biti usmjerena prema ljudima, životinjama ili predmetima. Agresivno je ponašanje ako dijete namjerno uništava tuđe stvari. Treba razlikovati agresiju koja je rezultat ljutnje ili bijesa i onu koja je usmjerena postizanju nekog cilja (igračke, privilegije i dr.). Ako majka izgrdi djevojčicu koja

⁹⁰ Krnetić, I. *Bijes, Savjetovanje* <http://www.krnetic.com/bijes.html> (20.5.2017)

nije pospremila svoje igračke, a ona nakon toga napadne mlađu sestru, njezina je agresija rezultat ljutnje i prenesena je na drugoga. To je često u ponašanju i naziva se pomjerena agresija.

Nasilničko ponašanje je veliki problem među djecom i mladima i sve je učestalije. Maltretiranje među vršnjacima je sveprisutan problem u različitim kulturama a neki ga smatraju razvojnim poremećajem. Obzirom da u ovom Priručniku pokušavamo ponuditi informacije nastavnicima kako bi što adekvatnije i uspješnije prevenirali i riješili slučajeve nasilja u školama, potrebno je naglasiti razlikovanje učeničkih ponašanja. Od nastavnika/ce ne treba očekivati da se posveti samo posmatranju ponašanja, ali onaj/a koji/a je zainteresiran/a za učenike će brže prepoznati da se nesto “čudno” dešava u odnosima među njima. Nastavnik/ca treba biti opušten/a na času te na taj način graditi odnos povjerenja s učenicima ali ne i prelaziti preko učeničkih ponašanja koja nisu uobičajena, umanjujući njihov značaj, pravdajući to godinama ili prolaznošću ponašanja. Rekli bismo, najbitnije je pronaći mjeru između kontrole učeničkih ponašanja i popustljivosti. Također, treba naglasiti da nastavnik nije taj koji treba preuzeti odgovornost i samostalno rješavati probleme vršnjačkog nasilja već treba sarađivati s pedagoško-psihološkom službom, roditeljima i upravom.

Sve počinje povjerenjem!

Meduljudski odnosi su srž mentalnog zdravlja.⁹¹ Ukoliko odnosi koji su nam važni ne funkcioniрају kako želimo, javljaju se različite psihološke poteškoće. S druge strane ako imamo dobre odnose to će se pozitivno odraziti i na naše psihičko zdravlje. U školi nastavnik/ca vodi nastavu, ali i druge aktivnosti. Poučavanje nije lako, a često se u tom procesu iz vida mogu izgubiti potrebe nastavnika i učenika. Da bi bilo što uspješnije potrebno je da nastavnik/ca kreira dobre odnose pod čim se podrazumijeva da rad u odjeljenju bude svrhovit, aktivan, opušten, srdačan i sređen.

Za sve to je nužno da nastavnik/ca ima autoritet u odjeljenju. Taj se autoritet gradi na tri načina: ličnošću (pokazuje svojim primjerom kako se ponaša u različitim situacijama u školi i van), pozicijom u razredu (stavljanje do znanja da nastavnik/ca vodi nastavni proces i ima najveću odgovornost) i znanjem (pokazuje se sigurnošću i kvalitetom prezentiranja nastavnog sadržaja učenicima). Nekada nastavnici ne shvataju sve dimenzije svoje uloge. Ukoliko nastavnik/ca površno reagira ne pridajući značaj nasilničkom učeničkom ponašanju, umjesto da bude u stvarnoj interakciji (koja podrazumijeva cjelokupnu evaluaciju učenja, razvoja i ponašanja), morat će se nositi s poslijedicama, a to je često gubitak autoriteta. Učenici tako mogu pogrešno učiti da trebaju reagirati na tuđa ponašanja, a ne rješavati probleme i ulagati u odnose sa drugima. Zbog toga je kreiranje dobrog odnosa s učenicima višedimenzionalan proces i jedan od osnovnih zadataka nastavnika. Svaki/a nastavnik/ca treba znati da je, kao i roditelj, model i inicijator/ica u odnosu. Dakle, pokazuje kako se grade odnosi, stvara uslove u odjeljenju da svaki/a učenik/ca ima istu šansu pokazati potencijale te se osjećati prihvaćenim/om i poštovanim/om. Istovremeno, nastavnik/ca je onaj/a koji/a pokazuje kako se efikasno rješavaju konfliktne situacije. Važno je naglasiti da se “dober odnos” ne podrazumijeva, već se treba graditi. Odnos je “živ” i ima tendenciju da mu kvalitet opada i raste u zavisnosti od toga koliko se u njega ulaže. Predrasuda koja je često prisutna je da se rađamo s umijećem građenja kvalitetnih odnosa i zbog toga se ne trudimo učiti o odnosima i ulagati na ispravan način u njih. To se uči i usavršava. Nema tačne formule građenja kvalitetnih odnosa, ali dakako je za taj proces potrebno što više koristiti podržavajuće navike, umjesto onih ubojitih.

.....
91 Glasser, W. *Teorija izbora*, Alinea, Zagreb, 2000.

Podržavajuće navike⁹²

1. **Slušanje**, npr: "Čujem što mi govorиш, možeš li mi to pobliže objasniti?"
2. **Podržavanje**, npr: "Tu sam ako me trebaš, podržavam tvoju želju da uspiješ ostvariti šta želiš."
3. **Ohrabrvanje**, npr: "Samo naprijed ti to možeš, tu sam ako zatrebaš pomoći."
4. **Poštovanje**, npr: "Ti si mi važan/a, vidim tvoje dobre osobine."
5. **Vjerovanje**, npr: "Vjerujem da ti to možeš."
6. **Prihvatanje**, npr: "Prihvatom te takvog/u kakav/a si."
7. **Pregovaranje**, npr: "Kako ti vidiš ovu situaciju? Možemo razgovarati o našim različitim mišljenjima?"

Ubojite navike:

1. **Kritiziranje**, npr: "Nikad od tebe učenika/ce."
2. **Okrivljavanje**, npr: "Jesi ovo ti ponovno napravio/la nered u razredu?"
3. **Žaljenje**, npr: "Hajde ne moraš ti to uraditi, ti uradi samo jedan zadatak, tebi je to teško."
4. **Prigovaranje**, npr: "Nikad se dovoljno ne trudiš."
5. **Prijetnja**, npr: "Ako ovo još jednom ponoviš prebacíćemo te u drugo odjeljenje."
6. **Kažnjavanje**, npr: "Ti nećeš ići s nama na ekskurziju, izlet..."
7. **Potkupljivanje i zadobijanje kontrole**, npr: "Ako budeš miran/a, zaključiću ti dva."

Podržavajuće navike stvaraju odnos uvažavanja između nastavnika i učenika, te među samim učenicima. Ubojite navike ga uništavaju jer je takav odnos zasnovan na strahu i nepovjerenju. Ova ponašanja se zovu navikama i treba ih što češće koristiti kada su podržavajuće i znati da ubojito ponašanje veoma često pređe u naviku. Ako češće koristimo podržavajuća ponašanja, ubojita će biti sve manje prisutna, a to će se odraziti na kvalitet odnosa.



.....
92 Vehabović-Rudež N. *Voljela bih podijeliti s Vama*, 2006. (navедено prema Glasser W.)

Primjer kreiranja odnosa:

Nastavnik/ca s jasnim pravilima, koji/a je zreo/la, brižan/a i zna prepoznati vlastita emotivna stanja, bit će ih u stanju prepoznati i kod učenika/ce. Nastavnik/ca koji/a poštuje učenika/cu će češće zadobiti povjerenje od onoga/e koji/a koristi ubojite navike. Moglo bi se reći da je ključna stvar zainteresiranost za učenika/cu.

S druge strane, nastavnik/ca koji/a čim konstatira problem šalje učenika/cu pedagogu/ici zapravo poručuje: "Ja nisam zainteresiran/a da rješavam ovaj problem" ili: "Ja nisam sposoban/a da se nosim s ovim problemom u odjeljenju".

Nastavnik/ca koji/a, kada uoči problem, porazgovara s učenikom/com a potom uključi i roditelje te nadležne službe doprinoseći rješavaju problema poručuje da ga/ju učenik/ca zanima kao osoba.

Ovdje se radi o dvije kvalitete odnosa. Biti zainteresiran znači biti uključen u rješavanje problema, biti nezainteresiran znači prebaciti problem drugome/oj. Topao odnos prema učeniku/ci smanjuje distancu i stvara prostor efikasnijeg nastavničkog odgojnog i obrazovnog djelovanja.

Trebamo prihvatići činjenicu da sve naše akcije neće uroditи plodom, ali to nas ne smije obeshrabriti u daljim nastojanjima.

Monitoring ponašanja učenika i definiranje potencijalnih nasilničkih ponašanja

Faktori koji upozoravaju na problem nasilja u razredu:

Primjer tinejdžera kojeg je dovela majka

Majka dovodi sina (17 godina) na razgovor, ostaje da sjedi s njim i on to želi. Ona objašnjava da je dovela sina jer je ljut i dešava se da izgubi kontrolu. Potom mladić potvrđuje da je to istina, ali da on "ne dozvoljava da mu neko nameće svoju volju". Saznajem da živi dvojicom braće, a on je srednje dijete. Interesiram se čime se bavi i šta voli raditi. Kaže da se bavio rukometom i da je bio jako dobar. Pitam je li se ljutio na terenu, kaže da nije jer poštuje pravila. Razgovor dalje teče, i on kaže da ima dvije prijave u policiji zbog agresivnog ponašanja prema vršnjacima.

Zadnji problem je bio kada je tražio da ide u toalet na času, a profesorica nije dozvolila. On je uzeo bocu i počeo vršiti nuždu na času. Tvrdi da to nije uredu, ali naglašava da je uprava škole opomenula profesoricu zbog toga što mu nije dozvolila ići u wc.

Pitam, u jednom trenutku, kakvi su odnosi u porodici i da li ga roditelji fizički kažnjavaju kada nije dobar. Kaže da nema poteškoća u porodici. Tada se uključuje majka koja kaže da su prije nekoliko godina ona i djeca bili 6 mjeseci u sigurnoj kući zbog muževog ponašanja u alkoholiziranom stanju. Kaže da je ovaj sin bio najžešći u traženju da se vrate ocu. Ističu da otac nije više agresivan. U jednom trenutku on kaže da mu je tek sada jasno nešto od razgovora koji smo vodili na početku. Dogovaramo se da počne dolaziti jednom sedmično.⁹³

⁹³ Primjeri su pisani u *ja-formi* jer predstavljaju prakse koje sam bilježila tokom rada s učenicima i njihovim roditeljima.

Ovo je primjer djeteta koje je živjelo uz nasilnog oca i čije agresivno ponašanje je usko povezano s nasiljem kojem je bio izložen tokom odrastanja. Ova priča nam kazuje da ne žive sva djeca u pozitivnom okruženju. Stoga nastavnik/ca uvijek treba biti oprezan/a s mjerama i osudom maloljetnog djeteta, prije nego sagleda cjelokupnu priču. Ovo ne znači traženje opravdanja za ponašanje nasilnog/e učenika/ce već detektiranje takvog ponašanja kao "poziva u pomoć". Kada se znaju sve činjenice, tretman može biti efikasniji.

Školsko okruženje je vrlo važno za pojavu nasilnog ponašanja. Nedostatak bliskosti te osjećaja prihvaćenosti učenika/ce te međusobnog poštovanja između nastavnika/ce i učenika/ce, dovodi do nasilničkog ponašanja u školi. Kada nastavnik/ca i stručni saradnici ne ukažu na agresivna ponašanja učenika i ogluše se na takve okolnosti, uz loš nadzor u određenim dijelovima škole (igralište, hodnici...), olakšavaju im da budu agresivni i zastrašuju druge.

Koje znakove ne zanemariti?

Nasilnici imaju potrebu osjetiti kontrolu i moć nad drugima te im ponekad nedostaje suosjećanja za žrtve. Prkosni su, sukobljavaju se s odraslim osobama, antisocijalni su i skloni kršenju školskih pravila. Često su skloni ljutnji i "lako eksplodiraju". Teško se nose s frustrirajućim situacijama. Vrlo često su i sami nasilnici bili žrtve fizičkog zlostavljanja i nasilništva u školi (ili porodici). Mogu biti ljuti i uznemireni zbog situacije u školi ili kod kuće. Uglavnom biraju žrtve koje su sitnije, mlađe, slabije, povučenije i pasivnije od njih. Neki nasilnici uopće ne razumiju kako se žrtve osjećaju i koliko im zastrašivanje šteti. Lako se uvrijede i često doživljavaju agresiju prema sebi čak i kad nije prisutna. Napadač/ica ne mora nužno biti uključen/a u čin nasilja, može biti organizator/ica grupe, tj. poticati i nagovaratiti druge da se nasilno ponašaju. Obično ne vole školu i nisu se na nju adaptirali, imaju lošu samokontrolu, neosjetljivi su na osjećaje drugih ljudi. Nasilnici uvijek uspiju pronaći način zastrašivanja i zadirkivanja koji će najviše uznemiriti žrtvu: zadirkuju zbog težine, izgleda, boje kose, porodice, popularnosti, uloženog truda, disleksije, dispraksije, religije, položaja u društvu, ljubomore...

Znakovi kod školske djece: imaju lošiju pažnju i koncentraciju, često ometaju školske aktivnosti, imaju loš uspjeh u školi, često upadaju u tučnjave s drugom djecom, na razočaranja, kritike i zadirkivanje reagiraju iznimnom ljutnjom, krivnjom i osvetom, često gledaju nasilne filmove i igraju nasilne igrice, imaju malo prijatelja te su često neprihvaćeni zbog svog ponašanja, sklapaju prijateljstva s drugom djecom koja su poznata po agresivnosti i neposlušnosti, konstantno se suprotstavljaju odraslima, zadirkuju i draže životinje, osjećaju se frustrirano, djeluju kao da ne suosjećaju s drugima.⁹²

Znakovi u adolescenata: ne poštjuju autoritete, nedostaje im suosjećanja za osjećaje i prava drugih, probleme rješavaju nasilnim ponašanjem, postižu loš školski uspjeh i izostaju iz škole bez razloga, isključuju ih iz škole, uzimaju alkohol i droge, učestvuju u tučnjavama, krađama i uništavanju javnog vlasništva.⁹³

94 Buljan Flander, G., Šostar, Z. Nasilje među djecom, Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba: <http://www.poliklinika-djeca.hr/publikacije/nasilje-medju-djecem-2/> (20.5.2017)

95 Ibid.

Koja djeca često postaju žrtve školskog nasilja?

Nasilnici pronalaze žrtve koje su zbog nečega ranjive ili odskaču od druge djece (boja kože, način hoda, ime, veličina, religija, naočale, porodica, način odijevanja...). Često su to tiha, mirna, pasivna, anksiozna, nesigurna i oprezna djeca niskog samopouzdanja. Imaju malo prijatelja koji ponekad i stanu u njihovu odbranu. Vrlo su povezani s roditeljima koje se često (ali ne uvijek) može opisati kao prezaštitničke.

Žrtve nasilja često imaju: lošije socijalne vještine (ne znaju se "zauzeti za sebe"), manjak sigurnosti da potraže pomoć, manje potpore od nastavnika i drugih učenika, osjećaj krivnje pa smatraju da su sami krivi za to što im se događa, želju da se uklope, na bilo koji način.

Najčešće je žrtva: novo dijete u razredu, nadareno dijete, mirno i ljubazno dijete, ono koje ima dobar odnos s učiteljem/icom, dijete nižeg socioekonomskog statusa, dijete iz druge etničke grupe, hendikepirano dijete/dijete s posebnim potrebama, dijete razvedenih roditelja, dijete žrtva porodičnog nasilja.

Ne zaboravite, djeca žrtve često pokušavaju to sakriti od odraslih jer se boje da će ih smatrati slabima i kukavicama ili iz straha da će se situacija samo pogoršati. Postoje znakovi koji nam mogu pomoći da prepoznamo da je neko dijete žrtva školskog nasilja.

Žrtve nasilničkog ponašanja: boje se ići u školu i iz nje, mijenjaju uobičajeni put do škole, mole roditelje da ih voze u školu, odbijaju ići u školu, "bolesni" su ujutro prije škole, imaju glavobolje ili bolove u trbuhi, pogoršava im se školski uspjeh, dolaze kući s potrganom odjećom i oštećenim školskim knjigama, dolaze kući izglađnjeli (uzet im je novac), postanu povučeni, niskog samopouzdanja, postanu anksiozni, napeti, prestanu jesti, prijete samoubojstvom ili ga pokušaju, zaspnu plačući, imaju noćne more, ostaju bez svojih stvari, često "gube" džeparac, sve češće pitaju za novac ili počnu krasti (da daju nasilniku), odbijaju govoriti o tome što nije u redu, imaju neobjašnjive modrice, ogrebotine i porezotine, počnu zastrašivati drugu djecu, postanu agresivni i depresivni, počnu bježati s časova, daju nevjerovatne isprike za navedena ponašanja, sami provode odmor, a prijatelji iz razreda zbog toga nisu zabrinuti, ne biraju ih u grupnim sportovima, traže blizinu učitelja/ice, nesigurni su i uznemireni ako trebaju izaći pred tablu, pred razred.

Svaki/a nastavnik/ca treba znati da nabrojana ponašanja mogu ukazivati da je dijete nasilno ili da je žrtva nasilja, međutim važno je ne zaključivati i ne donositi ishitrene odluke i procjene jer su ponekad isti simptomi posljedica drugih poteškoća s kojima se dijete suočava. Zbog toga je potrebna uska saradnja s pedagoško-psihološkom službom, roditeljima te centrima za mentalno zdravlje. Ponekad iz najbolje namjere, a ne uzimajući u obzir kontekst u kojem dijete odrasta i sve druge važne podatke iz okoline, može se napraviti više štete prernom "dijagnostikom".

Primjer:

Mladić od 17 godina, učenik gimnazije. Postiže dobar uspjeh, ali ipak ne u skladu s njegovim intelektualnim sposobnostima koje su nešto iznad prosjeka. Roditelji su rastavljeni, a on živi nekoliko dana u sedmici kod oca, a nekoliko kod majke. Ima mlađeg brata.

Došao je zbog gubitka volje za učenje. U razgovoru ističe da bi samo ležao, da je svjestan da treba učiti, ali kada počne opada mu koncentracija i nije efikasan.

Ocjene uglavnom dobija na osnovu onoga šta zapamti na času. Nema posebnih vannastavnih aktivnosti, niti se pretjerano druži.

Istiće da nema baš puno prijatelja u školi. Produbljujući razgovor o prijateljstvima, počinjem sumnjati na vršnjačko zlostavljanje. Naime, saznajem da njegov razred ima zatvorenu grupu na Facebooku u kojoj on ne može biti član. U toj grupi razmjenjuju informacije o zadacima, lekcijama i obavezama. Kada god ga neko od prijatelja uključi u grupu administratorica, koja je i najbolja učenica u razredu, ga isključi uz obrazloženje da piše "gluposti". Dok o tome pričamo ima poluosmijeh na licu, pokušava pokazati da razumije što ga iskučuju jer kaže "njima se ne sviđa moj humor i znam biti dosadan". Pitam ga šta je do sada poduzeo da bude dio grupe, kaže da nije ništa jer se ništa ne može poduzeti. Objasnjavam mu da je to šta njemu rade jedna vrsta zlostavljanja i da bi trebao reći razredniku, ali on ističe da ne bi bilo uspjeha jer je ta učenica omiljena u razredu i niko mu ne bi dao podršku, pa čak ni razrednik. Predložila sam mu da redovno dolazi na razgovore kako bi radili na jačanju samopouzdanja.

Nakon razgovora sam obavijestila njegove roditelje o situaciji u školi.

Mladić je još jednom došao obavijestiti me da je prešao u drugu školu i da se osjeća bolje i motiviranije da uči.⁹⁴

Zastršivanja, prijetnje, ucjene

Nasilničko ponašanje može izazvati brojne posljedice kao što su: usamljenost, depresivnost, tuga, uplašenost, nesigurnost, nisko samopouzdanje, pa i bolest a to se odražava u daljem životu. Pokazalo se da su žrtve nasilničkog ponašanja u školi kao dvadesetogodišnjaci depresivniji od osoba koje nisu bile žrtve takvog ponašanja. Važno je naglasiti da, ako se nasilničko ponašanje ne zaustavi i ne promijeni, nasilnici također imaju dugoročne posljedice. Istraživanja su pronašla povezanost nasilničkog ponašanja za vrijeme školovanja s kriminalnim ponašanjem kasnije u životu. Djeca koja su svjedoci nasilničkog ponašanja i zastršivanja u školi također imaju posljedice jer kod njih postoji veći rizik toleriranja agresivnog ponašanja u budućnosti.

Uspostavljanje pravilnog kontakta s potencijalnim/om počiniteljem/icom i žrtvom nasilja

Uspostavljanje pravilnog kontakta s učenicima koji su eventualni počinitelji ili žrtve biće lakše ako nastavnik/ca ima već dobar odnos s njima. Stoga će način uspostavljanja kontakta s učenikom/com, nakon počinjenog nasilja, proistjecati iz već postojećeg odnosa. Ukoliko odnos između nastavnika/ce i učenika/ce nije građen na međusobnom povjerenju, biće teže učiniti ga kvalitetnim. Nastavnici trebaju znati da se od njih ne očekuje da budu psiholozi, ali i da postoje ponašanja koja ih približavaju ili udaljavaju od učenika/ce, i nasilnika/ce i žrtve. Rečenica: "S tobom uvijek problem" udaljiće nastavnika/cu od nasilnog/e učenika/ce, baš kao i rečenica: "Učiniću sve da te izbace iz škole." Od učenika/ce koji je žrtva će ga udaljiti rečenice poput: "Što se nisi branio?" ili "Kud tebe takvog nejakog?" Rečenice koje daju priliku za pravilan kontakt su: "Možeš li mi ispričati šta se desilo?", "Mi odrasli smo tu da vam pomognemo da se riješi ova situacija" ili pitanje: "Kako se osjećaš?" Treba naglasiti da je veoma bitna neverbalna komunikacija koja prati ove rečenice. Ako je izgovorenno ljutito ili hladno neće se postići približavanje djetetu.

.....
96 Primjeri su pisani u *ja-formi* jer predstavljaju prakse koje sam bilježila tokom rada s učenicima i njihovim roditeljima.

O cjelokupnom događaju je važno razgovarati odvojeno sa nasilnikom/com i žrtvom. Nastavnik/ca ne treba kritikovati ni prijetiti, ali mora upoznati počinitelja/icu s posljedicama njegovog/njenog ponašanja i s odgovornošću. Treba upozoriti učenika/cu da sve što će doći kao mjera i tretman nije kazna već posljedica njegovog/njenog ponašanja i pojasniti mu/joj da svako ponašanje ima posljedicu. Osim toga, treba ga/ju poučavati da preuzimanje odgovornosti za postupke znači odgovorno ponašanje. Nastavnik/ca treba da predloži posjetu psihologu/inji kako bi radio/la na jačanju samopouzdanja i učenju kontroliranja ljutnje.

Sa žrtvom se razgovara na način da mu/joj se obezbijedi miran prostor za razgovor. Treba mu/joj dati informaciju da je sada siguran/a i da će od sada sve preuzeti odrasli. Podržati ga/ju da se s roditeljima obrati psihologu kako bi radio/la na jačanju samopouzdanja i učenju asertivnih vještina.

PREPORUKE:

- » *Redovna supervizija za nastavnike (profesionalno rasterećenje i usavršavanje). Superviziju nastavnika obavlja educirani/a supervizor/ica (psihoterapeut/kinja). Cilj supervizije je profesionalna zaštita na radnom mjestu i povećanje profesionalnih kompetencija. Ukoliko se ulaže u superviziju nastavnika mogu se očekivati i efikasniji rad i zadovoljniji/a nastavnik/ca*
- » *Radionice za roditelje, nastavnike i učenike, učenja nenasilne komunikacije i kvalitetnijih međuljudskih odnosa. Ove radionice imaju za cilj razumjeti pozicije svakog od pomenuta trifaktora. Radionice se odvijaju pojedinačno. Na kraju ciklusa se svi učesnici sastaju na završnoj sesiji i evaluiraju rad i napredak*
- » *Centri za promicanje kvalitetnijih međuljudskih odnosa unutar svake škole. U ovim centrima radi se na razvijanju međuljudskih odnosa različitim aktivnostima (edukacije, radionice o komunikaciji, rješavanju konflikata, učenja asertivnosti...). Centri su namijenjeni učenicima, ali i nastanicima i roditeljima. Postojanjem centara se podržava ideja da su kvalitetni međuljudski odnosi srž mentalnog zdravlja*
- » *Osposobljavati vršnjake za pružanje pomoći onima koji se suočavaju s problemima, prije nego se obrate stručnjacima*
- » *Treba raditi na jačanju saradnje nastavnika i pedagoške službe redovnim sastancima i razmjenom informacija*
- » *Raditi na uspostavljanju efikasnije saradnje škole i roditelja (centrima za međuljudske odnose, radionicama, sastancima i razmjenom iskustava)*
- » *Treba učiti djecu preuzimanju kontrole nad sopstvenim životom i samozaštiti u odnosu s vršnjacima (kroz centre za međuljudske odnose unutar škole)*
- » *Odnosima u razredu poklanjati vise pažnje*
- » *Koristiti inspiracijske kartice za mlade i razgovarati o sadržaju, problematizirati ga i davati priliku mladima da pričaju o stvarima koje ih muče*

Literatura:

Glasser W.(1999) *Nastavnik u kvalitetnoj školi*. Zagreb: Educa - nakladno društvo

Glasser W.(2000) *Teorija izbora*. Zagreb: Alinea

Glasser W.(2005) *Kvalitetna škola*. Zagreb: Educa - nakladno društvo

Vehabović-Rudež N. (2006) *Voljela bih podijeliti s vama*. Sarajevo: TKD Šahinpašić

Vehabović-Rudež N. (2017) *Inspiracijske kartice za mlade*. Visoko: Agencija Smyle

Internet izvori:

Effectiveness of Reality Therapy in the Treatment of Bullying among Adolescents, British Journal of Education, Society & Behavioural Science, 2016:

http://www.journalrepository.org/media/journals/BJESBS_21/2016/May/Madukwe1542016BJESBS26093.pdf (17.5.2017)

Butorac, Ž. Međuvršnjačko nasilje:

http://www.azoo.hr/images/AZOO/Ravnatelji/RM/Meduvrsnjacko_nasilje_-_Zeljka_Butorac_-_2015_.pdf (17.5.2017.)

Kako smanjiti nasilje u školama? (2013) Fondacija za unapređenje socijalne inkluzije djece i mladih u BiH:

<http://www.infondacija.org/kako-smanjiti-nasilje-u-skolama> (20.5.2017.)

Buljan Flander,G., Šostar, Z. Nasilje među djecom. Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba:

<http://www.poliklinika-djeca.hr/publikacije/nasilje-medu-djecom-2/> (20.5.2017)

Krnetić, I. Bijes, savjetovanje:

<http://www.krnetic.com/bijes.html> (20.5.2017)

